

Szociológiai

SZEMLE

2025/3
35. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐSÉG

ERÁT DÁVID, GEAMBAŞU RÉKA (FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES), HAVRANCSIK DÁNIEL, HORZSA GERGELY, KISFALUSI DOROTTYA (FŐSZERKESZTŐ), SIMONOVITS BORBÁLA, SURÁNYI RÁCHEL, STEFKOVICS ÁDÁM, TOMAY KYRA, VIRÁGH ENIKŐ

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: LIGETI ANNA SÁRA

SZAKÉRTŐI TESTÜLET

BLASKÓ ZSUZSA, CSURGÓ BERNADETT, FÉNYES HAJNALKA, HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN, HRUBOS ILDIKÓ, KUCZI TIBOR, MOKSONY FERENC, ÖRKÉNY ANTAL, RÓBERT PÉTER, ROZGONYI TAMÁS, SIK ENDRE, SIMONYI ÁGNES, SZIRMAI VIKTÓRIA, TÓTH ISTVÁN JÁNOS, TÓTH OLGA, WESSELY ANNA

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült

Olvasószerkesztő: Bobály Ilona, Simon Milton

Design: Szalay Miklós

Műszaki szerkesztés: György Melinda

Szerkesztőség: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4

Levélcím: 1453 Budapest, Pf 25

e-mail: szociologiai.szemle@szociologia.hu

www.szociologia.hu

ISSN 1216-2051

Nyomda: Prime Rate Kft.

Levélcím: 1044 Budapest, Megyeri út 53.

Ügyvezető: Tomcsányi Péter

Tartalom

TANULMÁNYOK

- 4** **Ligeti Anna Sára – Stefkovics Ádám – Rudas Szilvia – Koltai Júlia:**
A Covid19 hosszú távú társadalmi hatásai: az otthoni munkavégzés esete
- 28** **Turda Luca – Déri András:**
Performatív aktivizmus és hitelesség: rajongói diskurzusok a Carson Coma példáján
- 60** **T. Nagy Judit – Balogh Eszter – Cziráki Károly Tamás – Szvetelszky Zsuzsanna – Csanády Márton Tamás:**
A migráns személyek karrierpályájának mérési lehetősége: a karrierhaszon-mutató
- 85** **Kálmán Botond Géza – Malatyinszki Szilárd – Németh Erzsébet:**
Megküzdési stratégiák a pénzügyi problémákra. Milyen tényezők határozzák meg a pénzügyekre figyelmet az OECD 2022. évi jelentésének magyarországi adatai alapján?
- 110** **Grajczár István – Örkény Antal – Csepeli György:**
Az affektív antiszemitizmus okai és dinamikája
- 140** **Enikő Anna Virágh:**
Neoliberalism, Authoritarian Neoliberalism, and #MeToo: Discursive Constructions of Sexual Harassment and Victimhood in Hungary

A Covid19 hosszú távú társadalmi hatásai: az otthoni munkavégzés esete¹

The long-term social impacts of COVID-19: The case of home office

Ligeti Anna Sára² – Stefkovics Ádám³ – Rudas Szilvia⁴
– Koltai Júlia⁵

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.18547>

Beérkezés: 2025.03.14

Átdolgozott változat beérkezése: 2025.05.19

Elfogadás: 2025.07.29

Összefoglaló: A Covid19-világjárvány Magyarországon is példa nélküli mértékben formálta át a társadalmi és gazdasági struktúrákat, melynek részeként a munkavégzés helye korábban nem tapasztalt arányban helyeződött át a munkavállalók megszokott környezetéből saját otthonába. Jelen kutatás az otthoni munkavégzés térnyerésének dinamikáját, hosszú távú fennmaradását, illetve az otthoni munkavégzés társadalmi egyenlőtlenségeit vizsgálja a Covid19-világjárvány alatt és 2025-ben, magyarországi országos reprezentatív minták elemzésével. Az eredmények rámutatnak arra, hogy a Covid19-járvány jelentős és tartós hatást gyakorolt az otthoni munkavégzés elterjedésére és jellegére. Noha a járványidőszak után az otthonról dolgozók aránya csökkent és a korábbi szinteket nem érte el, azonban a munkavégzés formája átalakult és egyre inkább a hibrid megoldások felé tolódott el. Kutatásunk megerősítette, hogy az otthoni munkavégzés lehetősége és elterjedtsége tükröz bizonyos társadalmi egyenlőtlenségeket, amelyek között a foglalkozás, az iskolai végzettség, a nem és az életkor egyaránt megtalálható.

Kulcsszavak: otthoni munkavégzés, Covid19, munkaerőpiaci egyenlőtlenségek

Abstract: The COVID-19 pandemic has transformed social and economic structures in Hungary to an unprecedented extent, with a radical shift of work from the conventional workplace to the home environment of workers. The present research examines the dynamics of the expansion of home office, its long-term persistence and social inequalities during the COVID-19 pandemic and in 2025 by analysing representative samples from Hungary. The results show that the COVID-19 pandemic has had a significant and lasting impact on the prevalence and nature of home-based work. Although the proportion of people working from home declined after the pandemic and did not reach previous levels, the form of work has changed and shifted increasingly towards hybrid arrangements. The present study

1 A tanulmányt a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatta az Egészségbiztonság Nemzeti Laboratórium projekt keretében (RRF-2.3.1-21-2022-00006).

2 ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Egészségbiztonság Nemzeti Laboratórium, e-mail: Ligeti.Annasara@tk.hu

3 ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Egészségbiztonság Nemzeti Laboratórium, e-mail: Stefkovics.Adam@tk.hu

4 ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Egészségbiztonság Nemzeti Laboratórium, e-mail: Rudas.Szilvia@tk.hu

5 ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Egészségbiztonság Nemzeti Laboratórium, ELTE Társadalomtudományi Kar, e-mail: Koltai.Julia@tk.hu

has confirmed that the availability and prevalence of home office reflects certain social inequalities, notably in terms of occupation, level of education, gender and age.

Keywords: Home office, COVID-19, labour market inequalities

1. Bevezetés

A Covid19-világjárvány példa nélküli mértékben formálta át a társadalmi és gazdasági struktúrákat világszerte. Az egészségügyi válsághelyzetre adott válaszként bevezetett korlátozások és intézkedések átalakították mindennapi életünket, köztük a munkavégzés módját (Pulido-Martos–Cortés-Denia–Lopez-Zafra 2021). A járvány következtében világszerte munkavállalók milliói kényszerültek arra, hogy munkájukat a korábban megszokott környezetből (például irodájukból) saját otthonukba helyezték át. Az otthoni munkavégzés gyorsan az „új normává” vált (Katsabian 2020). Az Eurostat adatai szerint az Európai Unióban a Covid19-válság hatására az otthonról dolgozók aránya több mint kétszeresére nőtt: 2019-ben még 5,5 százalék, míg 2021-re már 13,5 százalék dolgozott rendszeresen otthonról (Eurostat 2021).⁶ Magyarországon az alkalmanként távmunkát végzők⁷ aránya a járvány első hónapjaiban megtízszereződött (az összes foglalkoztatott között 1,3 százalékról 10,3 százalékra [KSH 2022]).

Ennek a példa nélküli változásnak egyrészt számos kedvező hatása lehetett. A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy az otthoni munkavégzés nagyobb munkavállalói autonómiát (Gurstein 2001, Harpaz 2002, Morgan 2004), javuló produktivitást (Bailey–Kurland 2002, Golden–Veiga 2008, Fonner–Roloff 2010), a munkával való nagyobb elégedettséget (Pratt 1999, Gurstein 2001), alacsonyabb stresszszintet (Fonner–Roloff 2010), több családi és szabadidős tevékenység lehetőségét (Ammons–Markham 2004, Johnson–Audrey–Shaw 2007, Cannito–Scavarda 2020); rövidebb ingázási időt (Morgan 2004, Tremblay–Thomsin 2012), a közlekedési dugók és a légszennyezés csökkenését (Handy–Mokhtarian 1996, Giovanis 2018) eredményezheti, nem beszélve a nyilvánvaló egészségbiztonsági kockázatok minimalizálásáról a járvány alatt. Az otthoni munkavégzés ugyanakkor újrarajzolja a munka és a magánélet közötti határokat, aminek negatív következményei is lehetnek. Bár az otthoni munkavégzésre gyakran a munka és a családi élet összeegyeztetését segítő eszközként tekintenek, azonban akár növelheti is a munka-család közötti konfliktust, mivel a munka és a családi szerepek közötti határok elmosódása fokozhatja az egymással összeférhetetlen elvárásokból adódó stresszt (Allen–Golden–Shockley 2015). Az otthoni munkavégzés ráadásul csökkenti a kollégákkal való személyes kapcsolattartást, ami szociális izolációhoz vezethet (Golden–Veiga 2008, Dávid et

6 A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet kutatása szerint Európában a korábban otthonról soha nem dolgozó munkavállalók 24 százaléka kezdett el otthonról dolgozni, és azok közül, akik korábban legalább alkalmanként otthonról dolgoztak, 56 százalék folytatta a munkát ilyen formában (ILO 2021).

7 Ahogy később utalunk rá, az otthoni munkavégzés nem létező jogi fogalom. A veszélyhelyzeti rendelkezésekben (2021. évi CXXX. törvény) nem rendszeresen végzett távmunkaként hivatkoznak az otthoni munkavégzésre. A KSH munkaerő-felmérésében is erre vonatkozik a feltett kérdés. Ugyanakkor ez csak egy közelítést adhat a tényleges otthoni munkavégzés mértékére, melynek részleteit a következő Szakirodalmi háttér című fejezet definícióra vonatkozó részében fejtjük ki.

al. 2021), gyengítheti a felettesi támogatás lehetőségét (Cooper–Kurland 2002) és sokak számára a karrierépítési esélyeket is (Khalifa–Davison 2000).

A változások ugyanakkor nem érintették egyenlő mértékben a társadalom különböző szegmenseit. Az otthoni munkavégzés egyrészt nem volt minden munkavállaló számára reális alternatíva, másrészt nem egyenlő mértékben jellemző a különböző társadalmi csoportokra az otthoni munkavégzés preferenciája a hagyományos munkavégzéssel szemben. Az otthoni munkavégzés lehetősége például erősen függ a foglalkozástól. Pető (2022) korábbi munkákra építve klasszifikálta a foglalkozásokat az alapján, hogy végezhetőek-e otthonról. Elemzése szerint a hazai munkák 63 százaléka interakcióigényes. A munkák 18 százaléka személyes kapcsolattartást, 13 százaléka fizikai jelenlétet, 33 százaléka pedig mindkettőt megköveteli a dolgozótól, tehát a munkák 37 százaléka végezhető elvben otthonról. Fontos, hogy azok a munkavállalók, akik nem tudnak otthonról dolgozni, számos társadalmi-gazdasági jellemző alapján hátrányosabb helyzetűek, például gyakrabban keresnek a mediánbér alatt, alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, és nagyobb arányban élnek községekben, mint azok, akik otthoni munkát végezhetnek (Pető 2022). A lehetőségtől függetlenül korábbi kutatások ráadásul azt mutatják, hogy a nők (López-Igual–Rodríguez–Modroño 2020, Zhang–Yu–Marin 2021, Fang–Kang–Kaplan 2022), a gyermekkel, idős egyénnel vagy háziállattal élők (Del Boca et al. 2020, Dilmaghani 2020, Graham et al. 2021) és a jobb technológiai képességekkel rendelkező, például fiatalabb (Mininni–Manuti 2020, Hamouche–Parent–Lamarche 2022) vagy magasan iskolázott (Shin–Takenoshita 2022) egyének inkább preferálják az otthoni munkavégzést. Mindezek azt implikálják, hogy az otthoni munkavégzés kapcsán akár jelentős társadalmi egyenlőtlenségek figyelhetők meg a Covid19-járvány alatt.

A magyarországi kutatások viszonylag jól dokumentálták a Covid19 alatt lezajlott munkaerőpiaci változásokat, ám olyan kutatásról nem tudunk, amely az otthoni munkavégzés térnyerésének dinamikáját, illetve hosszú távú fennmaradását vizsgálná. Jelen kutatással ezt a hiányt kívánjuk pótolni. Emellett az otthoni munkavégzés kapcsán kialakult társadalmi egyenlőtlenségek elemzésekor különösen érdekes, hogy az akkoriban megfigyelhető egyenlőtlenségek fennmaradtak-e a járvány után is. A Covid19-járvány alatt több alkalommal, országos, valószínűségi kiválasztáson alapuló, telefonos módszerrel felvett minták elemzésével mutatjuk be az otthoni munkavégzés gyakoriságának változását és egyenlőtlenségi dimenzióit a Covid19-járvány alatt. Ezt az elemzést egy 2025-ben azonos módszerrel elkészített adatfelvétel eredményeivel vetjük össze, ami a járvány hosszú távú hatását segít megérteni. Tanulmányunk két kutatási kérdésre keresi a választ:

KK1: Hogyan alakult az otthoni munkavégzés elterjedtsége a magyar munkavállalók körében a Covid19-járvány idején, illetve 2025-re?

KK2: Milyen társadalmi egyenlőtlenségek figyelhetők meg az otthoni munkavégzés kapcsán, és ezek hogyan változtak a Covid19 alatt, illetve 2025-re?

2. Szakirodalmi háttér

Ebben a fejezetben elsőként röviden áttekintjük a Covid19-világjárvány azon eseményeit és szabályozásait, amelyek Magyarországon hatással lehettek az otthoni munkavégzésre, majd értekezünk az otthoni munkavégzés fogalmáról és magyarországi jogi szabályozásáról. Ezt követően bemutatjuk, hogy az otthoni munkavégzésnek milyen pozitív és negatív hatásai lehetnek az egyénekre a szakirodalom tükrében, különös tekintettel a pandémia időszakára. Végül azt részletezzük, hogy milyen társadalmi egyenlőtlenségeket találtak korábbi kutatások az otthoni munkavégzés mögött.

2.1 Az otthoni munkavégzés a Covid-járvány magyarországi kontextusában

Az első Covid19-fertőzést 2020. március 4-én igazolták Magyarországon. Ezzel megindult a járvány első, 2020. június 21-ig tartó hulláma, amely során számos, a járvány megfékezésére irányuló kormányzati intézkedés bevezetésére került sor. Március 11-én az országos veszélyhelyzet kihirdetésével különleges jogrend lépett életbe (40/2020. [III. 11.] korm.rendelet), amelynek keretében többek között utazási korlátozásokat vezettek be, majd az ezt követő hetekben bezártak az oktatási intézmények, kijárási korlátozás lépett életbe, és szabályozták az üzletek látogatását is. Az első hullám lecsengésével fokozatosan lazítottak a korábban bevezetett korlátozásokon; júniusban, a második járványhullám kezdetén a veszélyhelyzet helyett járványügyi készültség lépett életbe (283/2020. [VI. 17.] korm.rendelet). A nyár végén azonban a megbetegedések növekedésével ismét szigorodtak a szabályok, november elején pedig rendkívüli jogrend és éjszakai kijárási korlátozás bevezetésére került sor (478/2020. [XI. 3.] korm.rendelet). Ismét korlátozták az üzletek, rendezvények látogatását, az iskolák részben távoktatásra álltak át. A harmadik járványhullám elején, 2020 legvégén megkezdődött a lakosság oltása, majd 2021 márciusától ismét lazítások léptek életbe, és bevezetésre kerül az oltási igazolvány (Horváth et al. 2022). A kormány 2021. novembertől az állami alkalmazottak számára kötelezővé tette a védőoltás felvételét, valamint lehetőséget biztosított a munkáltatóknak, hogy a munkavégzés feltételeként előírják azt munkavállalóik számára (598/2021. [X. 28.] korm.rendelet). Az otthoni munkavégzés jogi kezelésére való törekvés a Covid19-járvány alatt hozott veszélyhelyzeti rendelkezésekben jelent meg először. A járvány második hullámától kezdve fokozatosan megkönnyítették a munkáltatók számára a távmunkára való átállást, csökkentve az adminisztratív terheket, és lehetővé tették, hogy a munkáltatók rugalmasan állapíthassák meg az otthoni munkavégzés feltételeit, beleértve a munkavédelmi előírások ideiglenes enyhítését is (487/2020. [XI. 11.], 393/2021. [VII. 2.] korm.rendeletek). A kormány 2021 végén kibővítette a távmunka fogalmát, és beemelte azt a munka törvénykönyvébe (2021. évi CXXX. törvény), ezzel hosszú távon is lehetőséget biztosítva

az otthoni munkavégzési formáknak, igaz, az otthoni munkavégzés továbbra sincs formálisan szabályozva. Ezen szabályozás alapján az otthoni munkavégzés a távmunka keretében folytatható munkavégzési forma, amelyben „a munkavállaló a munkát a munkaidő egy részében, vagy egészében a munkáltató telephelyétől elkülönült helyen végzi” (2021. évi CXXX. törvény).

Az otthoni munkavégzésre nincs egységes tudományos definíció, a szakirodalom számos különböző megközelítést alkalmazott ez idáig (Allen–Golden–Shockley 2015). A *távmunka*, a *rugalmas munkavégzés*, a „*home office*” egymáshoz erősen kapcsolódó fogalmak.

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 2009-től közöl adatokat a 15–74 év közötti foglalkoztatottak távmunkavégzésére vonatkozóan a Munkaerő-felmérés adatai alapján. A KSH definíciója szerint „távmunkában vagy »home office« keretében dolgozónak tekintjük azokat a munkavállalókat, akik térben távol vannak a munkáltatójuktól (a munkavállaló nem feltétlenül otthon, de nem a munkáltató telephelyén dolgozik), köztük telekommunikációs kapcsolat áll fenn, a munkavégzés pedig elsősorban elektronikus berendezések (minimum számítógép) használatát feltételezi” (KSH 2023). A Munkaerő-felmérés – amelynek adataiból az Eurostat is készíti az otthoni munkavégzésre vonatkozó statisztikáit – releváns kérdései a lekérdezést megelőző négy hétre vonatkoznak és a következőképp hangzanak: Végezte-e az elmúlt 4 hétben főmunkáját otthon? (1) Igen, munkaidejének legalább a felében, (2) Igen, munkaidejének kevesebb mint felében, (3) Nem; továbbá Jellemzően informatikai és telekommunikációs eszközökkel végezte otthon a főmunkáját az elmúlt 4 hétben? (1) Igen, (2) Nem (KSH 2025).

Tanulmányunkban az otthoni munkavégzés Allen és szerzőtársai (2015: 44), valamint a KSH alapján definiáljuk azzal a különbséggel, hogy egy tágabb definíciót adunk. Szemben a két fenti forrással nem szűkítjük le a technológiai eszközök használatával történő munkavégzésre, és olyan tevékenységként definiáljuk, amely során *egy szervezet tagjai a szokásos munkaóráik egy részét nem a központi munkahelyen, hanem jellemzően otthonról végzik*.

2.2. Az otthoni munkavégzés jelentősége és hatása az egyénekre

Az alábbiakban röviden összegezzük az otthoni munkavégzés lehetséges előnyeit és hátrányait a szakirodalom fényében. Ezen előnyök és hátrányok számbavétele segíthet ugyanis annak megértésében, hogy mely társadalmi dimenziók mentén járhat életminőség-javító vagy -rontó hatásokkal az otthoni munkavégzés, amely magyarázhatja a későbbi elemzés egyenlőtlenségi dimenzióit is. Összegzésünkben a későbbi elemzési időkeretünkre, a Covid19-járvány időszakára vonatkozó tanulmányokra fókuszálunk.

A kutatások egy jelentős része az otthoni munkavégzésnek a *munka-család egyensúly* fenntartásában betöltött szerepére fókuszált. A munkavégzés rugalmassá tétele, az ingázási idő csökkenése és a családdal töltött idő növekedése segítheti a munkavállalókat abban, hogy képesek legyenek egyensúlyban tartani és elégedetten

betölteni munkavállalói és családtagi szerepüket (Elbaz–Richards–Provost Savard 2023). A munka és a család közötti határok elmosódása ugyanakkor *munka-család konfliktushoz* vezethet (Greenhaus–Powell 2003). A munka-család konfliktus – a szerepstressz (Kahn et al. 1964) és a szerepkonfliktus elméletekre alapozva – olyan szerepkonfliktusként definiálható, amelyben a munka- és a családi szerepekből fakadó elvárások valamilyen szempontból kölcsönösen összeegyeztethetetlenek. Ez azért alakulhat ki, mert a munka és család életterülete ugyanazokért az erőforrásokért verseng, és ha az egyiknek eleget teszünk, az megnehezítheti a másik megvalósulását (Mihálka 2017). A Covid19-világjárvány alatt készült nemzetközi kutatások összességében azt találták, hogy az otthoni munkavégzés inkább negatívan befolyásolja a munka-család egyensúlyt (Elbaz–Richards–Provost Savard 2023). Az otthoni munkavégzés hatását ugyanakkor számos tényező moderálja. Az otthoni munkavégzés nagyobb valószínűséggel erősítette fel a munka-család konfliktusokat a kisgyermeket nevelő (Del Boca et al. 2020, Dilmaghani 2020, Graham et al. 2021) vagy nagyobb háztartásban élők között (Allen et al. 2021, lásd Elbaz–Richards–Provost Savard 2023 összefoglalását az egyéb moderáló tényezőkről). Tegyük hozzá, hogy a munka-család konfliktusok meglelte ellenére sokan pozitívan éltek meg a járvány alatt, hogy több időt tölthettek együtt a szeretteikkel (Cannito–Scavarda 2020).

A kutatások egy másik vonulata az otthoni munkavégzés jólétre gyakorolt hatását vizsgálja. Ellentétben a Covid19-járványt megelőző kutatások (gyenge) pozitív eredményeivel (Gajendran–Harrison 2007), a pandémia alatt készült vizsgálatok többsége az otthoni munkavégzés és az egyének jóléte között negatív összefüggést talált (Elbaz–Richards–Provost Savard 2023). A kutatások alacsonyabb általános jóléti mutatókról számolnak be, és az otthoni munkavégzés gyakran magasabb stresszel, szorongással, depresszióval, érzelmi kimerültséggel és rosszabb alvásminőséggel párosult (lásd például Bhumika 2020, Şentürk et al. 2021, Tejero–Seva–Fadrilan–Camacho 2021). Hozzáteesszük, hogy nehezen volt elkülöníthető az otthoni munkavégzés hatása a pandémiás helyzethez kapcsolódó egyéb (negatív) események befolyásától.

Az általános jólét mellett az otthoni munkavégzés számos munkahelyi tényezőt is befolyásolhat. Az otthonukban dolgozó egyének nagyobb arányban számoltak be a munkatársakkal való társas támogató hálózatok gyengüléséről a járvány alatt, amely fokozott stresszhez, a szakmai előmenetel elmaradásától való félelemhez, valamint a munka és a család közötti kapcsolatok általános minőségének romlásához vezetett (Galanti et al. 2021, Miglioretti et al. 2021, Xu et al. 2022). A munkával való elégedettség meglehetősen vegyes képet mutat, ugyanakkor az otthoni munkavégzés munkahelyi szempontból legpozitívabb hatása a dolgozói teljesítmény növekedésében mutatkozik meg (Gálvez–Tirado–Martínez 2020, Aczel et al. 2021, Kaufman–Taniguchi 2021, Zhang–Yu–Marin 2021). Ráthonyi és munkatársai (2021) kényelmi online mintát használva azt találták, hogy a Covid19-járvány alatt csökkent a magyarországi munkavállalók fizikai aktivitása, vélhetőleg az otthoni munkavégzés előtérbe kerülésével összefüggésben. Pirohov–Tóth és munkatársa 2022-es elemzése

szerint az otthoni munkavégzés elterjedése átalakította a munkáltatói igényeket. A KarrierM,⁸ az Országos Foglalkoztatási Nonprofit Közhasznú Kft. internetes álláskereső portálján található álláshirdetések elemzése azt mutatta, hogy az otthoni munkavégzés elterjedése olyan kulcskompetenciákat emelt a középpontba, mint az önállóság, a megbízhatóság, a kitartás és a terhelhetőség.

A kutatási eredményeket összefoglalva, egy-egy limitáltan kimutatható pozitív hatástól eltekintve (teljesítményjavulás, családdal töltött idő) az otthoni munkavégzésre való átállás számos esetben negatív hatással volt a munka-család szerepkonfliktusra és az egyének pszichológiai jóllétére a Covid19-járvány alatt. Hangsúlyozzuk, hogy a kutatási eredmények fényében számos tényező moderálhatja ezeket a hatásokat. Az pedig egyelőre még nem teljesen egyértelmű, hogy ezek a negatív hatások az otthoni munkavégzéshez való hirtelen alkalmazkodás átmeneti következményei, vagy hosszú távon is fennmaradnak-e. Kiemelnénk továbbá, hogy a fenti összegzés a nemzetközi szakirodalmon alapul, mivel az otthoni munkavégzés következményeire nem áll rendelkezésre megbízható adat a magyar társadalomról.

2.3. Társadalmi egyenlőtlenségek az otthoni munkavégzésben

Ebben a fejezetben felvázoljuk, hogy milyen társadalmi egyenlőtlenségeket figyeltek meg korábbi kutatásokban az otthoni munkavégzés kapcsán. Az összegzést az egyenlőtlenségi dimenziók mentén strukturáltuk.

Korábbi kutatásokból ismert, hogy az otthoni munkavégzés lehetősége egyenlőtlenül oszlik meg a munkák között (Pető 2022), és az otthoni munkavégzés iránti preferenciák is jelentős egyéni eltéréseket mutatnak. A legmeghatározóbb tényezők között van a munka jellege, illetve a foglalkozás. Pető (2022) a KSH Munkaerőpiaci felvételének, illetve a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont (KRTK) Adatbankja által összeállított Kapcsolt Államigazgatási Paneladatbázisnak a segítségével mutatta be az otthoni munkavégzés lehetőségeit a Covid19-járványt közvetlenül megelőző időszakban. Eredményei azt mutatják, hogy akkoriban bár a munkák 37 százalékát lehetett volna otthonról végezni, az otthoni munkavégzés aránya mindössze 5 százalék volt. Feltételezhetjük ugyanakkor, hogy a Covid19-járványhelyzethez való adaptáció valamelyest növelte azon munkahelyek számát, amelyeknél a munkát otthonról lehetett elvégezni. Pető adatai szerint míg a „pénzügyi közvetítés” és az „oktatás” szektoraiban az otthoni munkavégzés aránya 70 százalék felett volt 2019-ben, addig a szálláshely, vendéglátás, a halgazdálkodás, a mezőgazdaság és az egészségügy területén a 20 százalékot sem érte el. Külföldi kutatások is azt mutatják, hogy a magas képzettséget igénylő, szellemi munkák nagyobb eséllyel végezhetőek otthonról (López-Igual-Rodríguez-Modroño 2020). A munka jellegének szerepe azért jelentős, mert a foglalkozás erősen összefügg más, strukturális társadalmi tényezőkkel (Huszár et al. 2015). Pető tanulmánya azt is bemutatta, hogy az otthonról dolgozni nem

8 <https://www.karrierm.hu/>

tudó munkavállalók társadalmi-gazdasági szempontból jelentős hátrányokkal küzdenek: például gyakrabban keresnek a mediánbér alatt, jellemzően alacsonyabb az iskolai végzettségük, és nagyobb arányban élnek vidéki településeken, mint azok, akik otthonról (is) végzik munkájukat. Továbbá a megyeszékhelyeken élő munkavállalók körében jóval nagyobb arányban elérhető az otthoni munkavégzés lehetősége, mint a kisebb településeket magukban foglaló járásokban.

A nemzetközi szakirodalom számottevő különbséget tesz az otthoni munkavégzés szempontjából férfiak és nők között. Sullivan–Lewis (2001) két modellt különböztet meg a távmunka hatásainak értelmezésére: a rugalmassági modell a távmunka előnyeit hangsúlyozza, különös tekintettel a munka és a magánélet összehangolásának lehetőségére. Ezzel szemben a kizsákmányolási modell szerint a távmunka a nők otthoni és munkahelyi kizsákmányolását, társadalmi elszigetelését, valamint megnövekedett terhelését erősítheti. Egyes kutatási eredmények szerint az otthoni munkavégzés hagyományosan népszerűbb a nők körében (López-Igual–Rodríguez-Modroño 2020, Zhang–Yu–Marin 2021, Fang–Kang–Kaplan 2022), az elemzések szerint azért, mert elmondásuk alapján lehetővé teszi számukra, hogy hatékonyabban gondoskodjanak a háztartásról és a gyermekekről. Azonban a Covid19-járvány alatt készült legtöbb kutatás a kizsákmányolási modellt támasztja alá (lásd Çoban 2021, Graham et al. 2021). Çoban 2021 például azt találta Törökországban, hogy a pandémia miatt bevezetett távmunka-szabályozások a nők professzionális munkavégzéstől eltávolodását és hagyományos háziasszonyi szerepének megerősítését eredményezték. Magyar adatokat elemezve Fodor és munkatársai (2021) azt találták, hogy bár a férfiak részvétele a gyermeknevelésben emelkedett a pandémia alatt, a nőké ennél nagyobb mértékben, tehát a férfiak és nők között egyenlőtlenség nőtt e tekintetben.

Az életkor is szerepet játszhat az otthoni munkavégzés választásában és hatékonyságában, mivel a fiatalabb munkavállalók általában technológiailag járatosabbak, így könnyebben alkalmazkodhatnak egy ilyen új munkakörnyezethez (Rudolph–Zacher 2020). Az empirikus kutatások azonban nem számolnak be lényeges különbségekről az otthoni munkavégzés választásának gyakoriságában életkor szerint (López-Igual–Rodríguez-Modroño 2020). Ez például azért is lehetséges, mert a szakma vagy a munka jellege meghatározóbb, mint a dolgozó életkora (Gallacher–Hossain 2020). Bár egyes kutatások azt mutatják, hogy idősebb dolgozók teljesítménye gyengébb volt a járvány alatt, mint a fiatal dolgozóké az otthoni munkavégzés során (Hamouche–Parent–Lamarche 2022), a kép összességében vegyes. Más kutatások például nemlineáris összefüggéseket találtak, tehát a fiatal és az idős csoportok voltak különösen elégedetlenek az otthoni munkavégzéssel, szemben a középkorúakkal (Tahlyan et al. 2022).

Az iskolázottság mentén a magasabb végzettségű egyének szívesebben vállalnak otthoni munkavégzést, mert nagyobb eséllyel rendelkeznek az ehhez szükséges eszközökkel és készségekkel, másrészt nagyobb eséllyel dolgoznak otthonról (Elldér 2019, López-Igual–Rodríguez-Modroño 2020). Ezt a magyar adatok is megerősítik (Petó 2022,

Koltai–Prinz–Röst 2021). Hasonlóképpen, a háztartás jövedelmi helyzete összefügghet a munkavállaló foglalkozásával és azzal, hogy milyen mértékben fér hozzá a szükséges digitális infrastruktúrához és készségekhez. Mind a magyar (Pető 2022), mind a külföldi adatok (Astroza et al. 2020, Zhang et al. 2020, Tahlyan et al. 2022) azt mutatják, hogy az otthoni munkavégzés gyakorisága pozitívan korrelál a háztartás anyagi helyzetével.

A lakóhely szintén meghatározó lehet. Az otthoni munkavégzés kínálati oldala főként városi és elővárosi jelenség, mivel az azt lehetővé tevő cégek jellemzően városi növekedési központokban koncentrálódnak, illetve az információs és kommunikációs technológiai (IKT) eszközök is szélesebb körben elterjedtek ezeken a területeken (Pyöriä 2011). A keresleti oldalon a fiatal, kreatív szabadúszók is általában városokban élnek (López-Igual–Rodríguez–Modroño 2020). Más kutatások pedig arra utalnak, hogy az otthoni munkavégzés kifejezetten a nagyvárosok elővárosaiban népszerű (de Abreu e Silva–Melo 2018). Hozzáteesszük, hogy a lakóhely nemcsak meghatározója lehet az otthoni munkavégzésnek, hanem oka is: sokan az otthoni munkavégzés lehetőségének függvényében választanak lakóhelyet (Ory–Mokhtarian 2006). Pető (2022) elemzése szerint 2021-ben a megyeszékhelyeken magasabb volt az otthoni munkavégzés, mint a kisebb településeket magában foglaló járásokban. Nógrád megyében például a munkavállalók több mint 70 százaléka nem tudott otthonról dolgozni. Ez volt a legmagasabb arány az országban, míg Budapesten a legalacsonyabb, mindössze 45 százalék.

Kutatások arra is rávilágítottak, hogy a háztartás összetétele, az eltartottak száma fontos tényező az otthoni munkavégzés választásában. Mivel az otthoni munkavégzés jobban összeegyeztethető az otthoni gondoskodási feladatokkal, lehetőséget ad a rugalmas időbeosztásra, valamint csökkenti a külső segítségtől való függőséget a mindennapi ellátás vagy felügyelet terén, hagyományosan népszerűbb a gyerekek, idős egyénnel vagy háziállattal élők körében (Zhang et al. 2020).

3. Adatok és módszerek

Az elemzés összesen 26 adatbázisra épít. A pandémia időszaka alatt a MASZK – Magyar Adatszolgáltató Kérdőív projekt (Karsai et al. 2020) keretében országos reprezentatív mintán alapuló kérdőíves adatfelvételek valósultak meg. Az adatfelvétel célja a Covid19-járvány terjedésének modellezéshez szükséges viselkedések (például oltottság, kontaktusszám-mintázatok) és egyéb, a vírussal és az oltással kapcsolatos attitűdök havi rendszerességgű felmérése volt a magyar lakosság körében. Az adatfelvétel a Szegedi Tudományegyetem vezetésével 2020 áprilisa és 2022 júniusa között, havonta legalább ezer fő megkérdezésével valósult meg. Ez összesen 26 adatfelvétel jelentett, melyek közül az első, 2020. áprilisi adatbázist a hiányos foglalkozási adatok miatt jelen kutatásban nem használtuk fel. Az adatokat CATI (Computer Assisted Telephone Interviewing) technikával gyűjtötték, az adatbázisban mind vezetékes, mind mobiltelefonszámok szerepeltek. A válaszadók kiválasztása többlépcsős, arányosan rétegzett valószínűségi mintavétellel zajlott, a minta reprezentatív a magyarországi felnőtt lakosságra nem, életkor, iskolai vég-

zettség és településtípus mentén. A populációs arányoktól való kisebb eltéréseket az adatfelvétel után súlyozással korrigálták. Az adatfelvétel nem panel-, hanem keresztmetszeti kutatás, így nem ugyanazon válaszadókat követi hónapról hónapra. A 26. adatfelvétel egy 2025. január 4. és 20. között rögzített, a fentiekkel módszertanilag teljes mértékben megegyező kérdőíves kutatás volt. Bár keresztmetszeti kutatások eredményeit hasonlítjuk össze, az azonos módszertan jó lehetőséget nyújtott időbeli trendek vizsgálatára.

Az elemzéshez azoknak a válaszadónak az adatait használtuk fel, akik (az ILO-definíció [ILO 2016] alapján) a lekérdezést megelőző héten legalább egy óra, jövedelmet biztosító munkát végeztek, és az otthoni munkavégzésre vonatkozó kérdésre válaszoltak, így az elemzés összesen 10 870 válaszadó adatait tartalmazza. A két adatfelvétel otthoni munkavégzésre vonatkozó kérdése azonos volt, és az adatfelvételt megelőző munkanapra vonatkozott. A foglalkozást a felhasznált adatfelvételek nyitott kérdéssel mérték, amelyeket a Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere (FEOR-08) kódok szerint kategorizáltunk. Az otthoni munkavégzés tekintetében megfigyelhető társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatához a válaszadó foglalkozása mellett a nem, életkor, iskolai végzettsége, lakóhely településtípusa, háztartás összetétele, valamint Covid19-oltási státusz jellemzőit használtuk fel. Bár kíváncsi lett volna kiegészíteni az elemzést további változókkal, mint például, hogy milyen típusú a megkérdezettek otthoni munkaformája; ha nem egyedül élnek, akkor milyen jellegű a háztartástagok között az otthoni munkamegosztás, esetleg egyéb, attitűdjellegű kérdésekkel, a kérdőívekben sajnos nem álltak rendelkezésre egyéb, olyan jellegű kérdések, amelyek ezt lehetővé tették volna.

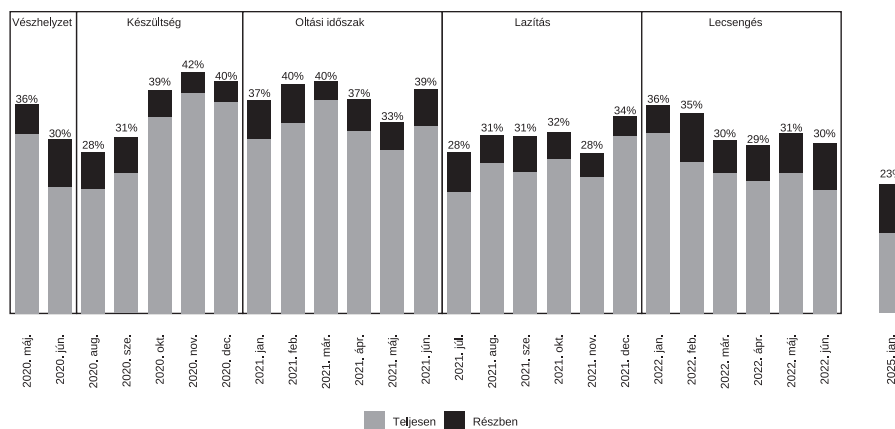
Az otthoni munkavégzést befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezők vizsgálatához binomiális logisztikus regressziós modellek átlagos marginális hatásait hasonlítottuk össze, melyhez az R program stats csomagjának (R Core Team 2013) glm funkcióját, valamint a margins csomagot (Leeper 2024) használtuk. Az adatokat három időszakra aggregálva elemeztük, az intenzív járványidőszakra vonatkozóan (2020. április–december), az oltási időszakban és annak lecsengésekor (2021. január – 2022. június), végül pedig a járvány után, 2025 januárjában.

4. Eredmények

Az otthoni munkavégzés aránya 2020 tavaszán, és főként 2020–2021 őszi és téli időszakában kiemelkedő volt, ezen belül pedig 2020 novemberében volt a legmagasabb: ekkor a munkavállalók 42 százaléka dolgozott otthonról, többségük teljes mértékben. Az otthoni munkavégzés aránya azonban 2021-től, a védőoltások megjelenését követően sem csökkent számottevően, 28 és 40 százalék között ingadozott. Ezzel szemben 2025 januárjában az otthonról dolgozók aránya alacsonyabb, csupán 23 százalék volt (1. ábra). Az otthonról dolgozók többsége mind a járvány időszakában, mint azt követően arról számolt be, hogy az adott napon teljes mértékben otthonról végezték munkájukat. Arányait tekintve azonban 2025-ben töb-

ben voltak azok, akik csak részben dolgoztak otthonról: míg a járvány időszakában átlagosan az otthonról dolgozók 17 százaléka volt olyan, aki csak részben végezte otthonról munkáját, 2025-ben már 38 százalék.

1. ábra: Az otthoni munkavégzés aránya a dolgozók körében, 2020. április – 2022. július, 2025. január

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy az otthoni munkavégzés lehetősége hogyan oszlott meg a társadalom különböző csoportjai között a Covid19-járvány első felében, 2020 májusától 2020 végéig (intenzív járványidőszak), az oltások bevezetését követően, 2021 elejétől 2022 júniusáig, valamint a járványt követően, 2025 januárjában (1. táblázat és 2. ábra).

A vizsgált időszakokban foglalkozási csoportok szerint egyértelmű törésvonal húzódott a magasabb és alacsonyabb státuszú dolgozók között az otthoni munkavégzés tekintetében. Mindhárom vizsgált időszakban a vezetők, a törvényhozók, valamint a felsőfokú végzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozásokban dolgozók végzeték legnagyobb arányban munkájukat legalább részben otthonról (42–47 százalék), a fizikai munkát végzők (például mezőgazdasági, ipari, építőipari szektorban dolgozók) pedig a legkisebb arányban (3–24 százalék) (1. táblázat). Kontrollálva más társadalmi-demográfiai tényezőkre azt találtuk, hogy mind a járvány intenzív szakaszában, mind az oltások megjelenését követően a szellemi foglalkozásúakhoz képest a kereskedelmi és szolgáltatási szektorban dolgozók, valamint a fizikai munkát végzők is kisebb eséllyel dolgoztak otthonról. Ez azonban megváltozott 2025-re: a kereskedelmi és szolgáltatási szektorban dolgozók esélye az otthoni munkavégzésre ekkor már nem különbözött szignifikánsan a szellemi munkát végzőkétől, és csupán a fizikai munkát végzőknek lett kisebb esélye az otthoni munkavégzésre a többi szektorhoz viszonyítva (2. ábra).

Az iskolai végzettség hatását vizsgálva láthatóvá válik az is, hogy az alapfokú és a szakmunkás végzettségűek mindhárom vizsgált időszakban szignifikánsan kisebb

arányban, míg a diplomások nagyobb arányban végezték otthonról munkájukat (1. táblázat). Más társadalmi-demográfiai tényezőkre kontrollálva azt találtuk, hogy az alapfokú és a szakmunkás végzettségűekhez képest az érettségivel vagy diplomával rendelkező munkavállalók jóval nagyobb eséllyel dolgoztak otthonról 2020 második felében. Az oltások megjelenését követően azonban már csak a diplomásoknak volt szignifikánsan nagyobb esélye az otthoni munkavégzésre, amely különbség a járványt követően, 2025-ben is fennmaradt (2. ábra).

A Budapesten élők mindhárom vizsgált időszakban szignifikánsan magasabb arányban dolgoztak otthonról, emellett a járvány második időszakában a kisebb városokban és községekben élők kisebb arányban. 2025-ben azonban már csak a budapestiek és a kisebb városokban élők tértek el szignifikánsan az átlagtól: a fővárosban élők magasabb arányban, a városok lakói pedig kisebb arányban dolgoztak otthonról (1. táblázat). A regressziós modell (2. ábra) azt mutatja, hogy a három vizsgált időszak közül csupán a Covid19-járvány második, oltások bevezetéséről számított időszakában volt hatással a lakóhely az otthoni munkavégzésre. Ebben az időszakban a budapestiek nagyobb eséllyel végezték otthonról munkájukat, ez a lakóhelyi egyenlőtlenség azonban sem a járvány kezdeti szakaszára, sem a járványt követő időszakra nem volt jellemző.

Ameddig a járvány ideje alatt a nők – függetlenül attól, hogy gyermeket neveltek-e – nagyobb eséllyel végezték otthonról munkájukat, mint a férfiak, 2025-ben már nem látható ez a különbség a nemek között, sőt a férfiak körében kis mértékben magasabb is lett az otthonról dolgozók aránya (24 százalék, míg a nők körében 20 százalék volt) (1. táblázat). A nők magasabb arányának 2025-re való eltűnését a regressziós modell is megerősíti (2. ábra). A járványt követően azonban nagyobb eséllyel dolgoztak otthonról azok, akiknek háztartásában 0–5 év közötti gyermek élt azokhoz képest, akikkel nem élt egyáltalán gyermek.

Mindhárom vizsgált időszakra jellemző volt, hogy az életkor növekedésével csökkent az otthoni munkavégzés aránya, amely alól azonban kivételt jelentett a legidősebb, legalább 60 éves korcsoport (1. táblázat). Az életkor hatása az otthoni munkavégzésre – kontrollálva más társadalmi-demográfiai tényezőkre – a járvány ideje alatt U alakú volt: a legfiatalabb, 18–29 éves, valamint a legidősebb, legalább 60 éves korcsoport esélye volt a legmagasabb otthoni munkavégzésre. 2025-ben azonban már az 50–59 éves korcsoport is ugyanakkora eséllyel dolgozott otthonról, mint a legfiatalabb korosztály. A legfiatalabbakhoz képest azonban a 30–39 éves, valamint a 40–49 éves korcsoportoknak továbbra is kisebb volt az esélye erre (2. ábra).

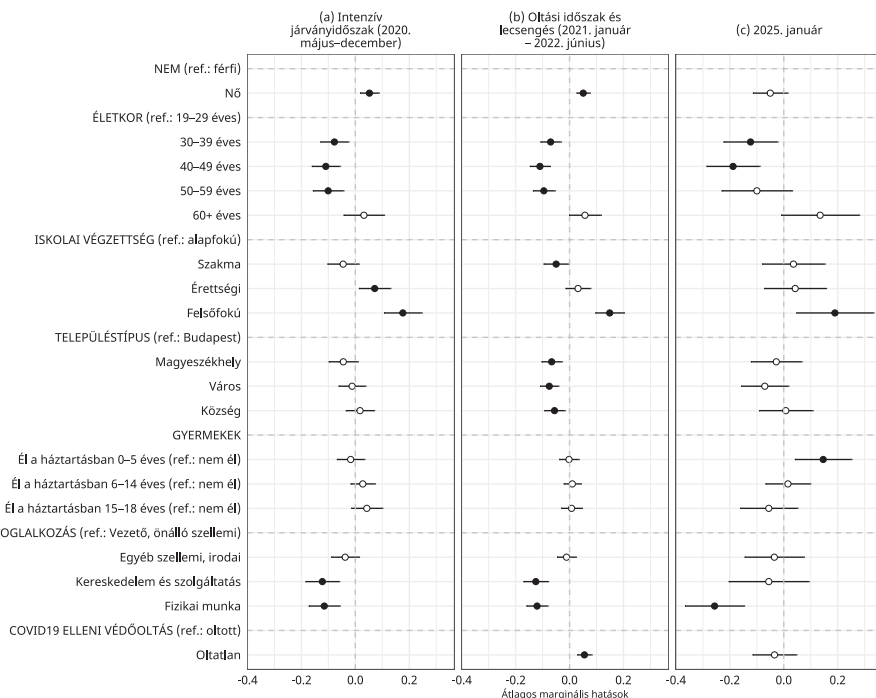
A járvány második, 2021-ben kezdődött szakaszában szignifikáns szerepe lett annak is az otthoni munkavégzésre, hogy kik kaptak legalább egy Covid19 elleni védőoltást. Habár arányaiban nem látható szignifikáns különbség az oltottak és az oltatlanok otthoni munkavégzése tekintetében (1. táblázat), a regresszió alapján nagyobb volt az esélyük az oltatlanoknak. Ez a hatás azonban a járványt követően már nem volt számottevő (2. ábra).

1. táblázat: Az otthoni munkavégzés aránya társadalmi-gazdasági jellemzők szerint a Covid19-járvány két időszakában, valamint 2025 januárjában*

	Intenzív járványidőszak (2020. április–decem- ber)	Oltási időszak és lecsen- gés (2021. január – 2022. június)	2025. január
NEM			
Férfi	32%	30%	24%
Nő	39%	37%	20%
ISKOLAI VÉGZETTSÉG			
Alapfokú végzettség	25%	24%	8%
Szakiskola vagy szakmunkásvég- zettség	20%	18%	13%
Középiskolai végzettség	35%	33%	18%
Főiskolai vagy egyetemi vég- zettség	49%	45%	41%
ÉLETKOR			
18–29 éves	44%	40%	35%
30–39 éves	36%	37%	30%
40–49 éves	30%	29%	14%
50–59 éves	29%	28%	11%
60+ éves	37%	35%	25%
TELEPÜLÉSTÍPUS			
Budapest	39%	42%	30%
Megyeszékhely	35%	34%	28%
Város	34%	30%	16%
Község, falu, tanya	34%	30%	20%
0–5 ÉVES GYERMEK			
Él a háztartásban	35%	32%	33%
Nem él a háztartásban	35%	34%	21%
6–14 ÉVES GYERMEK			
Él a háztartásban	37%	32%	18%
Nem él a háztartásban	35%	34%	24%
15–18 ÉVES GYERMEK			
Él a háztartásban	36%	31%	13%
Nem él a háztartásban	35%	34%	24%
KAPOTT-E COVID19 ELLENI VÉDŐOLTÁST?			
Igen		33%	25%
Nem		35%	17%
FOGLALKOZÁS			
Vezetők, törvényhozók, felsőfo- kú végzettség önálló alkalmazá- sát igénylő fogl.	47%	42%	42%
Egyéb felsőfokú/középfokú végzettséget igénylő fogl., irodai és ügyviteli fogl.	40%	39%	31%
Kereskedelem és szolgáltatás	28%	23%	18%
Fizikai munka	24%	21%	3%
ÖSSZESEN	35%	34%	23%

*A félkövérrel kiemelt értékek a szignifikáns ($p < 0,05$) különbségeket jelzik az adjusztált reziduálisok alapján.

2. ábra: Az otthoni munkavégzést befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezők a Covid19-járvány két időszakában, valamint 2025 januárjában (binomiális logisztikus regresszió, átlagos marginális hatások)

5. Diszkusszió

A Covid19-járvány drámai módon alakította át a társadalmak szövetét. Kevésbé egyértelmű, hogy a megváltozott viszonyok milyen mértékben rendeződtek vissza a pandémia után, illetve hogy milyen társadalmi egyenlőtlenségek figyelhetők meg a hosszú távú hatások kapcsán. Tanulmányunk ezekre a kérdésekre igyekezett választ találni a magyar társadalom vizsgálatával, egy speciális jelenségen, az otthoni munkavégzésen keresztül.

Eredményeink szerint a járványidőszak otthoni munkavégzési adatainak alakulása jól tükrözi a járvány megfékezésére irányuló kormányzati intézkedéseket. Az otthoni munkavégzés aránya 2020 tavaszán, illetve 2020–2021 őszi és téli időszakában volt a legkiemelkedőbb, amikor a közoktatási intézmények zárva tartottak, továbbá utazási korlátozások és kijárási tilalmak voltak életben. Az otthoni munkavégzés aránya 2021-től, a védőoltások megjelenését követően sem csökkent számottevően, azonban 2025 januárjában alacsonyabb, csupán 23 százalék volt. Habár a járványt megelőző időszakokról nem rendelkezünk jelen kutatás eredményeivel pontosan összevethető adatokkal, a KSH (2022) adatai szerint a távmunkát végzők aránya a járvány kezdetén közel megtízszereződött, így bátran állíthatjuk, hogy az

otthoni munkavégzés aránya a járványt követően sem tért vissza az azt megelőző időszak szintjére. 2025-ben tehát az otthoni munkavégzés aránya ugyan elmarad a járvány idején mért arányoktól, a járványt megelőző időszakhoz képest azonban feltételezhetően jóval magasabb maradt. Habár az otthonról dolgozók között mindhárom vizsgált időszakban kisebbségben voltak azok, akik csak részben végezték munkájukat otthonról, a járványt követően részarányuk megnövekedett, és ekkor már az otthonról dolgozók több mint harmadát (38 százalék) jellemezte a vegyes formájú munkavégzés. Mindez arra utal, hogy az otthoni munkavégzés nem csupán beépült a mindennapokba a járványt megelőző időszakhoz képest, de vegyesebb összetételűvé is vált, teret engedve a rugalmasabb munkavégzési formáknak.

Adataink megerősítik azokat a korábbi vizsgálatokat (Koren–Pető 2020, Köllő 2021, Pető 2022), amelyek szerint a Covid19 hatásai jelentősen különböztek az egyes társadalmi csoportokban. Egyrészt a vizsgált időszakokban mind iskolai végzettség, mind foglalkozások szerint törésvonal húzódott a magasabb és alacsonyabb státuszú dolgozók között az otthoni munkavégzés tekintetében. Tekintve, hogy a szellemi foglalkozások könnyebben végezhetőek otthonról, míg a fizikai munkát igénylő foglalkozások jóval nehezebben megvalósíthatók, az eredmények idevonatkozó része a vártnak megfelelően alakult. A kereskedelmi és szolgáltatási szektorban dolgozók azonban a Covid19-járvány mindkét vizsgált időszakában ugyanolyan kis eséllyel dolgoztak otthonról, mint a fizikai munkát végzők. Ez főként a járvány első szakaszát tekintve meglepő, hiszen ekkor több olyan kormányrendelet is életbe lépett, amely erőteljes hatással volt a szektorban dolgozókra: elsőként 2020 márciusában, majd 2020 novemberében ismét korlátozták a vendéglátó- és szórakozóhelyek, szállodák, kulturális-, valamint sportesemények látogatását (71/2020 [III. 27.] korm.rendelet, 2020. évi CIX. törvény). Bár nincsenek arra vonatkozó adataink, hogy az intézkedések következtében a kereskedelmi és vendéglátói szektor dolgozói milyen arányban váltottak munkahelyet, illetve vesztették el állásukat, az mindenképpen elmondható, hogy a szektorban maradt dolgozók többsége továbbra is a munkahelyéről dolgozott és nem az otthoni munkavégzés segítségével adaptálódott az új helyzethez. Mindez azonban jelentősen megváltozott 2025-re: a kereskedelmi és szolgáltatási szektorban dolgozók esélye az otthoni munkavégzésre már nem különbözik szignifikánsan a szellemi munkát végzőkétől, és leginkább a fizikai munkát végzők azok, akik jelentősen leszakadnak a többi foglalkozási csoporttól.

Az iskolai végzettség vizsgálatával láthatóvá válik, hogy a társadalmi státusz a foglalkozás hatását kontrollálva is erőteljesen befolyásolta, hogy a járvány ideje alatt kik végezhatték otthonról munkájukat. Ameddig 2020 második felében a törésvonal leginkább a szakmunkás és az érettségizett csoportok között húzódott, 2021 elejétől, az oltások megjelenését követően az egyenlőtlenségek az iskolai végzettség mentén mélyültek, így a második vizsgált járványidőszakban leginkább a diplomások végezték otthonról munkájukat. Látható, hogy ez a törésvonal a járványidőszakot követően is fennmaradt: 2025. januárjában a diplomások jóval

nagyobb eséllyel dolgoztak otthonról, mint az alapfokú végzettségűek. A szakmát végzettek és az érettségizettek esélye a home office-ra pedig ekkorra már nem különbözik szignifikánsan az alapfokú végzettségűekétől. Ez – a foglalkozásoknál is megfigyelt eredményekhez hasonlóan – magyarázható egyrészt azzal a külföldön is megfigyelt tendenciával, hogy a magasabb végzettséget elváró, főként szellemi munkák azok, amelyeknél az otthoni munkavégzés nagyobb mértékben rendelkezésre áll (López-Igual–Rodríguez-Modroño 2020), másrészt pedig azzal is, hogy a magasabb végzettségű munkavállalóknak nagyobb mértékben rendelkezésére áll az otthoni munkavégzéshez szükséges technológiai felszereltség és tudás is, mint az alacsonyabb végzettségűeknek (Eldér 2019).

Habár 2020 márciusától a tanév végéig az iskolák távoktatásra tértek át (45/2020. [III. 14.] korm.rendelet), az itt felhasznált adatok csak májustól állnak rendelkezésre, így nem látható, hogy a távoktatás bevezetése milyen hatással volt a szülők otthoni munkavégzésére. A nemek közti egyenlőtlenségek azonban a korábbi kutatások eredményeivel összhangban (López-Igual–Rodríguez-Modroño 2020, Zhang–Yu–Marin 2021, Fang–Kang–Kaplan 2022) így is kirajzolódnak, amely feltételezhetően a háztartási feladatok egyenlőtlen elosztásával áll összefüggésben. Ezzel szemben a járványhelyzet elmúltával a háztartásban élő kisgyermek határozta meg inkább az otthoni munkavégzést mind a nők, mind a férfiak körében. Az, hogy a tendencia nemektől független, a Sullivan–Lewis (2001) által leírt kétféle hipotetikus modell közül a rugalmassági modell jelenlétét erősíti, amely az otthoni és távmunkavégzés előnyeire koncentrál, ezen belül is kifejezetten a munka és a magánélet összehangolásának lehetőségére. Zhang és szerzőtársai (2020) szerint ez azzal magyarázható, hogy az otthoni munkavégzés könnyebben összehangolható a háztartáson belüli gondozási feladatokkal, lehetővé teszi a rugalmas időbeosztást, és mérsékli a mindennapi ellátáshoz vagy felügyelethez szükséges külső segítség igénybevételét. Habár a gyermeknevelési feladatokban mutatkozó nemi egyenlőtlenségek legtöbb aspektusa nem látható az itt elemzett adatok alapján (például hogy mely háztartásokban végeznek a nők kizárólag gyermeknevelési és háztartási feladatokat), az elmondható, hogy a Covid19 járványidőszaka óta az otthoni munkavégzés elterjedése a férfiak számára is lehetőséget nyitott arra, hogy nagyobb mértékben vegyék ki részüket a kisgyermek neveléséből (például a munkahelyre történő utazás idejének átcsoportosításával), habár a rendelkezésre álló adatok alapján azt nem láthatjuk, hogy ezzel milyen mértékben éltek.

Az életkor hatása az otthoni munkavégzésre a járvány ideje alatt U alakú volt, amely összecseng számos korábbi kutatás megállapításával. Míg a legfiatalabban adaptálódnak a leggyorsabban a technikai változásokhoz és új helyzetekhez (Rudolph–Zacher 2020), a járványidőszak alatt a legveszélyeztetettebb, idősebb korcsoportok voltak leginkább ösztönözve arra, hogy otthon maradjanak. Ez azonban a járványt követően is fennmaradt, sőt, 2025-ben már az 50–59 éves korcsoport is ugyanakkora eséllyel dolgozott otthonról, mint a legfiatalabb korosztály.

A járvány második, 2021-ben kezdődött szakaszában szerepe lett annak is az otthoni munkavégzésre, hogy kik kaptak legalább egy Covid19 elleni védőoltást. Mivel ebben az időszakban több munkahely is különböző mértékű szabályzásokat vezetett be az oltás meglétére vonatkozóan, az oltatlanok nagyobb eséllyel tudtak otthonról dolgozni. Ez a hatás természetesen a járványt követően már nem volt számottevő.

Mindazonáltal figyelembe kell vennünk azt is, hogy – amint ezt már korábban is említettük – eredményeink nem paneljellegű adatfelvételtől származnak, így oksági következtetések nem vonhatók le belőlük. Továbbá, mivel az adatfelvételek nem elsősorban az elemzett téma fókuszával készültek, így számos, kapcsolódó témakör elemzésére nem volt lehetőségünk, például az otthoni munkavégzés előnyeinek és hátrányainak értékelése az érintettek által. Éppen ezért a jövőbeli kutatási irányokat mindenképp érdemes lenne egy kvalitatív kutatással kiegészíteni, amely segíthetne az eredmények és vizsgált folyamatok alaposabb megértésében.

6. Összegzés

Tanulmányunk az otthoni munkavégzés térnyerésének dinamikáját, hosszú távú fennmaradását, illetve az otthoni munkavégzés társadalmi egyenlőtlenségeit vizsgálta. Az elemzéshez 26 országos reprezentatív mintán felvett kérdőíves felmérés adatait használtuk, melyek a Covid19-világjárvány idején, valamint 2025-ben valósultak meg.

Elsőként arra kerestük a választ, hogyan alakult az otthoni munkavégzés elterjedtsége a magyar munkavállalók körében a Covid19-járvány idején, illetve ez hogyan változott meg 2025-re. Eredményeink szerint 2025-ben az otthoni munkavégzés aránya ugyan elmaradt a járvány idején mért arányoktól – amely főként 2020 tavaszán, illetve 2020–2021 őszi és téli időszakában volt kiemelkedő –, a járványt megelőző időszakhoz képest azonban feltételezhetően jóval magasabb maradt. Emellett növekedett azok aránya, akik csak részben végeztek otthonról munkájukat, vagyis az otthoni munkavégzés 2025-re vegyesebb összetételűvé vált, a hibrid formák felé tolódott.

Második kutatási kérdésünk arra irányult, hogy milyen társadalmi egyenlőtlenségek voltak megfigyelhetők az otthoni munkavégzés kapcsán a Covid19-világjárvány alatt, illetve ezek hogyan alakultak 2025-ben. A vizsgált időszakokban mind iskolai végzettség, mind foglalkozások szerint törésvonal húzódott a magasabb és alacsonyabb státuszú dolgozók között az otthoni munkavégzés tekintetében. Míg a járvány ideje alatt a nők nagyobb eséllyel dolgoztak otthonról, a járványhelyzet elmúltával a háztartásban élő kisgyermek határozta meg inkább az otthoni munkavégzést mind a nők, mind a férfiak körében. Látható az is, hogy az életkor hatása az otthoni munkavégzésre a járvány ideje alatt U alakú volt, vagyis a legfiatalabb és legidősebb korosztályokat jellemezte leginkább. Ez a járványt követően is fennmaradt, sőt, 2025-ben már az 50–59 éves korcsoport is ugyanakkora eséllyel dolgozott otthonról, mint a legfiatalabb korosztály. A járvány második, 2021-ben kezdődött szakaszában szerepe lett annak is az otthoni munkavégzésre, hogy kik

kaptak legalább egy Covid19 elleni védőoltást, amely hatás természetesen a járványt követően már nem volt számottevő.

Ezek az eredmények nemcsak a járvány hatásainak jobb megértéséhez járulnak hozzá, hanem fontos gyakorlati következtetésekkel is járnak a munka világának jövőbeli alakulására nézve. Az otthoni munkavégzés tartósabb jelenléte új kihívásokat és lehetőségeket vet fel mind a munkáltatók, mind a munkavállalók számára, különös tekintettel a munka-magánélet egyensúlyára, a termelékenységre és a munkaerőpiaci egyenlőtlenségekre. A jövőbeni kutatásoknak érdemes lesz tovább vizsgálniuk, hogy ezek az átalakulások milyen hosszú távú társadalmi és gazdasági következményekkel járnak, valamint hogy milyen szakpolitikai lépések segíthetik a rugalmas és igazságos munkavégzési formák fenntartását.

Irodalom

- Aczel, B. – Kovacs, M. – van der Lippe, T. – Szaszi, B. (2021): Researchers Working from Home: Benefits and Challenges. *PloS ONE*, 16(3): e0249127, 1–13.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0249127>
- Allen, T. D. – Golden, T. D. – Shockley, K. M. (2015): How Effective Is Telecommuting? Assessing the Status of Our Scientific Findings. *Psychological Science in the Public Interest*, 16(2): 40–68. <https://doi.org/10.1177/1529100615593273>
- Allen, T. D. – Merlo, K. – Lawrence, R. C. – Slutsky, J. – Gray, C. E. (2021): Boundary Management and Work-Nonwork Balance While Working from Home. *Applied Psychology*, 70(1): 60–84. <https://doi.org/10.1111/apps.12300>
- Ammons, S. K. – Markham, W. T. (2004): Working at Home: Experiences of Skilled White-Collar Workers. *Sociological Spectrum*, 24(2): 191–238.
- Astroza, S. – Tirachini, A. – Hurtubia, R. – Carrasco, J. A. – Guevara, A. – Munizaga, M. – Figueroa, M. – Torres, V. (2020): *Mobility Changes, Teleworking, and Remote Communication during the COVID-19 Pandemic in Chile. Findings*.
<https://doi.org/10.32866/001c.13489>
- Bailey, D. E. – Kurland, N. B. (2002): A Review of Telework Research: Findings, New Directions, and Lessons for the Study of Modern Work. *Journal of Organizational Behavior*, 23(4): 383–400.
- Bhumika (2020): Challenges for Work-Life Balance during COVID-19 Induced Nationwide Lockdown: Exploring Gender Difference in Emotional Exhaustion in the Indian Setting. *Gender in Management*, 35(7–8): 705–718.
<https://doi.org/10.1108/GM-06-2020-0163>
- Cannito, M. – Scavarda, A. (2020): Childcare and Remote Work during the COVID-19 Pandemic: Ideal Worker Model, Parenthood, and Gender Inequalities in Italy. *Italian Sociological Review*, 10(3S): 801–820. <https://doi.org/10.13136/isr.v10i3s>

- Çoban, S. (2021): Gender and Telework: Work and Family Experiences of Teleworking Professional, Middle-Class, Married Women with Children during the COVID-19 Pandemic in Turkey. *Gender, Work & Organization*, 1–15.
<https://doi.org/10.1111/gwao.12684>
- Cooper, C. L. – Kurland, N. B. (2002): Telecommuting, Professional Isolation, and Employee Development in Public and Private Organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 23(4): 511–532.
- Dávid, B. – Herke, B. – Huszti, É. – Tóth, G. – Túry-Angyal, E. – Albert, F. (2021): A pandémia hatása a személyes kapcsolathálózati struktúrára. *Scientia et Securitas*, 2(3), 350–357.
- Del Boca, D. – Oggero, N. – Profeta, P. – Rossi, M. (2020): Women's and Men's Work, Housework and Childcare, Before and During COVID-19. *Review of Economics of the Household*, 18(4): 1001–1017. <https://doi.org/10.1007/s11150-020-09502-1>
- de Abreu e Silva, J. – Melo, P. C. (2018): Home telework, travel behavior, and land-use patterns: A path analysis of British single-worker households. *Journal of Transport and Land Use*, 11(1): 419–441.
- Dilmaghani, M. (2020): There is a Time and a Place for Work: Comparative Evaluation of Flexible Work Arrangements in Canada. *International Journal of Manpower*, 42(1): 167–192. <https://doi.org/10.1108/IJM-12-2019-0555>
- Elbaz, S. – Richards, J. B. – Provost Savard, Y. (2023): Teleworking and work-life balance during the COVID-19 pandemic: A scoping review. *Canadian Psychology / Psychologie canadienne*, 64(4): 227–258. <https://doi.org/10.1037/cap0000330>
- Elldér, E. (2019): Who Is Eligible for Telework? Exploring the Fast-Growing Acceptance of and Ability to Telework in Sweden, 2005–2006 to 2011–2014. *Social Sciences*, 8(7): 200. <https://doi.org/10.3390/socsci8070200>
- Eurostat (2021): *Rise in EU population working from home*.
<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20221108-1>
- Fang, D. – Kang, S. K. – Kaplan, S. (2022): We need to make sure telecommuting does not exacerbate gender disparity. *The Lancet*, 400(10355): 795–797.
[https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(22\)01211-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(22)01211-9)
- Fodor, É. – Gregor, A. – Koltai, J. – Kováts, E. (2021): The impact of COVID-19 on the gender division of childcare work in Hungary. *European Societies*, 23(sup1): S95–S110. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1817522>
- Fonner, K. L. – Roloff, M. E. (2010): Why Teleworkers are More Satisfied with Their Jobs than are Office-Based Workers: When Less Contact is Beneficial. *Journal of Applied Communication Research*, 38(4): 336–361.
- Gajendran, R. S. – Harrison, D. A. (2007): The good, the bad, and the unknown about telecommuting: Meta-analysis of psychological mediators and individual consequences. *Journal of Applied Psychology*, 92(6): 1524–1541.
<https://doi.org/10.1037/0021-9010.92.6.1524>

- Galanti, T. – Guidetti, G. – Mazzei, E. – Zappalà, S. – Toscano, F. (2021): Work from Home during the COVID-19 Outbreak: The Impact on Employees' Remote Work Productivity, Engagement, and Stress. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 63(7): e426–e432. <https://doi.org/10.1097/JOM.0000000000002236>
- Gallacher, G. – Hossain, I. (2020): Remote Work and Employment Dynamics under COVID-19: Evidence from Canada. *Canadian Public Policy*, 46(S1): S44–S54. <https://doi.org/10.3138/cpp.2020-026>
- Gálvez, A. – Tirado, F. – Martínez, M. J. (2020): Work–Life Balance, Organizations and Social Sustainability: Analyzing Female Telework in Spain. *Sustainability*, 12(9): 3567, 1–22. <https://doi.org/10.3390/su12093567>
- Giovanis, E. (2018): The relationship between teleworking, traffic and air pollution. *Atmospheric Pollution Research*, 9(1): 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.apr.2017.06.004>
- Golden, T. D. – Veiga, J. F. (2008): The Impact of Superior-Subordinate Relationships on the Commitment, Job Satisfaction, and Performance of Virtual Workers. *The Leadership Quarterly*, 19(1): 77–88.
- Graham, M. – Weale, V. – Lambert, K. A. – Kinsman, N. – Stuckey, R. – Oakman, J. (2021): Working at Home: The Effects of COVID-19 on Health, Family-Work-Life Conflict, Gender, and Parental Responsibilities. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 63(11): 938–943. <https://doi.org/10.1097/jom.0000000000002337>
- Greenhaus, J. H. – Powell, G. N. (2003): When work and family collide: Deciding between competing role demands. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 90(2): 291–303. [https://doi.org/10.1016/S0749-5978\(02\)00519-8](https://doi.org/10.1016/S0749-5978(02)00519-8)
- Gurstein, P. (2001): *Wired to the World: Chained to the Home: Telework in Daily Life*. Vancouver: UBC Press.
- Hamouche, S. – Parent-Lamarche, A. (2022): Teleworkers' job performance: a study examining the role of age as an important diversity component of companies' workforce. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*, 10(2): 293–311. <https://doi.org/10.1108/JOEPP-03-2022-0057>
- Handy, S. L. – Mokhtarian, P. L. (1996): The Future of Telecommuting. *Futures*, 28(3): 227–240.
- Harpaz, I. (2002): Advantages and Disadvantages of Telecommuting for the Individual, *Organization and Society*. *Work Study* 51(2): 74–80.
- Horváth, J. K. – Komlós, K. E. – Krisztalovics, K. – Röst, G. – Oroszi, B. A. (2022): A COVID-19 világjárvány első két éve Magyarországon. *Népegészségügy*, 99(1), 6–19.
- Huszár, Á. – Székely, G. – Zsom, B. – Kincses, Á. (2015): *A társadalom rétegződése*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- ILO (2016): *Employment*. <https://www.ilo.org/resource/employment-1>

- ILO (2021): Teleworking arrangements during the COVID-19 crisis and beyond. In *2nd Employment Working Group Meeting under the 2021 Italian Presidency of the G20*, online, April 14–16. Geneva: International Labour Organization.
- Johnson, L. C. – Audrey, J. – Shaw, S. M. (2007): Mr Dithers Comes to Dinner: Telework and the Merging of Women's Work and Home Domains in Canada. *Gender, Place, and Culture*, 14(2): 141–161.
- Kahn, R. L. – Wolfe, D. M. – Quinn, R. P. – Snoek, J. D. – Rosenthal, R. H. (1964): *Organizational Stress*. New York: John Wiley & Sons.
- Karsai, M. – Koltai, J. – Vásárhelyi, O. – Röst, G. (2020): Hungary in mask/maszk in Hungary. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, (2).
- Katsabian, T. (2020): *The Telework Virus: How the COVID-19 Pandemic Has Affected Telework and Exposed Its Implications for Privacy and Equality*. SSRN Scholarly Paper, Rochester, NY: Social Science Research Network.
<https://doi.org/10.2139/ssrn.3684702>
- Kaufman, G. – Taniguchi, H. (2021): Working from Home and Changes in Work Characteristics during COVID-19. *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 7 1–2. <https://doi.org/10.1177/237802312111052784>
- Khalifa, M. – Davison, R. (2000): Exploring the Telecommuting Paradox. *Communications of the ACM*, 43(3): 29–31.
- Koltai, J. A. – Prinz, D. – Röst, G. (2021): Munkaerőpiaci alkalmazkodás a koronavírus-járvány idején – egy reprezentatív felmérés eredményei. In Kézdi, G. – Bördös, P. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2020*. Budapest: Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont – ELKH, 97–101.
- Koren, M. – Pető, R. (2020): Mely iparágakban és régiókban van lehetőség hosszú távon is távmunkára? In Fazekas, K. – Kónya, I. – Krekó, J. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2020*. Budapest: Közgazdasági és Regionális Tudományi Kutatóközpont, ELKH, 158–168.
- Köllő, J. (2021): Foglalkoztatás a koronavírus-járvány első hullámának idején. In Fazekas, K. – Elek, P. – Hajdu, T. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2019*. Budapest: Közgazdasági és Regionális Tudományi Kutatóközpont – ELKH, 220–232.
- KSH (2022): *Munkaerőpiaci folyamatok, 2022. I. negyedév*.
<https://www.ksh.hu/s/kiadvanyok/munkaeropiacy-folyamatok-2022-i-nev/index.html>
- KSH (2023): *A távmunkában, home office-ban foglalkoztatottak aránya*.
<https://ksh.hu/s/kiadvanyok/fenntarthato-fejlodes-indikatorai-2023/2-7-sdg-8#definitions>
- KSH (2025): *Munkaerő-felmérés, Gazdasági aktivitási kérdőív 2025*. https://www.ksh.hu/docs/hun/info/02osap/2025/kerdoiv/k251539_2.pdf
- Leeper, T. J. (2024): *Margins: Marginal Effects for Model Objects*. R package version 0.3.28.

- López-Igual, P. – Rodríguez-Modroño, P. (2020): Who is Teleworking and Where from? Exploring the Main Determinants of Telework in Europe. *Sustainability*, 12(21): 8797. <https://doi.org/10.3390/su12218797>
- Miglioretti, M. – Gragnano, A. – Margheritti, S. – Picco, E. (2021): Not All Telework is Valuable. *Journal of Work and Organizational Psychology*, 37(1): 11–19. <https://doi.org/10.5093/jwop2021a6>
- Mihálka, M. (2017): A munka-család interferencia áttekintése a szakirodalom tükrében. *Kapocs*, 16(73): 3–11.
- Mininni, G. – Manuti, A. (2020): *Pleasures and Pains about Remote Work Experience during the Covid-19 Global Pandemic: A Diatextual Approach*. *Linguistica: Revista de Estudos Linguísticos da Universidade do Porto*, 221–244.
- Morgan, R. E. (2004): Teleworking: An Assessment of the Benefits and Challenges. *European Business Review*, 16(4): 344–357.
- Ory, D. T. – Mokhtarian, P. L. (2006): Which Came First, the Telecommuting or the Residential Relocation? An Empirical Analysis of Causality. *Urban Geography*, 27(7): 590–609. <https://doi.org/10.2747/0272-3638.27.7.590>
- Pető, R. (2022): Az otthoni munkavégzés lehetőségei Magyarországon. In Horn, D. – Bartal, A. M. (szerk.): *Fehér könyv a Covid-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. Budapest: Eötvös Loránd Kutatási Hálózat – Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont – Közgazdaság-tudományi Intézet, 204–212.
- Pirohov-Tóth, B. – Kiss, Z. (2022): A COVID-19 vírus munkavállalói kompetenciákra gyakorolt hatása. *Új Munkaügyi Szemle*, 3(2), 13–24.
- Pratt, J. H. (1999): Selected Communications Variables and Telecommuting Participation Decisions: Data from Telecommuting Workers. *The Journal of Business Communication*, 36(3): 247–254.
- Pulido-Martos, M. – Cortés-Denia, D. – Lopez-Zafra, E. (2021): Teleworking in Times of COVID-19: Effects on the Acquisition of Personal Resources. *Frontiers in Psychology*, 12, 685275, 1–7. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.685275>
- Pyöriä, P. (2011): Managing telework: risks, fears and rules. *Management Research Review*, 34(4): 386–399. <https://doi.org/10.1108/01409171111117843>
- R Core Team (2013): *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing. Vienna, Austria. <http://www.R-project.org/>
- Ráthonyi, G. – Bába, É. B. – Szabados, G. – Ráthonyi-Ódor K. (2021): A COVID-19-pandémia hatása a munkavállalók fizikai aktivitására. *International Journal of Engineering and Management Sciences*, 6(2), Article 2. <https://doi.org/10.21791/IJEMS.2021.2.7>
- Rudolph, C. W. – Zacher, H. (2020): “The COVID-19 Generation”: A Cautionary Note. *Work, Aging and Retirement*, 6(3): 139–145. <https://doi.org/10.1093/workar/waaa009>

- Şentürk, E. – Sağaltıcı, E. – Geniş, B. – Günday Toker, Ö. (2021): Predictors of Depression, Anxiety and Stress among Remote Workers during the COVID-19 Pandemic. *Work*, 70(1): 41–51. <https://doi.org/10.3233/WOR-210082>
- Shin, J.-Y. – Takenoshita, H. (2022): Who Can Become a Teleworker during the COVID-19 Pandemic? *理論と方法*, 37(1): 69–89. <https://doi.org/10.11218/ojjams.37.69>
- Sullivan, C. – Lewis, S. (2001): Home-based telework, gender, and the synchronization of work and family: perspectives of teleworkers and their co-residents. *Gender, Work & Organization*, 8(2), 123–145. <https://doi.org/10.1111/1468-0432.00125>
- Tahlyan, D. – Said, M. – Mahmassani, H. – Stathopoulos, A. – Walker, J. – Shaheen, S. (2022): For whom did telework not work during the Pandemic? Understanding the factors impacting telework satisfaction in the US using a multiple indicator multiple cause (MIMIC) model. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 155, 387–402. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2021.11.025>
- Tejero, L. M. S. – Seva, R. R. – Fadrilan-Camacho, V. F. F. (2021): Factors Associated with Work-Life Balance and Productivity Before and During Work from Home. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 63(12): 1065–1072. <https://doi.org/10.1097/JOM.0000000000002377>
- Tremblay, D.-G. – Thomsin, L. (2012): Telework and Mobile Working: Analysis of its Benefits and Drawbacks. *International Journal of Work Innovation*, 1(1): 100–113.
- Xu, C. – Jing, F. – Lu, Y. – Ni, Y. – Tucker, J. – Wu, D. – Zhou, Y. – Ong, J. – Zhang, Q. – Tang, W. (2022): Summarizing methods for estimating population size for key populations: a global scoping review for human immunodeficiency virus research. *AIDS Research and Therapy*, 19(1): 9. <https://doi.org/10.1186/s12981-022-00434-7>
- Zhang, C. – Yu, M. C. – Marin, S. (2021): Exploring Public Sentiment on Enforced Remote Work during COVID-19. *Journal of Applied Psychology*, 106(6): 797–810. <https://doi.org/10.1037/apl0000933>
- Zhang, S. – Moeckel, R. – Moreno, A. T. – Shuai, B. – Gao, J. (2020): A work-life conflict perspective on telework. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 141, 51–68. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2020.09.007>
2020. évi CIX. törvény. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/e35363d964683da1d1a8b57aa9220fe36dfb5f7f/megtekintes>
2021. évi CXXX. törvény. [https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2100130.tv283/2020.\(VI.17.\)korm.rendelet](https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2100130.tv283/2020.(VI.17.)korm.rendelet). <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/7f5ec4710bd89dc281ab3d08def94bbc8079351e/megtekintes>
- 393/2021. (VII. 2.) korm.rendelet. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/c6fac4c879c0ed6f84d2191481357b415fbc95db/megtekintes>
- 40/2020. (III. 11.) korm.rendelet. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/6ddbac40c788cb35b5bd5a5be4bb31294b59f9fc/megtekintes>

- 45/2020. (III. 14.) korm.rendelet. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/9421b74af54379d07ba8934a5fe3180c7f62d0be/megtekintes>
- 478/2020. (XI. 3.) korm.rendelet. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/8cbd291e418e353982f0af40c3a77d83c5d62fd4/megtekintes>
- 487/2020. (XI. 11.) korm.rendelet. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/db82b51beb85867396aac154b743ee26563ba9ad/megtekintes>
- 598/2021. (X. 28.) korm.rendelet a munkahelyek koronavírus elleni védelméről.
<https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/6d2eaf7183bf5d59271a9fe8337579625ddd375b/megtekintes>
- 71/2020 (III. 27.) korm.rendelet. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/19f1d27b1584ffb22ff468a3635013b9f1813b5e/megtekintes>

Performatív aktivizmus és hitelesség: rajongói diskurzusok a Carson Coma példáján¹

Performative activism: the relevance and representation of the concept in contemporary Hungarian fan discourses

Turda Luca² – Déri András³

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.18532>

Beérkezés: 2025.03.10

Átdolgozott változat beérkezése: 2025.05.23

Elfogadás: 2025.07.22

Összefoglaló: A populáris kultúra politikai dimenziói kiemelt kutatási terület, különösen a művészek közéleti szerepvállalása és a rajongói közösségek politikai attitűdjeinek vizsgálata szempontjából. Tanulmányunk a performatív aktivizmus fogalmának relevanciáját és kortárs magyar rajongói diskurzusokban való megjelenését elemzi a Carson Coma zenekar példáján keresztül. Kvalitatív kutatásunk keretében két fókuszcsoportos interjút, két félig strukturált egyéni interjút és két páros interjút készítettünk, 17 és 25 év közötti fiatalokkal. Eredményeink azt mutatják, hogy a Carson Coma rajongói diskurzusában megjelenik a politikai szerepvállalás összekapcsolása az autenticitás kérdésével. A résztvevők a hitelesség megőrzését elsősorban a személyes érintettség és a következetes közéleti jelenlét mentén értelmezik, míg a performatív aktivizmushoz kapcsolódó kritikák leginkább a közéleti megnyilvánulások piacosíthatóságára és a valódi kockázatvállalás hiányára fókuszáltak. Eredményeink összhangban állnak a populáris kultúra mobilizáló erejét hangsúlyozó kutatásokkal, ugyanakkor árnyalják azokat azzal, hogy bemutatják a hitelesség és a piaci logikák közötti feszültséget. A Carson Coma példája azt jelzi, hogy a politikai szerepvállalás a populáris kultúrában egyszerre lehet mozgósító erő és kritika tárgya, attól függően, hogy a közönség mennyire érzékeli azt őszintének és következetesnek.

Kulcsszavak: performatív aktivizmus, politikai részvétel, rajongói aktivizmus, közéleti hitelesség, populáris kultúra

Abstract: The political dimensions of popular culture are a major research area, particularly in terms of the public engagement of artists and the political attitudes of fan communities. Our study analyzes the relevance of the concept of performative activism and its representation in contemporary Hungarian fan discourses, using the example of the band Carson Coma. As part of our qualitative research, we conducted

1 Nagyon köszönjük a tanulmány véglegesítése során nyújtott értékes javaslatokat és kritikai észrevételeket Szabó Andreának.

2 ELTE TáTK Szociológia Intézet, e-mail: trluca@student.elte.hu

3 ELTE PPK Felnőttképzés-kutatási és Tudásmenedzsment Intézet, e-mail: deri.andras@ppk.elte.hu

two focus group interviews, two semi-structured individual interviews, and two paired interviews with youth aged 17 to 25. Our findings indicate that in fan discourses regarding Carson Coma, the issue of political engagement is closely linked to the question of authenticity. Participants primarily interpret the preservation of authenticity through personal involvement and consistent public presence, while critiques of performative activism mainly focus on the marketability of public statements and the lack of genuine risk-taking. Our results align with research emphasizing the mobilizing power of popular culture while also providing a more nuanced perspective by highlighting the tension between authenticity and market-driven logic. The example of Carson Coma suggests that political engagement in popular culture can be both a mobilising force and an object of criticism, depending on the extent to which audiences perceive it as sincere and consistent.

Keywords: performative activism, political participation, fan activism, public authenticity, popular culture

Bevezetés

A populáris művészetek kortárs kutatásának egyik gyakori aspektusa a művészek politikai/közéleti megnyilvánulásainak vagy az alkotásaik politikai tartalmának vizsgálata (Street–Inthorn–Scott 2012). A popkulturális szereplők és termékek ilyen vonatkozásait lehet a mobilizáló hatás szempontjából vizsgálni, azonban egy másik gyakori szempont az autenticitás perspektívájának beemelése, gyakran kritikai éllel és a tényleges, ügyek melletti kiállás mögötti piaci magyarázatok keresésével. Ez utóbbi diskurzus a rajongók közegeiben is megfigyelhető: tanulmányunkban ezt a jelenséget vizsgáljuk a performatív aktivizmus fogalmának értelmezésével és rajongói diskurzusaira vonatkozó kutatásunkkal.

A performatív aktivizmus fogalma, amely a ma használt jelentésében a közösségi média terméke, több szaktudományos publikációban is megjelent már (lásd például Thimsen 2022, Kalina 2020). A következőkben értelmezzük a fogalmat annak tudományos és hétköznapi kontextusában, valamint exploratív jelleggel megvizsgáljuk, hogyan jelenik meg a performatív aktivizmus és a kapcsolódó jelenségek diskurzusa a magyar kortárs alternatív zenei színtér egyik meghatározó szereplőjének, a közéleti kérdésekben gyakran véleményt nyilvánító Carson Coma zenekarnak és rajongóinak körében. A zenekar tevékenysége jó példa arra, hogy a közéleti, olykor aktuálpolitikai megnyilvánulások hogyan tematizálják a hitelességgel kapcsolatos rajongói attitűdöket és diskurzusokat, így jól láthatóvá teszi a vizsgált jelenség különböző aspektusait.

A performatív aktivizmus a nyilvánosan hirdetett értékek és a valós társadalmi elköteleződés közötti feltételezett eltérések diskurzusába ágyazódik, a következőkben azonban amellet is érvelünk, hogy az autentikusságra vonatkozó elgondolások szintén mindezen kérdések tágabb kontextusának tekinthetők. A rajongói attitűdök vizsgálata emellett azt is lehetővé teszi, hogy a jelenséget a kulturális fogyasztás és a valahová tartozás (Vargas-Bianchi 2022, Cuervo–Wyn 2017) összefüggéseiben értelmezzük.

Tanulmányunk a performatív aktivizmus értelmezésének két kontextusát vázolja fel: egyrészt – mivel a kutatás (és a vizsgált zenekar elsődleges) célcsoportja a fiatal

rajongók köre – értelmezzük a fiatalok politikai részvételének és politika iránti attitűdjeinek főbb kereteit, amelyen belül elhelyezzük a popkulturális fogyasztás szerepét. Másrészt megvizsgáljuk, hogy az autenticitás iránti igény miként értelmezhető egy zenekar közéleti szerepvállalásai kapcsán, és ennek milyen nemzetközi keretei vannak. Kutatásunk kvalitatív módszerekkel – fókuszcsoportos beszélgetésekkel és interjúkkal – készült, a kortárs magyar alternatív zenei színtér egyik népszerű zenekara, a közéleti szerepvállalásairól is ismert Carson Coma rajongói körében.

Ennek a tágabb kontextusú kutatásnak a kapcsolódó eredményeit bemutató elemzésünkben azt vizsgáljuk, hogy milyen attitűdök és diskurzusok rajzolódnak ki az autentikus politikai kiállással, illetve a performativitás kritikus megközelítésével összefüggésben.

Értelmezési keretek

A fiatalok mint vizsgálati kategória: elméleti kiindulópontok

Kutatásunk kiindulópontjait két – egymással természetesen összefüggő – elméleti és diszciplináris keret határozta meg: az ifjúságszociológia és a politikai szociológia. Az ifjúság kategóriáját nem adott, lehatárolt társadalmi csoportként, hanem társadalmilag konstruált és kontextusfüggő jelentésképző térként kezeljük. Ezzel összhangban nem az a kérdés, hogy a „fiatalok” fogalma referenciálisan pontosan körülhatárolható-e, hanem az, hogy milyen diskurzusokban és társadalmi gyakorlatokban szerveződik meg és válik értelmessé (Grossberg 1992). A következőkben röviden utalunk a kutatást keretező ifjúságszociológiai diskurzusokra, amivel célunk annak alátámasztása, hogy a kortárs populáris zene rajongói közösségeinek hasznos értelmezési keretei lehetnek azzal együtt is, hogy a „fiatal” mint kategória alapvetően elméleti konstrukciónak tekinthető, és az életkor mellett további jelentős társadalmi dimenziók is szerepet játszanak a kultúrafogyasztás strukturálódásában.

Az ifjúságszociológia hazánkban meghatározó elméleti hagyományai – különösen Gábor Kálmán (lásd például Gábor 2004) modellje – az ifjúsági életszakaszt a munkavállalás, családalapítás átmeneti, oktatási, kulturális megalapozottságú moratóriumával és a középosztály-jellegű fogyasztói státusszal írták le. E megközelítések máig hatóan emelik ki az ifjúság kulturális nyitottságát, a normákhoz fűződő viszony átalakulását, illetve azt, hogy az új értékekkel, politikai kérdésekkel való találkozás gyakran ebben az életszakaszban történik meg. Miközben a „középosztályosodás” elmélete a jelenlegi tendenciák fényében (az iskolaköteles kor 16. életévre történő csökkenése, és – ezzel összefüggésben is – a szelektivitás növekedése⁴) minden bizonnyal újraértelmezésre érdemes, a fiatalok egy része számára továbbra is a kulturális önállósulás időszaka lehet a felnőttkor moratóriuma. Hogy a fiataloknak mekkora részére lehet ez jellemző, illetve milyen kultúrafogyasztási és identifikáci-

ós minták jellemezhetik őket, Gyorgyovich és Déri (2024) tanulmányából valamelyest közelíthető. Ebből az látszik, hogy a középosztályi helyzet már valószínűsíti a populáris zene aktívabb fogyasztását (megjegyzendő azonban, hogy az általuk vizsgált 2019-es adatok szerint a 18–29 éves fiatalok 38 százaléka az ezek alatti csoporthoz volt sorolható).

Ezzel együtt is fontos hangsúlyozni, hogy a fiatalok politikai és kulturális aktivitását nem lehet homogén módon kezelni. A kulturális fogyasztás mintázatait jelentősen befolyásolja a társadalmi osztályhelyzet, a kulturális és digitális tőke, valamint az oktatási háttér. A magyar alternatív zenei színtér – így minden bizonnyal a Carson Coma zenekar is – több kutatás szerint leginkább olyan középosztálybeli, városi fiatalok számára hozzáférhető, akik már rendelkeznek az értelmezéséhez szükséges kulturális kódrendszerrel (Barna 2015). Ez az elérhetőség pedig nem magától értetődő, hiszen a digitális zeneipar ajánlórendszerei is újratemelik a társadalmi különbségeket azzal, hogy az eltérő szociális háttérű fiatalok más-más tartalmakkal találkoznak, más rajongói közösségeket érnek el, így kulturális és politikai részvételi esélyeik is különbözőek lehetnek (Tófalvy–Barna 2020).

A fiatalok politikai részvételének néhány kapcsolódó kérdése

A fiatalok politikai aktivitásának vizsgálatakor fontos meghatározni a politikai részvétel definícióját, mivel annak értelmezései történeti tényezők és társadalmi-politikai kontextusok hatására változhatnak, különös tekintettel arra, hogy a részvétel konvencionális vagy nem konvencionális (Conge et al. 1988) formában, továbbá intézményesült keretek között vagy azon kívül valósul meg (Pickard 2019). A politikai részvétel – amelynek normatív keretei hagyományosan az elit által irányított, intézményesült folyamatokra, például szavazásra és párttagságra épültek (Inglehart–Welzel 2001) – a 21. századra átalakult, és egyre több olyan, az intézményeken kívüli, ugyanakkor az elite hatást gyakorló tevékenységeket foglal magába, mint például a bojkott vagy a demonstrációk (Theocharis–Van Deth 2018). Emellett a globalizáció és a digitalizáció hatására megjelentek új részvételi formák, például a fogyasztói szokások politikai véleménynyilvánításként való alkalmazása, továbbá a közösségi médiában történő hálózatos részvétel, ideértve politikai posztok megosztását és mások aktivizálását (Boulianne–Theocharis 2020, Oross–Szabó 2019, Déri–Szabó 2024).

A politikai részvétel formái a nyugati demokráciákban folyamatosan alkalmazkodnak a kortárs életmódhoz, különösen a fiatalok körében, akik gyakran bizalmatlanok az intézményesült politikával szemben. A fiatalokat azért is tekinthetik apolitikusnak, mert a nagyobb, összehasonlító kutatások gyakran az intézményes politikai tevékenységekre szűkítik a részvétel definícióját, figyelmen kívül hagyva egyes nem konvencionális formákat (Szabó–Déri 2023), miközben a fiatalok egyre inkább alternatív, kvantitatíve nehezen mérhető módokon vesznek részt a politiká-

ban, például a közösségi alapú DIO (*Do-It-Ourselves*) kezdeményezésekkel vagy az online aktivizmussal (Pickard 2016).⁵

Ezen új típusú részvételi formák gyakran nem intézményes keretekkel, hanem közösségi élményekkel, kulturális preferenciákkal és személyes kötődésekkel függenek össze, amelyet a digitális tér sajátosságai is formálnak. A fiatalok hagyományos részvételi formákon túli politikai aktivitása számos ponton kapcsolódhat a kultúra fogyasztás kereteihez. Először is, a politikai/közéleti üzeneteket megfogalmazó kulturális szereplők influenszereként is hathatnak a tevékenységüket követő fiatalokra, mint paraszociális véleményvezérek (lásd például Stehr et al. 2015), akik – szemben az intézményes politika gyakran elutasított aktoraival – vonzóbb, hitelesebb módon jeleníthetnek meg közéleti kérdéseket (lásd például Zimmermann et al. 2022). A paraszociális kapcsolatok szakirodalma már a 20. század közepe óta foglalkozik azzal a jelenséggel, hogy alapvetően egyirányú, mediatizált kapcsolatok képesek az intimitás élményét kelteni a befogadóban, és ezt a hatást a közösségi média még tovább erősíti (lásd például Hódi–Barkász–Buvár 2022). Online kontextusban arra vonatkozó kutatási eredmények is léteznek, hogy ezek az influenszerek hozzájárulhatnak a fiatalok érdeklődésének felkeltéséhez és mobilizálásához (lásd például Harff–Schmuck 2023). A készenléti állampolgárok elmélete (Amnå–Ekman 2014) értelmezési keretet nyújthat ahhoz, miként tudják a popkulturális ágensek aktivizálni a fiatalokat: a megközelítés szerint egy-egy popkulturális befolyással rendelkező szereplő hatására a rajongók „készenlétből” aktív állapotba léphetnek, de részvételük gyakran a popkulturális szférán belül marad, amely a mindennapi, informális aktivizmus egy sajátos formájává válik.

A közszereplők jelenléte mellett a fiatalok mobilizálásában kortársaik is fontos szerepet töltenek be. A politikai részvétel és a kulturális fogyasztás keresztszertében helyezkedik el a rajongói aktivizmus, amely a digitális térben egyre jelentősebb hatást gyakorol a fiatalok politikai részvételére. Ez a rajongók strukturáltan társadalmi vagy politikai változás előidézésére irányuló, szándékolt cselekedeteit foglalja magában (Brough–Shresthova 2012). Az érdeklődés által vezérelt közösségek, úgynevezett fandumok (Ito et al. 2009) a közös kulturális tartalmak iránti elköteleződésen keresztül erősítik a kollektív identitás és cselekvési képesség kialakulását. Nemzetközi kutatási eredmények (Brough–Shresthova 2012) azt mutatják, hogy ezek az online közösségek kapuként szolgálhatnak a politikai részvételhez, ugyanis a rajongói tevékenységek által megszerzett készségek és erőforrások a szélesebb politikai cselekvéshez is mobilizálhatók. A fandumokban aktív fiatalok jelentősen nagyobb valószínűséggel köteleződnek el a politikai aktivizmus, illetve későbbiekben az intézményi politika iránt is (Cohen et al. 2012).

⁵ A DIO típusú részvételi formákban történő cselekvések fontos kritikája, hogy feltételezik a résztvevők politikai elkötelezettségét és a digitális média hatékony használatát lehetővé tevő képességeket. Ezen feltételek a részvételi egyenlőtlenségek felerősödésének veszélyét hordozzák magukban, ugyanis a politikai és közéleti kérdésekben eleve tájékozottabb személyek számára biztosítanak előnyt és részvételi lehetőséget (Boulianne–Theocharis 2020).

A rajongói közösségekben és a digitális terekben zajló politikai aktivitás gyakran nem különálló jelenséggént, hanem a közösségi média, a kultúrafogyasztás és a paraszociális viszonyok kölcsönhatásaként érthető meg, ami komplex módon befolyásolja a politikai szocializáció folyamatát. E kontextusban figyelemre méltó a politikai és popkulturális terek összekapcsolódása. Ennek egyik példája a „protesztiválok”, azaz a fesztiválhangulatot teremtő tüntetések, ahol a részvétel egyszerre válik politikai kiállássá és élményszerzéssé (lásd Mikecz 2020). Azonban a magyar zenei színtéren például a Carson Coma és más rendszerkritikus zenekarok a rajongói közösségeiben ennek fordított a logikája: amellett, hogy „nemcsak a tüntetések válnak egyre hasonlóbba a zenei fesztiválokhoz, de sok fesztiválnak egyértelmű politikai üzenete van” (Mikecz 2020: 118), azaz egy-egy előadó vagy stílus is összekapcsolódhat közéleti jellegű kiállításokkal. Ha pedig ezek a kiállítások konkrét szereplőkhöz, és nem (csak) ügyekhez vagy fesztiválok kereteihez kötődnek, a rajongók számára kulcskérdéssé válhat az adott előadók hitelességének megítélése.

A fiatalok politikai részvételének különböző formái tehát esetenként összefonódhatnak a kultúrafogyasztással és a közösségi médiabeli diskurzusokkal, e folyamatok pedig átalakíthatják a politikai részvétel értelmezési kereteit (Pickard 2019), különösen akkor, amikor a közösségi médiában jelentőssé váló paraszociális kapcsolatok, az előadók és a rajongók online jelenléte, továbbá a kulturális fogyasztás gyakorlatai együttesen alakítanak ki új típusú részvételi formákat. A következőkben felvázoljuk a performatív aktivizmus rajongói diskurzusaival összefüggő kutatásunk kontextusát: előbb azt a magyar (szub-)kulturális teret, amelybe a vizsgált rajongói közösség is illeszthető, utána pedig a kutatás kulcsfogalmának tudományos és hétköznapi értelmezéseit.

A performatív aktivizmus fogalmának jelentése, értelmezései

A performatív aktivizmus fogalma a tanulmányunkban használt jelentéssel a 2010-es évek második felében jelent meg – aktivista- és rajongói diskurzusokban. A fogalom (jelenlegi értelemben vett használatának) elterjedése⁶ Donald Trump első elnökségének kezdetére tehető. Ekkor, a jelenség kritikusainak értelmezése szerint, a főleg fehér, liberális értelmiség expresszív, de hatás nélküli szimbólumokkal fejezte ki kisebbségek melletti kiállását (lásd például Willoughby 2016 és Haile 2017). A fogalom hétköznapi használata különösen a Black Lives Matter mozgalomhoz kapcsolódott (lásd Jackson–Eaton 2024). A performatív aktivizmus fogalmát következetesen használó első újságcikkek egyike a Trump-érát a kiváltságos, fehér liberálisok

6 Valószínűsítjük, hogy a fogalom (egyik) első, a mai jelentést előrevetítő használata egy 2014-es beszélgetésről szóló újságcikkben jelent meg, ahol CeCe McDonald aktivista megszólalásának tulajdonították. McDonald a cikk szerint „felhívta a figyelmet a performatív aktivizmusra, vagyis a közösségimédia-aktivizmusra, és arra ösztönözte az embereket, hogy lépjenek túl a kiváltságos passzivitáson” (Abi-Karam 2014). Ez azt jelentheti, hogy a kifejezés kialakulása a közösségi média által lehetővé tett részvételi formák kritikájának hagyományába illeszthető, amelynek talán legismertebb képviselője Evgeny Morozov, a slacktivism fogalmának megalkotója (Morozov 2009).

társadalmi tőkéjét növelő performatív szövetségek (*allyship*) és „üres aktivizmus” cselekedeteivel hozta összefüggésbe (Haile 2017).

A közösségi média hatékonyan vitte át ezeket a megközelítéseket a progresszív angol nyelvű közbeszédbe, a performatív aktivizmus fogalmát fokozatosan és egyre inkább a kultúrafogyasztás és -termelés mezőjébe helyezve (lásd például Ericka Hart 2018-as Instagram-posztja⁷). Tudományos szövegekben a terminus korábban is létezett, de inkább neutrális-pozitív konnotációval, sokszor feminista művészi tiltakozások kapcsán, gyakran a butleri performativitáselmélethez kapcsolva mindent. Korábban a fogalomnak nem alakult ki egységes jelentése, használták egyebek mellett a színházművészetben,⁸ a kortárs művészek által készített városi emlékművek értelmezéséhez⁹ vagy általában véve a(z identitás-)politikailag motivált művészetek leírására¹⁰.

A performatív aktivizmus általunk vizsgált jelentésének három fő kontextusát azonosítottuk: a butleri performativitását (1), amely összekötőelemként jelenik meg a korábban létező használatokkal; a felszínes, álságos aktivizmussal kapcsolatos, már létező tudományos diskurzusokét (2); illetve a rajongói (hétköznapi) diskurzusokét (3), amelyek a fogalom mai jelentését megszilárdították és szélesebb körben ismertté tették. A következőkben bemutatjuk, ezek a kontextusok véleményünk szerint miként kapcsolhatók a performatív aktivizmus kortárs diskurzusaihoz, nagyobb hangsúllyal a magyar nyelvű szakirodalomban még kevésbé feldolgozott szubkulturális/hétköznapi diskurzusokra.

1. Butler és a performativitás

Judith Butler performativitáselmélete a nemi identitás kialakulását problematizálja. Állítása szerint „a gender performatív, ami egyszerűen azt jelenti, hogy csak annyiban valós, amennyiben előadják” (Butler 1988: 527). Ebből fakadóan a performatív cselekedetek nem pusztán kifejezőek, hanem alkotó erejűek, hiszen maguk hozzák létre azt az identitást, amelyet látszólag csak reprezentálnak. Így Butlernél a performativitás kettősségében értelmezhető: egyszerre jelenthet aktív szubverziót (a normák megkérdőjelezését, felforgatást) és passzív alárendelődést (a normák újratermelését). A performansz így a normák elleni tiltakozás eszköze is lehet, amennyiben a cselekvések révén új normák hozhatók létre vagy a régiéek lebontása válik lehetővé. A performativitás így, ha az egyéni ágenciához és a változtatás szándékához kapcsoljuk, pozitív konnotációt kaphat, mint azt a fenti, a művészeti alkotásokkal kapcsolatos megközelítések is illusztrálják.

⁷ ihartericka 2018.

⁸ „Egy eszköz, amely a színházat mint előadó-művészeti médiumot használja arra, hogy segítsen az embereknek meglátni a történetek mögött rejlő emberi életeket, nem csupán a statisztikákat” (Shayne 2014: 182).

⁹ „Az aktivisták elkötelezett ecsetvonásai – azzal a céllal, hogy új életet leheljenek a feledés fenyegetésében álló terekbe – így a szimbolikus gesztusok példái, amelyek ötvözik a festészet alapvető mesterségbeli tudását és a politikailag motivált cselekvéseket” (Kurze 2016: 23).

¹⁰ „Művészek, akik a performanszt és a vizuális művészetet tiltakozásként használják, hogy a rassz, életkor, nem és társadalmi osztály kérdéseit megvilágítsák” (Wyrick 1998: 5).

A performatív aktivizmus kortárs, mainstream diskurzusai azonban már nem Butler elméleti keretéből indulnak ki, hanem a „performativitás” fogalmát inkább a felszínes, látszólagos vagy nem elkötelezett cselekvés kritikájaként használják. Ezekben a diskurzusokban a performatív aktivizmus nem a társadalmi normák felforgatásának vagy átírásának lehetőségét jelenti, hanem éppen azt, amikor a nyilvános támogatás kinyilvánítása – például társadalmi ügyek vagy politikai állásfoglalások esetében – nem jár valódi kockázatvállalással vagy elköteleződéssel, így végső soron a fennálló rendet erősítheti meg. Ez a szemlélet összefonódik a piaci progresszivitás kritikájával is, amely szerint a politikai szerepvállalás performatív aktusai gyakran inkább a társadalmi tőke vagy piaci pozíció növelését célozzák, mintsem valódi változást vagy felelősségvállalást.

2. A felszínes/piaci célú progresszivitás kritikájának diskurzusa

A másodikként azonosítható megközelítés a felszínes aktivizmusról szóló tudományos diskurzusoké. A különböző *washing*-¹¹ (azaz megkérdőjelezhető gyakorlatok elfedésére szolgáló, a társadalmi vagy környezeti igazságosságot, illetve újabban a közösség által elismert/támogatott egyéb célokat zászlóra tűző kommunikációs és/vagy marketing-tevékenységek) jelenségek mind a tudományos, mind a hétköznapi diskurzusokban elterjedtek a 2010-es évekre. A fogalom gyökerei a környezetvédelmi mozgalmakban kereshetők; a *greenwashing* kifejezés első ismert használata egy 1986-os esszében (lásd például Spaniol et al. 2024) található, aminek analógiájára, az ezredfordulót követően egyre több jelenséggel összefüggésben alkottak *washing* utótagú kifejezéseket, amelyeket az aktivista és a kritikai attitűddel jellemezhető tudományos diskurzusok használtak és terjesztettek. A 2000-es évektől kezdve a *pinkwashing* (amikor cégek vagy államok az LMBTQ+ közösség támogatását hangsúlyozzák marketing- vagy PR-kampányokban, miközben kritikusaik szerint diszkriminatív gyakorlatokat folytatnak) diskurzusa vált ismertté (lásd például Puar 2013), az utóbbi időben pedig számos további jelenségnél merültek fel *washing* utótagú kifejezések (például sport, művészet, egészség – lásd például Lanzaloga et al. 2023).

Ezen megközelítések bemutatják, hogy a politikai és társadalmi ügyekhez való felszínes kapcsolódás hogyan képes egyszerre beágyazódni hétköznapi és tudományos diskurzusokba, a hitelesség kérdéskörével erős összefüggésben. Ezek a jellemzők a performatív aktivizmusról szóló diskurzusokban is központi jelentőségűek.

3. Szubkulturális/hétköznapi diskurzusok

A performatív aktivizmus populáris zenében való megjelenésének kiemelkedő nemzetközi példája Taylor Swift és az általa közvetített politikai-közeleleti üzenetek, részvételre irányuló felhívásai. Karrierjében központi szerepet játszik a folyamatos művészi átalakulás (Franssen 2022) és perszónaváltás, amelynek okát nemzetközi szak-

11 A kifejezést szó szerint leginkább talán mosdatásként, kimosdatásként lehetne fordítani, azonban gyakran magyar nyelvű szövegekben is az angol eredeti használatos.

irodalom a közönség érdeklődésének fenntartásával, továbbá a neoliberális gazdasági struktúrákhoz és marketingérdekekhez való igazodással magyarázza (Oberst 2024). Kezdeti, apolitikus karrierje utáni első politikai megnyilvánulását 2018-ban tette, amikor egy demokrata jelöltet támogatott (Prins 2020), a következő években pedig egyre gyakrabban jelenítette meg politikai-közéleti nézeteit dalaiban és megszólalásaiban (Driessen 2022b), amivel közéleti szereplőként is pozicionálta magát popkarrierjén túl, hozzájárulva a rajongói közösségének politikai mobilizálásához (Driessen 2020). Zenei megjelenései mellett karrierje kezdetétől kifejezett figyelmet fordított az online kommunikációra közönségével, 2018-ban, első politikai állásfoglalása évében a Twitter legbefolyásosabb személyeként tartották számon. Ez a fajta személyesség (illetve a paraszociális kapcsolatok jellemzőjeként leírható, a követők oldaláról észlelt/vélt személyesség [lásd Levy 1979]) még erősebben hozzájárult üzeneteinek ismertté válásához; bizonyos kutatási eredmények szerint (lásd Driessen 2022a) a közéleti kiállásai az Egyesült Államokon kívüli rajongóit is mobilizálhatták.

Természetesen Taylor Swift kiállásainak és művészi perszónájának, illetve megítélésének is kulcskérdése a hitelesség. A rajongói (és szakirodalmi – olykor e kétő nem feltétlenül választható el kellő élességgel) diskurzusokban a véleményének koherens és társadalmi pozíciójához, illetve az eredeti énekesi perszónájának elmentmondó képviselte az autenticitás melletti érvként merül fel (Driessen 2022a). Ezzel szemben a gyakran hangoztatott ellenérvek közé tartozik a kiállásainak piacosiíthatósága, tevékenységének összhangja a neoliberális kapitalista gazdasági logikával (lásd például Fogarty–Arnold 2021), valamint politikai aktivizmusának exkluzivitása (lásd például Krebs 2014), amely figyelmen kívül hagyja, esetenként sztereotip képekkel jellemzi az egyesült államokbeli marginalizált csoportokat és a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésében szerepet játszó struktúrákat (Oberst 2024). Az énekesnő 2020 utáni politikai szerepvállalásában tapasztalható változások rámutatnak a hírességek közéleti performanszai hitelességének problémakörére. A Taylor Swift aktivizmusát bemutató nemzetközi szakirodalmak (lásd például Oberst 2024) problematizálják annak reklámosított, kapitalista és neoliberális érdekekkel összhangban álló cselekvéseit és az aktivizmus hatásainak hosszú távú fenntarthatóságát.¹²

A populáris zenében¹³ megjelenő, politikai természetű kiállások piaci természetének kritikája a hazai közbeszédben is megjelent, amelynek talán legnagyobb hatású írásában Vida Kamilla (2024) a beletörődésipar kifejezéssel jellemezte az „ellenzékesiség termékesedését”.

12 Izgalmas, de a jelen tanulmány kereteit meghaladó kérdés lehet egyrészt, hogy a művészek politikai kiállása rajongók és közéleti szereplők részéről felmerülő igényként is jelentkezhet, mint Taylor Swift esetében is a 2024-es amerikai elnökválasztási kampány során (ld. pl. D'Addario 2024-es cikkét a Variety magazinban), másrészt hogy ezeknek a kiállásoknak mekkora a tényleges hatása.

13 Tanulmányunkban a populáris zene fogalmát használjuk a zenei tartalom mellett azok társadalmi, kulturális és gazdasági összefüggéseinek, funkcióinak magyarázatára (Middleton 1990). E szerint az értelmezés szerint tehát a populáris zene nem pusztán esztétikai terméként funkcionál, hanem társadalmi és politikai jelentése is van, hozzáférhetőségét pedig az osztályhelyzet mellett a kulturális tőke eloszlása is meghatározza.

A performatív aktivizmus tudományos megközelítései

Mivel, mint fentebb is láthattuk, a piaci célú progresszivitás kritikáinak széles körű tudományos diskurzusa is van, talán nem meglepő, hogy a performatív aktivizmus fogalma szintén megjelent tudományos stílusú és célú publikációkban. 2020 környéke a fordulópont, amikortól a pozitív-neutrális elitkulturális jelentés helyett a tudományos szövegekben is a kritikus megközelítés kezdi meghatározni a fogalom jelentéstartalmát (lásd például Kalina 2020, Holmes 2020¹⁴).

A performatív aktivizmus a nemzetközi szakirodalom jelenlegi, viszonylag konszenzuálisnak tekinthető megközelítései szerint olyan tevékenységek gyűjtőfogalma, amelyek során befolyásos személyek bizonyos társadalmi ügyeket és az azokért való kiállást öncélúan, saját támogatásuk növelésére használják fel. A szerepvállalás jellegét tekintve performatív, ugyanis a befolyással rendelkező emberek által kifejezett vélemény nincs összhangban a társadalmi cselekvésükkel. Az ellentmondások ellenére a szerepvállalás ezen formája retorikailag hatásos lehet a közönségük körében, képesek a személyeket befolyásolni ezáltal (Thimsen 2022). Olyan sajátossága még a fogalom intézményesültnek tekinthető használatának, ami elválasztja a korábbi diskurzusok egy részétől, hogy kifejezetten csoportközi viszonyok szempontjából értelmezhető, azonban kapcsolódik a *washing* diskurzusokhoz, amennyiben inkább az egyéni érdekek mint az ügy melletti őszinte elkötelezettség, mozgatják (Kutlaca–Radke 2023). A fogalomhoz tudományosan közelítők gyakran differenciáltabbak, mint a rajongói diskurzusok, és elfogadják vagy megengedik, hogy a performatív aktivizmusnak pozitív szándékai és eredményei is lehetnek (az előbb idézett tanulmányon túl lásd például Paavolainen 2022, aki a butleri felforgatás lehetőségét is a performatív aktivizmus lehetséges kimeneteként tételezi).

Kutatásunkhoz a performatív aktivizmus fogalmát a fentiek alapján úgy határoztuk meg, mint a (tág értelemben vett) kulturális szférában befolyással rendelkező személyek vagy csoportok olyan performatív jellegű megnyilvánulásait, akik/ amelyek közügyeket és/vagy politikai kérdéseket tematizálnak közönségük számára, közvetlen szerep- és felelősségvállalás nélkül, legalább részben gazdasági és társadalmi tőke megszerzését célozva.

A performatív aktivizmus jelenségének megértése legalább részben összefügg az autenticitás kérdéseivel, hiszen a performatív tevékenységek legfőbb kritikája gyakran éppen az, hogy hiányzik belőlük az őszinte elkötelezettség vagy az ügy iránti valódi felelősségvállalás. A következőkben erre térünk ki röviden.

Autenticitás a kortárs popkultúrában

A hétköznapi, ritkábban a tudományos diskurzusokban a performatív aktivizmus ellenpontja a hiteles, vagy igazi szövetségesség (lásd például Kutlaca–Radke 2023).

¹⁴ Feltűnő, hogy eleinte több olyan tudományos publikáció született, ahol a szerzők társadalomtudományos háttér nélkül nyilvánítottak véleményt kisebbségi csoportok kérdéseiben.

Az autenticitás iránti igény kiemelten fontos a zenében és a közösségi médiában, ahol a művészek és influenszerek nyilvános megnyilvánulásai nemcsak önkifejezési módok, hanem követőik számára példaként is szolgálnak. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a hitelesség fogalma sosem adott vagy objektív, hanem mindig konstruált: kulturális, történeti és közösségi jelentésalkotás eredménye, ami a zenehallgatás aktusában konstruálódik¹⁵ (Moore 2002). A hitelesség popkulturális jelentősége így az azt megteremtő közegben, a rajongók (vagy más közönségek) viszonylatában érthető meg és írható le: összefügg a rajongók identitásával és közösségi hovatartozásával, amelyet leginkább a szubkulturális terekben tapasztalnak meg, ahol a közös értékek és a zene mélysége alternatívát kínálnak a mainstream kultúrával szemben (Lindholm 2008). Ha azonban egy tér vagy gyakorlat vélt hitelessége sérül – például az öncélúként észlelt aktivizmus révén –, az ellenállást válthat ki, mivel fenyegeti az egyéni és közösségi identitást.

Fornäs (1995) és Keightley (2001) szerint a hitelességnek az esztétikai mellett etikai dimenziója is van, amely által a közönség a zenei alkotás esztétikai jellemzői mellett értékeli, hogy mennyire érződik őszintének és értékvezéreltnek az előadó.¹⁶ Frith (1996b) értelmezésében a zenehallgatás élménye magába foglalja az etikai megállapodás lehetőségét is. Tehát az, hogy egy zenét esztétikai tekintetben jónak vagy rossznak érez a hallgató, gyakran tükrözheti azt, hogy az adott előadóval vagy üzenettel etikai szinten tud-e azonosulni. A populáris zenében az autenticitás így az előadó elkötelezettségében, hitelességében és az általa közvetített értékekben ragadható meg. A hallgatók gyakran saját narratíváikba illesztik az előadói gesztusokat, és ezek alapján alakítják ki saját identitásukat. Így az esztétikai és etikai dimenziók nem választhatók el egymástól: ha egy zenei produkció pejoratív vagy felszínes üzeneteket közvetít, az nemcsak az esztétikai élményre hat negatívan, hanem az etikai érzékenységet is sérti (Frith 1996a). A hiteltelen politikai üzenetű performatív aktivizmus tehát nem csupán az esztétikai élményre hat, de az előadó és a hallgató közötti kapcsolat alapját képező etikai bizalmat is aláássa.

Közösségi szempontból az (észlelt) hitelesség szorosan összefügg a „valahová tartozás” (*belonging*) folyamataival. Yuval-Davis (2011) szerint ez három szinten – társadalmi helyzetek, identifikáció és érzelmi kötődés, etikai és politikai értékek – határozza meg, ki hogyan érzékeli saját és mások közösséghez tartozását. Cuervo és Wyn (2017) hangsúlyozzák, hogy a valahová tartozás nem statikus, hanem folyamatosan alakuló, performatív folyamat, amelyet a mindennapi gyakorlatok formálnak. Ez különösen jelentős a fiataloknál, akik identitásukat és közösségi kötődéseiket aktívan alakítják, például zenei közösségeik révén. Ha a közösség tagjai hiteltelennek ítélik meg egyes előadói megnyilvánulásokat, az meggyengítheti az érzelmi és értékalapú kötődéseket, így a közösségi kohéziót is.

¹⁵ A hitelesség konstruált voltát alapvető feltételezésként fogadjuk el. Mivel a performatív aktivizmus rajongói diskurzusai erősen összekapcsolódnak a hitelesség diszkurzív konstrukciójával, a tanulmányunkban a fogalmat ilyen jelentésében használjuk.

¹⁶ Véleményünk szerint ez a megközelítés összeegyeztethető a hitelesség konstruktivista értelmezésével, amennyiben a szubjektív értékelés folyamatát az egyéni és közösségi konstrukciós folyamatok részének tekintjük.

A populáris zene tehát különösen erős médiumként működhet ebben a folyamatban, hiszen többek között formálhatja az egyéni és kollektív identitások kialakulását. Frith (1996a) szerint a zene nem csupán reprezentálja, hanem aktívan konstruálja is az identitásokat, amin keresztül felfedezhetik, kifejezhetik és megerősíthetik önmagukat és társadalmi hovatartozásukat. Ebben az értelmezésben az egyének nem csupán befogadják a zenei tartalmakat, hanem azon keresztül lépnek szövettségbe az előadókkal és egymással, gyakran szubkulturális közösségek tagjaként, amelyek a kollektív identitás¹⁷ alternatív formáit testesítik meg.

A kultúra területén tevékenykedő aktorok (észlelt) hitelessége központi kérdés a közönség és a szereplők viszonyának értelmezésében, ez a szempont kapcsolja szorosan az autenticitást a performatív aktivizmus diskurzusaihoz. E tekintetben a performatív aktivizmus a hitelesség iránti közösségi igény és az öncélú(-ként értelmezett) szerepvállalás közötti feszültség szubjektív tere, amely különösen erősen meghatározhatja a szubkulturális jellegű, politikailag/közéletileg is elkötelezett rajongói közösségek attitűdjeit és diskurzusait.

Az autentikusként és a performatív aktivizmusként észlelt jelenségek közötti ellentmondás gyakran megjelenik a kortárs populáris kultúrában, különösen azokban a zenei műfajokban, ahol az előadók és a közönség közötti kapcsolat személyes jellege hangsúlyos. Ezekben az esetekben a rajongói közösségek egyik fontos kérdése a hitelesség, az igény az előadók megnyilvánulásainak autenticitására. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a hitelesség itt sem valamiféle objektív minőség, hanem mindig adott közösségek által konstruált és folyamatosan újratárgyalt jelentésképző elem (Moore 2002). E diskurzusok jellege műfajonként, illetve rajongói közegenként változhat, így nem univerzális, hogy a hitelesség iránti igény vagy annak formája minden zenei területen egyformán jelenik meg, ugyanakkor ahol az előadó-rajongó kapcsolat személyesebb, ott különösen hangsúlyos lehet.

Kutatásunkban ezt a kérdéskört vizsgáljuk a magyar alternatív könnyűzene egyik közéleti szempontból is meghatározó szereplője, a Carson Coma példáján keresztül, különös tekintettel a rajongói közösségük autenticitásáról szóló diskurzusaira.

A Carson Coma, illetve a magyarországi alternatív zene politikai vonatkozásai a 2010-es évektől

A könnyűzenéről szóló hétköznapi és tudományos diskurzusoknak régóta tipikus elemei a zene, a szöveg és a zenehallgatói közösség (szub-)kulturális jellemzőinek politikai/közéleti vonatkozásai (lásd például Ignácz 2013, Nagy et al. 2017). Az utóbbi időkben az ezzel foglalkozók specifikusan is problematizálták az alternatív

¹⁷ A rajongói közösségek gyakran működnek „elképzelt közösségekként” (Anderson 1983), ahol a tagok földrajzi távolság ellenére is közös identitást élnek meg a közös kulturális élmény és az azzal való affinitás révén (Morimoto–Chin 2017). Ez a közösségi struktúra teszi problematikussá a performatív aktivizmust, különösen akkor, ha egy előadó politikai megnyilvánulása nem illeszkedik a közösségi narratívába, hitelességi válságot és ellenállást idézve elő. A zene által strukturált közösségi élmény tehát új formáit kínálja az identitás performatív kifejezésének, ugyanakkor ezen formák egyben a hitelesség folyamatos újratárgyalását is megkövetelik.

zene politikai rendszerhez fűződő viszonyát (lásd például Vida Kamilla 2024-es cikkét, illetve Barna Emília és szerzőtársainak a következőkben is idézett tanulmányait). Az alternatív zene hosszú idők óta sajátos pozíciót foglal el a magyarországi könnyűzenében. Az MR2 Petőfi Rádió a 2007 és 2012 közötti időszakban jelentős szerepet töltött be a magyar alternatív zene népszerűsítésében, kereskedelmi adókkal szembeni oppozíciója és ízlésformáló hatása révén hozzájárult a műfaj szélesebb körű elfogadottságához, valamint a fesztiválkultúra fejlődéséhez, amelynek hosszú távú hatásai ma is érzékelhetőek a zenehallgatási szokásokban, a könnyűzenei iparban (Barna et al. 2019). A rádió 2016-os modellváltása, továbbá a politikai hatalom hegemoniaépítési törekvései szűkítették a feltörekvő előadók lehetőségeit. A zenei szereplők között fennálló, kormány által befolyásolt versenyhelyzet tovább mélyíti az előadók lehetőségei közötti egyenlőtlenségeket (Barna–Patakfalvi–Czirják 2024). Ennek ellenére különösen a 2020-as években bekövetkezendő könnyűzenei paradigmaváltás (Sajó 2022) lehetővé tette, hogy alternatív csatornák, például a közösségi média és streamingplatformok révén az állami támogatásban nem részesülő előadók is jelentős közönséget érjenek el.¹⁸ Számos ifjúsági előadó tett szert rövid idő alatt nagy népszerűsége, miközben bátrabb és direkter kritikákat kezdtek megfogalmazni a fennálló politikai rendszerrel szemben dalaik, koncerten történő szimbolikus kiállásaik, továbbá online kommunikációjuk által.

Tanulmányunk exploratív jellegű kutatása az alternatív könnyűzenei színtér kortárs változásainak egyik meghatározó szereplőjét, a 2018-ban alakult Carson Comát vizsgálja. A zenekar tevékenysége és közönsége figyelemre méltó, mivel dalszövegeikben, koncertjeink során és online kommunikációjukban egyaránt kritikusan reflektálnak a magyar társadalmi kérdésekre és politikai kultúrára. Emellett egyedi pozíciót képviselnek a kortárs magyar alternatív zenei színtérben, mivel zenei stílusuk, szövegviláguk és vizuális megjelenésük is egyértelműen a fiatalabb közönséget célozza meg olyan, a beatkorszakból átvett elemek használatával, amelyek a „hamis nosztalgia” érzését keltik (Sajó–Fazekas 2024),¹⁹ miközben dalszövegeikben többnyire indirekt módon, metaforák és ironikus kijelentések által közvetítenek egyébként komolyabb közéleti és politikai üzeneteket. A zenekar tagjai emellett tudatosan építik a rajongói közösségüket, a „komák” néven ismert rajongói identitás megerősítése érdekében különféle online és offline eszközöket alkalmaznak, például online térben történő kihívásokkal, illetve pop-up koncertekkel, kisebb eseményekkel új zenei megjelenések és nagykoncertek köré szervezve.²⁰ Kiemelendő,

18 A fesztiválkultúra reneszánsza, a kisebb-nagyobb zenei, ifjúsági célcsoportot célzó, növekvő számú rendezvények emellett egyre több lehetőséget is biztosítottak az így népszerűvé váló zenekarok számára a közönséggel való kapcsolatteremtésre.

19 A tanulmányunkban használt „hamis nosztalgia” kifejezés nem szakirodalomból ered, hanem a zenekar imázsához kapcsolódó publicisztikai forrásokban (pl. a fentebb idézett podcast) található meg. Arra utal, hogy a zenekar a beatkorszak zenei és esztétikai elemeit idézi meg, miközben indirekt, ironikus módon tematizálja a jelen társadalmi és politikai problémákat. Tehát nem a nosztalgia objektív és szubjektív értelmezését hivatott problematizálni, hanem a zenekar saját művészi és politikai diskurzusának része, ami a múlt zenei és politikai hagyományait a mai kontextusba helyezi át.

20 Ld. pl. Bicsák (2024) videóriportját a 24.hu-n.

hogy online jelenlétüket a zenekar tagjai személyesen kezelik, ami tovább erősíti a közvetlenség és intimitás érzetét a rajongókban.²¹

Ugyan a zenekar kerüli a direkt politikai állásfoglalást, aktivista tevékenységét pedig társadalmi ügyek melletti kiállásként, értékközvetítésként értelmezi, fellépései és közösségimédia-kommunikációja során számos alkalommal fogalmaz meg közvetlen kritikát politikai szereplőkkel és cselekedeteikkel szemben,²² áll ki nyíltan a magyarországi LMBTQ+ közösség jogai mellett.²³ A zenekar talán legismeretebb politikai állásfoglalása a *Pók* című dalhoz köthető, amely kritikát fogalmaz meg a kormány meglelősen politikájával és gyűlöletkampányával szemben. A számmal nemcsak a közönségüket, hanem a szélesebb társadalmi diskurzust is befolyásolták, különösen a hazai média és alternatív zenei közönség körében, akik a szexuális kisebbségek gyűlölete elleni kiállítás egyfajta szimbólumaként kezdték használni a dalt és a szövegét.²⁴ A Carson Coma zene általi társadalmi/politikai üzenetközvetítését és az aktuálpolitikai környezet kapcsolódását jól szemlélteti a 2023 májusára a Kulturális és Innovációs Minisztérium által fenntartott brüsszeli Liszt Ferenc Intézetbe szervezett koncertjének magyarázat nélküli lemondása,²⁵ továbbá a 2023-as Sziget Fesztiválon,²⁶ nemzetközi közönség előtt megfogalmazott kritikája a kormány meglelősen tevékenységeivel szemben, amelyek egy erős kulturális és politikai diskurzus kialakulását eredményezték a magyar médiában. A következőkben a popkulturális szereplők közéleti aktivizmusának egy feltörekvő (elsősorban rajongói) diskurzusát vizsgáljuk, ami az aktivizmus hitelességét problematizálja, és ezen jelenség megnyilvánulásait elemezzük a Carson Coma tevékenységével összefüggésben.

Kutatási eredmények

Módszertan

A Carson Coma rajongói közösségének tagjaival készített kutatás²⁷ fókuszában az egyének szubjektív tapasztalatainak feltárása állt, kiemelt figyelmet fordítva a rajongók politikai attitűdjeire. A vizsgált közösségről kevés információ áll rendelkezésre, így a felderítő jellegű kutatás nem reprezentatív, kvalitatív kutatási módszereket alkalmazott, amelyek lehetővé tették az attitűdök alakulását és az azzal

21 Bár a rajongói identitásépítés a zenekar részéről következetes és tudatos folyamat, kutatásunk erre vonatkozó, itt részletesebben nem ismertetendő eredményeiből úgy tűnik, a rajongók kötődése kevésbé koncentráldott kizárólag a Carson Comára, inkább a magyar alternatív zenei színtérhez való tartozás jelentette számukra az elsődleges identitásképző tényezőt.

22 Ld. pl. Mészáros (2023) cikkét a 444.hu-n.

23 Ld. pl. Kanicsár (2021) cikkét a Humen Online-on.

24 Ld. pl. a 2024-es Budapest Pride-ról készült beszámoló cikket (Dienes 2024), amelyben említésre kerül a dal használata a felvonulás során.

25 Ld. pl. hvg.hu 2023.

26 Ld. pl. Weiler (2023) cikkét a Telex.hu-n.

27 A kutatás az ELTE PPK keretei között, a kari kutatásetikai szabályoknak megfelelően készült.

összefüggő szubjektív jelentéstulajdonítás vizsgálatát.²⁸ Ezáltal az eredmények nem általánosíthatóak, céljuk elsősorban a kutatott közösség szempontjából releváns témák és lehetséges mintázatok feltárása, valamint a mélyebb megértés elősegítése.

Az adatgyűjtés során különböző interjúformák kerültek alkalmazásra: két fókuszcsoport, két félig strukturált egyéni, valamint két páros interjú, amelyek együtt kerültek elemzésre. Az utóbbi hatékonynak bizonyult a fiatal interjúalanyoknál, mivel biztonságos környezetet teremtett ismerős jelenlétében közös tapasztalataik, megélt élményeik megosztására (Choak 2011). A két fókuszcsoport 5-5 főből állt, akik korcsoportok szerint kerültek beosztásra egyes interjúkra (19–22 és 23–25 évesek), ezáltal lehetőség nyílt különböző, korosztály-specifikus perspektívák megjelenésére (lásd 1. táblázat). A fókuszcsoportok továbbá lehetőséget adtak a rajongói attitűdök különbözőségei, a Carson Coma munkásságáról és szerepvállalásáról kialakult, eltérő vélemények megismerésére.

A kutatásban 17 és 25 év közötti fiatalok vettek részt (egy magát nembinárisként azonosító alanyunkon kívül valamennyien nők), akik különböző közösségimédia-felületeken, valamint más rajongókon keresztül kerültek elérésre. A kutatást 2024. január és február között zajlott, egy olyan időszakban, amikor a zenekar előző év nyarán megjelent IV albumának hatása még érezhető volt. Ez az album az előzőekhez képest direkter fogalmazott meg közéleti kritikát, ami a rajongói diskurzusokat is formálhatta. Emellett a 2024. februári influenzaszertüntetés²⁹ – bár időbeli átfedése elsősorban az egyik fókuszcsoportot érintette – szintén sok fiatal mobilizált közéleti állásfoglalásra. Fontos azonban kiemelni, hogy a tüntetéshez vezető közéleti diskurzus, valamint a különböző állásfoglalások már az esemény előtt is befolyásolhatták az erről való gondolkodást.

1. táblázat: A fókuszcsoportos adatfelvételekben részt vevő rajongók korosztályi és nemi eloszlása, továbbá elérésük módja

	1. fókuszcsoport	2. fókuszcsoport
Nem	4 nő	3 nő, 1 nembináris
Tanulmányok	zömével egyetemi hallgatók (BA- és MA-képzésben), egy fő érettségivel rendelkezik	zömével MA-képzésben részt vevő egyetemi hallgatók, egy fő alapképzésen szerzett diplomát
Korcsoport	19–23 év	23–25 év
Elérés módja	nem hivatalos rajongói Facebook-csoportban közzétett felhívás által; X-en (Twitteren) történő közvetlen felkeresés által	a kutatás során elértek javaslatai alapján felkeresett rajongók
Felvétel dátuma	2024. 01. 28.	2024. 02. 28.

28 A kutatás főbb eredményei szerint a Carson Coma közéleti aktivitása és politikai állásfoglalásai megerősítik fiatal rajongóinak politikai szerepvállalását, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a megkérdezett rajongók nagy része tájékozottnak vallotta magát társadalmi kérdésekben, és a zenekar értékeit saját politikai attitűdjei megerősítésére használja. Emellett nem mutatkozott meg a csoporthoz tartozás politikai nézetformáló hatása körükben, a közösség elmondásuk szerint a hasonló (baloldali) értékek mentén alakul. Az interjúalanyok különböző szerepeket tulajdonítottak a zenekari tagoknak és nem minden esetben értelmezték őket politikai aktorokként, ami eltérő elvárásokat eredményezett a zenekar politikai szerepvállalásával szemben.

29 Ld. pl. Vajna (2024) cikkét a Qubit.hu-n.

2. táblázat: Az egyéni és páros interjúkban részt vevő rajongók korosztályi és nemi eloszlása, továbbá elérésük módja

	1. egyéni interjú	2. egyéni interjú	1. páros interjú	2. páros interjú
Nem	nő	nő	2 nő	2 nő
Korcsoport	18	24	17	20, 22
Tanulmányok	technikumi tanuló	egyetemi BA-diplomával rendelkezik	gimnáziumi és technikumi tanulók	egyetemi BA-képzésben részt vevő hallgatók
Elérés módja	nem hivatalos rajongói Facebook-csoportban közzétett felhívás által	nem hivatalos rajongói Facebook csoportban közzétett felhívás által	nem hivatalos rajongói Facebook csoportban közzétett felhívás által	a kutatás során elérték javaslatai alapján felkeresett rajongók
Felvétel dátuma	2024. 02. 06.	2024. 01. 13.	2024. 02. 09.	2024. 01. 26.

Mivel a performatív aktivizmus vizsgálatában nem találtunk a miénkhez hasonló empirikus munkát, valamint a kutatás eredeti célja nem kifejezetten ezen jelenség vizsgálata volt, a tartomelemzéshez induktív kódokat használtunk, a szövegek feldolgozása során azonosítottunk jellemző témákat.

A kutatás eredményeit limitálja, hogy nem kerültek elérésre a zenekar hivatalos, zárt körű Facebook-csoportjának tagjai, amely szélesebb mintavételt tett volna lehetővé. Az interjúalanyok elérése szűkebb körű és kevésbé aktív rajongói csoportokban történt. További korlátot jelentett, hogy a kutatásba nem sikerült bevonni férfi rajongókat, így az eredmények elsősorban női tapasztalatokat tükröznek. Bár ez korlátozza a kutatás általánosíthatóságát, ugyanakkor lehetőséget adott a női rajongói élmények részletesebb feltárására, amelyek a nemzetközi szakirodalom szerint gyakran marginalizáltak a rajongói közösségeket érintő diskurzusokban (Nisbett 2018, Hill 2016). A női rajongói perspektívákat illetően a szakirodalom kiemeli a rajongói hitelességért folytatott állandó küzdelmet, a rajongói identitás elnyomását a társadalmi elfogadottság érdekében (Bury 2005), továbbá az élőzenei koncerteken tapasztalt kiszolgáltatottságot (Kelly 1988, Hill et al. 2020).³⁰

Ezenkívül alulreprezentált a mintában a 15 és 17 éves korosztály, amely a zenekar rajongói közösségének egyik legaktívabb szegmensét képezi. A fiatalabbak részvételének hiánya feltehetően a rajongóként tapasztalt előítéletekkel és a kutatótól való távolságtartással magyarázható, mivel a rajongói közösség tagjaként való azonosulás hiánya szkepticizmust válthatott ki a fiatalokból.

További limitáció, hogy mivel a performatív aktivizmus diskurzusainak vizsgálata nem volt cél a kutatás tervezésekor, az ehhez kapcsolódó, spontán említéseket tartalmazó szövegrészek a teljes korpusz kis részét alkotják. Ez lehetővé teszi a jel-

30 A zenekar közönségére vonatkozó részletes nemi bontású statisztikák nem hozzáférhetőek nyilvánosan, ugyanakkor a rajongói közösségük online jelenléte és a zenekari posztokkal történő interakciók alapján feltételezhető, hogy a fiatal nők jelentős arányt képviselnek a hallgatóságon belül, amely megerősíti a női perspektíva vizsgálatának relevanciáját.

lemző diskurzusok azonosítását, azonban azok „erejére”, meghatározó szerepére vonatkozó tanulságokat még óvatos következtetésként sem tudunk levonni.

Feltáró jellegű kutatásunkban az alábbi kérdéseket vizsgáltuk:

1. Milyen jellemző diskurzusai vannak a Carson Coma zenekar közéleti szerepvállalásainak (elsősorban) a hitelesség szempontjaival összefüggésben?
2. Azonosíthatók-e a Carson Coma rajongói körében olyan diskurzusok, amelyek párhuzamba állíthatók a performatív aktivizmus angol nyelvű (elsősorban amerikai eredetű) jelentésével? Milyen hasonlóságok és különbségek tapasztalhatók az angol nyelvű és a hazai diskurzusok között?

A következőben a performatív aktivizmus jelentésköréhez kapcsolódó megszólalásokat, illetve kifejezetten a fogalom említéseit vizsgáljuk a Carson Coma rajongóinak körében.

Autenticitás és rajongói attitűdök

A kutatás kontextusaként érdemes jelezni, hogy a részt vevő rajongók többsége az előadók zeneiségén kívül kiemelt jelentőséget tulajdonít a zenekar értékrendjével és a zenekar tagjainak személyiségével való azonosulásnak:

„Interjúkat szoktam nézni, nagyon sokat [...], én szeretem nagyjából ismerni is azokat az embereket, akiket hallgatok, azért, hogy a személyiségükkel is nagyjából hasonló legyen az értékrendünk.” (Páros interjú 20–21 éves rajongókkal)

„Szeretem, hogyha posztolnak és nemcsak egy képet magukról egy általános szöveggel, hogy például »Vegyetek jegyet a koncertemre!«, hanem kicsit a magánéletükről is, és ezáltal közelebb tudom érezni magam hozzájuk, és látom, hogy ők is emberek, és így jobban tudok azonosulni velük.” (2. fókuszcsoport)

A fenti idézetekből jól látható, hogy az autenticitás egyik fontos feltétele – az alkotás és az alkotó közötti igaz kapcsolat tulajdonítását kiemelő szakirodalmak tanulságain túl – az alkotó és a közönség közötti őszinte, vagy annak észlelt kapcsolat is. A kutatás alanyai számára tehát a zenekarral való autentikus kapcsolódás nem egyszerűen a művek befogadása által történik, hanem a tagok személyiségével és megnyilvánulásaival, illetve megnyilvánulásain keresztül közvetített értékrenddel való azonosuláson keresztül is. Ezt a jelenséget Dyer (1979) a *star text* fogalmával értelmezi: a hírességek, jelen esetben zenekari tagok médiareprezentációja, nyilvános szereplései és állásfoglalásai egy összetett, szimbolikus jelentésegységet képeznek, amelyen keresztül közönségük értelmezi őket. E tekintetben a rajongók és a zenekar

közötti kapcsolódás nemcsak a zenei produktumokon, hanem a tagok nyilvános narratíváján keresztül is létrejön.

Szintén fontos értelmezési keret, hogy a zenekarhoz való viszony nagyon erősen összekapcsolódik a közösségi élménnyel:

„Én nem hallgatom magyar zenét, csak Carson Comát. [...] Nagyon jó érzés, hogy végre Magyarországon is egy ilyen dolgot tudok csinálni, hogy [...] el tudok menni koncertekre [...] bevonást is éreztem végre, hogy magyar kultúrába, magyarokhoz tudok tartozni, és ez nekem nagyon tetszett ebben.” (1. fókuszcsoport)

„Jó érzéssel tölt el, hogy van egy magyar zenekar, akihez tudok így kapcsolódni [...] másféle érzéseket kelt bennem, mint amikor egy külföldi előadó csinálja. Sokkal bensőségesebb.” (2. fókuszcsoport)

A zenehallgatás által a nemzethez való tartozás megélése jellemzően a jobboldali zenei közösségek vizsgálatában volt központi kérdés a hazai szakirodalomban (lásd például Feischmidt–Pulay 2014), azonban Barna és Patakfalvi–Czirják (2024) a jobboldalhoz nem kötődő zenekarok rajongói közösségeiben is kimutatták a hétköznapi nacionalizmus diskurzusait a lemezb vásárlás és az élő események látogatása kapcsán. Mint látható, a nemzethez tartozás diskurzusa a Carson Coma rajongói körében is erős. Az ilyen jelenségek magyarázata során a téma nemzetközi szakirodalma jellemzően a globalizáció tendenciáival való összefüggést emeli ki, amennyiben ez megerősítette az igényt a valahová tartozás lokális megélésére is, amelyben jelentős szerepet játszhat a könnyűzene (lásd Chow–de Koet 2008). A lokalitás identitásteremtő erejének egy specifikusabb diskurzusa is megjelent a kutatásunkban, amely ezt a bensőségességen túl a világképbeli közösséghez is kapcsolta:

„Az, hogy te ezt tudod, te ebben élsz, te ezt átérzed [...] vannak emberek, akiknek a helyzetébe bele tudod képzelni magad [...] És igazából ez tényleg egy szórakoztató műfaj, merthogy egy fesztiválon, egy buliban te ki tudod tolni ezeket a problémákat, és nem az van, hogy egy random számra, ami mondjuk angol, és azzal nem úgy tudsz azonosulni, hanem ez egy magyar probléma [...] magyar dalszöveggel.” (1. fókuszcsoport)

Összességében tehát az látható, hogy a zenekar és rajongói közötti autentikus kapcsolódás két központi – a szakirodalom tanulságaival is többnyire összecsengő – elemből áll: az egyik a zenekar és a dalai, illetve a zenészek és a rajongók közötti igaz, illetve annak észlelt viszony, a másik pedig a valahová tartozás érzése, amely egyrészt megnyilvánul az (itt most részletesebben nem elemzett) rajongói közösségben, másrészt pedig a közös nyelv és kultúra, valamint (ezzel összefüggésben) a közéleti kiállások által teremtett lokális-értékrendbeli közösségben.

Ennek tükrében különösen érdekes lehet az, hogy ez az autenticitás milyen elemek mentén erősödhet vagy kérdőjeleződhet meg a közéleti-politikai aktivitás figyelembevételével. A performatív aktivizmusról szóló rajongói diskurzusok vizsgálata erre keresi a választ.

A performatív aktivizmus diskurzusai

A következőkben a performatív aktivizmus fentebb konceptualizált fogalmának és jelentésrétegeinek megjelenését vizsgáljuk. Ennek értelmezéséhez fontos jelezni, hogy a fogalom – összhangban a hétköznapi és szakirodalmi diskurzusokkal is – elsősorban a közéleti/politikai szerepvállalás, véleménynyilvánítás kapcsán merült fel. Az eredmények tematikus értelmezése előtt azonban érdemes jelezni, hogy a két fókuszcsoportban eltérő csoportdinamikával találkoztunk. Míg a 23–25 évesek között mélyebb viták nem alakultak ki, és a résztvevők többsége pozitívan értékelte, hogy a zenekar aktuálpolitikai kérdéseket és társadalmi ügyeket is hangsúlyoz, a 19–22 évesek csoportjában változatosabb vélemények jelentek meg a performatív aktivizmus kérdéskörében, egyes alanyok gyakran számoltak be egyéb, külföldi rajongói közösségekben szerzett tapasztalataikról a kutatási kérdéshez kapcsolódóan, továbbá eltérő véleményt alkottak a Carson Coma politikai aktivitásával összefüggő, zenekari önazonosságról, illetve mögöttes marketingtevékenység szándékáról.

Pozitív diskurzusok

A performatív aktivizmussal összefüggő pozitív tartalmú megszólalások alapvetően a „jó ügy” melletti figyelemfelhívást emelték ki:

„Nyilván szerintem a Carson Coma is azért ír ezekről a dolgokról, mert valamilyen szinten érinti őket, és nyilván az LMBTQ része is szerintem tök jó, hogy ez az ügy mellett is kiállnak.” (1. páros interjú)

„Szerintem annyi a különbség, hogy mondjuk az, hogy nem tudom, az amerikai tinédzserek 0–24-ben Palesztináról tweetelnek. Az azért teljesen más, mert, hogy érted, ez egy ilyen magyar szituációra reflektál, meg ők is ilyen állampolgárok, meg szavaznak, meg valószínűleg ez többeket érint, vagy nem tudom, az ismeretségi körükben, tehát ez azért nekik szerintem eggyel személyesebb kérdés, mint hogy mi történik a fél világgal odébb, érted?” (1. fókuszcsoport)

„Nekem, ami eszembe jutott, az a tavalyi szigetes fellépés volt, és Giorgio, az »aki homofób, az buzi« vagy valami ilyesmi feliratú póló volt rajta, amit, egyébként én vitatnám, hogy ez miért volt nem jó ötlet, de alapvetően szerintem ez egy olyan dolog, amibe tök jó, hogy beálltak, még hogyha nem is volt szerintem PC és fair, de hogy ezeknek hangot adnak, és platformot adnak a Sziget Nagyszínpadán, merthogy lehozta az összes létező platform, Origo, meg mindenki, hogy a Carson Coma mit gondol. Szóval ez

mindenképpen pozitív szerintem, egy ilyen dologba beleállnak, és merik használni a platformjukat.” (2. fókuszcsoport)

A fenti három megszólalás alapvetően két különböző viszonyulást kódol: az első kettő a személyes érintettség mentén legitimálja a performanszt (ezt legfiatalabb megszólalónk a dalszövegekkel, míg a fiatalabbak csoportos interjújában részt vevő alanyunk a politikai kontextussal kapcsolja össze), ami egyértelműen a hitelesség tulajdonításával függ össze. A harmadik megszólalásban a hitelesség megkérdőjelezése mellett megjelenik a kisebbségeket megbélyegző nyelvezet használatának problematizálása, amely negatívan hat a zenekar LMBTQ+ közösség társadalmi elfogadásáért tett erőfeszítéseire. Ezen példában a „buzi” kifejezés zenekar általi használata a politikailag korrekt nyelvezet elhagyását eredményezte, összefüggésbe állítva az LMBTQ+ közösség tagjait az őket elítélő személyekkel. Ugyanakkor a zenekar kiállása pozitívnak észlelt társadalmi hatása legitimáló tényező. A kevés pozitív megszólalás tehát vagy a hitelesség, vagy a pozitív hatás mentén értelmezhető, azonban itt is találoztunk olyan megszólalással, amely árnyalja az egyértelműen pozitív megítélést.

Semleges diskurzusok

A performatív aktivizmusról szóló, viszonylag semlegesnek, értékelő elemet nem tartalmazónak tekinthető diskurzus kutatásunkban ritka volt, valamelyest a fiatalabb csoportban megszólalóknál azonosítható:

„[...] nekem ez annyira nem tetszik, de a külföldi előadónál a legtöbbet már sokszor kommentekben is, hogy ha valaki nem mondott valamit [...] hogy ott fel kell vállalnunk. Tehát ha nem mondasz semmit, akkor ez vagy, az vagy, és neked fel kell valamit vállalnod. [...] Őszintén azért örülök, hogy ez így Magyarországon nincs annyira, hogy így muszáj valamit mondanod, mert leginkább Amerikában szerintem, de azért elég sok országban, így nagyon nyomják ezek a dolgokat az előadókra, hogy mondjál már valamit, mert izé, nagy a platformod és akkor a rajongóid is, de szerintem ez kicsit ilyen backfire-öl általában, mert akkor ez ilyen eléggé performatív aktivizmus lesz, és az meg, nem ez a cél. Szóval ezzel nem nagyon érnek el semmit szerintem az emberekben, úgyhogy én ennek így kifejezetten örülök, hogy ez itthon nem annyira téma, és talán nem tudom, talán jobb is.” (1. fókuszcsoport)

Fontos jelezni, hogy miközben a performatív aktivizmus társadalmi-kulturális kontextusát a megszólaló negatívan értelmezi, magukat a performatív jellegű megnyilatkozásokat inkább a társadalmi/közösségi elvárásokra adott reakcióként írja le, ami nem önmagában negatív, noha pozitív hatást nem tulajdonít neki (megjegyzendő, hogy a megszólaló minden bizonnyal alaposabban ismeri a nemzetközi diskurzusokat, ő volt az egyetlen, aki a kutatás során spontán használta performatív akti-

vizmus kifejezést). További tanulság, és szintén indoka annak, amiért érdemesnek véltük elkülöníteni a negatív diskurzusoktól, hogy a hazai környezettől, és a Carson Coma zenekartól mindezt elválasztja.

A másik, semlegesnek tekinthető diskurzus alapvetően leíró módon értelmezi a zenekari performanszokat, egy saját szempontból érthető stratégia elemeként láttatva:

„Szerintem egyébként ez [a lemondott brüsszeli koncert] egy jó reklám volt a Carson Comának. [...] Szerintem ez egy jó marketingfogás volt. [...] Amúgy ott [a 2023-as Sziget Fesztiválon] is tanulhattak abból, hogy mennyi marketinget kaptak esetleg az előzőből, és utána meg már akár marketingszempontból is gondolkodhattak előre [...] akkor így, na igen, hát van miről beszélni. És a zenekarnak akkor a legjobb, ha van miről beszélni.” (1. fókuszcsoport)

Mindezekkel együtt is látványos (noha nem meglepő), hogy a rajongói diskurzusokban a fogalom jellemzően nem értékmentesen jelenik meg, és a legerősebb diskurzusát a negatív értelmezései adják.

Negatív diskurzusok

A performatív aktivizmussal összefüggésbe hozható megszólalások többsége alapvetően a zenekarral és a jelenséggel kritikus volt, és elsősorban a zenekar ilyen téren tapasztalható hitelességét kérdőjelezte meg.

„Szerintem a Pók című szám volt nekem az volt az első, aminél tényleg azt éreztem, hogy na, akkor ez most egy ilyen felszólalás és állásfoglalás. Nekem nagyon tetszett a formája az egésznek, hogy ahogy ezt így prezentálták, tehát nem az, hogy felvett egy pólot és kiállt, és akkor ezt így odanyomja az arcodba, hanem az egy ilyen irodalmi, vagy egy ilyen lírai elem volt, és sokkal többet mondott.” (2. fókuszcsoport)

A fenti megszólalás azért különösen érdekes, mert alapvetően pozitív keretben helyezi el a zenekar tevékenységét, ezzel azonban éppen a művészi autenticitást és a felszínesnek észlelt performanszot állítja szembe, utóbbi szükségességét megkérdőjelezve. Emellett természetesen a performatív aktivizmus „klasszikus” diskurzusa is megjelent, amely a piaci haszonszerzés logikája miatt kérdőjelezi meg a hitelességet:

„Szerintem kevesebb hátrány éri [a zenekart társadalmi ügyek miatti kiállásaikért], mint a kiállásból származó előny. Például.

Az előny alatt mire gondolsz?

Új rajongókra.” (1. egyéni interjú)

„Az, hogy az Origo meg ezek az oldalak lehozták ezt a hírt, ezáltal csak szerintem több ember hallotta azt a nevet, hogy Carson Coma.” (2. fókuszcsoport)

Szintén azonosítható diskurzus volt a valódi kockázat vállalásának hiánya, amit a felszínesnek vélt performansz, illetve színpadi gyakorlat magyaráz:

„Azért veszélyes, hogyha egy idő után az van, hogy nem ők mondják ki azt, hogy Orbán Viktor, hanem a közönség mondja ki, és akkor ott mint közönség, kicsit átvernek, hogy át is hárítják a felelősséget.” (1. fókuszcsoport)

Megjegyzendő, hogy ezen megszólalásban nem volt csoportkonszenzus, a következő megszólaló ezt inkább a közönség pozitív bevonásaként értelmezte.

Összességében az látszik, hogy a Carson Coma-rajongók diskurzusáiban gyakran azonosítható a politikai szerepvállalásaik performanszként való értelmezése, és ahol ez megtörténik, ott jellemzően összekapcsolódik a művészi autenticitás kérdésével. A hitelesség mellett egyedül a társadalmi hatás az, amely még megjelenik a diskurzusokban. A pozitív és a negatív diskurzusokban is találhattunk erre példát – utóbbiakban a képviselni kívánt közösségek meg nem értése jelent meg veszélyként:

„Volt már, hogy hallgattam, és az indonéz csávó, akinek megmutattam a Carson Comát is, ott ő mondta, hogy »hú, hallgatom a The 1975-öt is?«, és mondta nekem, hogy a malajziai botrány az milyen durva volt, és hogy ő nem hallgatja meg őket többet, hogy szörnyű, meg az LMBTQ-mozgalmat visszavitte 20 évvel ezelőttre Malajziában azzal, hogy két férfi (két zenekartag) csókolózott a színpadon, merthogy leszarta a törvényt, és ez nagyon rosszul is sült el Malajziában. Tehát, ez tényleg, itt a veszélye is, hogy itt nehogy ez történjen Magyarországon.” (1. fókuszcsoport)

Kutatásunk eredményeit az alábbiak szerint strukturálhatjuk:

3. táblázat: A performatív aktivizmussal, illetve a Carson Coma zenekar közéleti (színpadi) megnyilvánulásairól szóló főbb diskurzusok

	A diskurzusban megjelenő fő szempontok	Téma	Jellemző idézet
Pozitív	Hitelesség	Jó ügy melletti kiállás	valamilyen szinten érinti őket [...] tők jó, hogy ez az ügy mellett is kiállnak
	Társadalmi hatás	Pozitív változás elérése	pozitív szerintem, egy ilyen dologba beleállnak, és merik használni a platformjukat
Semleges	Hitelesség és társadalmi kontextus	Hitelesség helyett társadalmi nyomásra történő kiállás	örülök, hogy ez így Magyarországon nincs annyira, hogy így muszáj valamit mondanod
	Leíró megközelítés	Népszerűsítő-növelési stratégia	ezek az oldalak lehozták ezt a hírt, ezáltal csak szerintem több ember hallotta azt a nevet, hogy Carson Coma
Negatív	Hitelesség	Marketingcél a társadalmi változás helyett	szerintem kevesebb hátrány éri, mint a kiállásból származó előny
		A performatív aktivizmus szükségességének megkérdőjelezése	nem az, hogy felvett egy pólót és kiállt, és akkor ezt így odanyomja az arcodba
	Társadalmi hatás	A képviselni kívánt közösségek meg nem értése	az LGBTQ-mozgalmat visszavitte 20 évvel ezelőttre Malajziában azzal, hogy két férfi (két zenekartag) csókolózott a színpadon

Miközben, mint fent látható, sok rajongói diskurzust viszonylag egyértelműen be lehetett sorolni az értékelések tartalma alapján, találkoztunk olyannal is, amely a fentieknél explicitebben ellentmondásosabb képet rajzol fel. A zenekar és annak politikai szerepvállaláshoz való viszonyulása ugyanis differenciált jellegű is lehet, ami lehetővé teszi, hogy a közönség tagjai egymástól eltérően értelmezzék az előadók politikai megnyilvánulásait és művészi pályafutását anélkül, hogy ez szükségszerűen a rajongás feladásához vezetne. Egy megszólaló így hangsúlyozta a saját kritikai hozzáállását:

„[...] megpróbálom értelmezni és a saját értékrendemhez, vagy a saját véleményemhez próbálom őket hasonlítani, hogy ez mennyire egyezik meg, vagy mennyire nem. [...] Csak azért, mert ők mondanak valamit, azért nem csinálnék semmit”,
Majd egy későbbi megszólalásában, ennek látszólagosan ellentmondva, a zenekar társadalmi szerepvállalását mégis értékesnek találta:

„[...] szerintem ez egy jó eszköz arra, hogy nagyon sok fiatalhoz elérnek, és egy példát mutatnak arra, hogy így is lehet, és hogy a szavaknak, mondjuk, ereje van. [...] Azért fontos nekem, hogy ők megnyilvánuljanak, mert alapvetően fontosnak tartom a társadalmi részvételt.” (2. fókuszcsoport)

Ezt a kettősséget egyfajta differenciált azonosulásként értelmezhetjük, amely alapján a rajongói diskurzusokban elválhat az előadó művészi és politikai megnyilvánulásainak értékelése, miközben a közösséghez való tartozás élménye továbbra is érvényes marad. Véleményünk szerint ez egy fontos, általánosabb értelmezési keretet is nyújthat a negatív diskurzusokhoz, és magyarázhatja, hogy azok miért nem kérdőjelezik alapvetően meg a rajongói identifikációt.³¹

Összefoglalás

Tanulmányunkban kísérletet tettünk a performatív aktivizmus fogalma és az azzal összefüggő jelenségek tudományos értelmezésére. Fontos leszögezni, hogy nem a fogalom tudományosságának elismerése volt a célunk (miközben annak tagadása sem), egyszerűen mint jelentős, a szubkulturális szférákon túlmutató diskurzust vizsgáltuk. Ez nem csak a (performatív aktivizmussal tudományos keretek között még nem foglalkozó) hazai megközelítésekben újszerű, a jelenség rajongói diskurzusait vizsgáló kutatást a téma nemzetközi szakirodalmában sem találtunk. A performatív aktivizmus fogalmának három bemutatott kontextusa (a butleri performativitás, a marketingcélú, felszínes aktivizmus és a rajongói-szubkulturális diskurzusok), illetve a kialakulóban lévő tudományos megközelítések alapján a fogalmat a kulturális mező szereplőinek olyan performatív jellegű megnyilvánulásaként definiáltuk, amelyek közvetlen szerep- és felelősségvállalás nélkül tematizálnak politikai/közéleti kérdéseket közönségük számára. Különösen fontosnak tartottuk ezt a kérdéskört a fiatalok szempontjából megvizsgálni, mivel az alternatív zenei színtér politikailag aktívabb rajongói közegeit jellemzően középosztálybeli fiatalok alkotják, akik kulturális fogyasztási kódjaik és értelmezési kereteik révén érzékenyebbek lehetnek a politikai tartalmakra és jelentésekre, továbbá befolyásolhatják a rajongói közegek jellemző diskurzusait.

A közéleti kiállítás és a hitelesség közötti feszültséget alapvetően a kiállítás vélt marketingértéke jelenti, vagyis az őszinteség, valódiság befogadók általi megkérdőjelezése, amely hatással lehet a későbbiekben a rajongók elköteleződésére az általuk kedvelt popkulturális szereplők iránt, illetve lehetséges, tudatos távolságtartására azokkal szemben. A kulturális szereplők (észlelt) hitelessége kulcsfontosságú kérdés a közönség és az aktorok viszonyának értelmezésében, ez a szempont kapcsolja össze az autenticitást a performatív aktivizmus diskurzusával, amely az öncélúnak vélt szerepvállalás közötti feszültség terévé válik, különösen a politikailag elkötelezett rajongói közösségek körében.

A performatív aktivizmus zenei megnyilvánulásainak talán legjelentősebb nemzetközi (elsősorban persze amerikai) diskurzusa Taylor Swift politikai szerepvállalásaihoz kapcsolható (Oberst 2024), ezért is volt számunkra különösen érdekes, hogy

31 Ez a diskurzus összefügghet az identifikációs folyamatok fluidabb jellegével is (ld. pl. Hall 1997), aminek pontosabb megértése azonban további kutatásokat igényel.

hasonló diskurzusokkal találkozhattunk a Carson Coma zenekarnál, akik szintén közéleti kérdésekben nyilatkoztak meg, különösen az LMBTQ+ közösség melletti kiállásokkal.

Feltáró jellegű kutatásunkban két kérdésre kerestük a választ.

Az első (*Milyen jellemző diskurzusai vannak a Carson Coma zenekar közéleti szerepvállalásainak a hitelesség szempontjaival összefüggésben?*) tanulságai azt mutatják, hogy miközben a negatív diskurzusok a legerősebbek a performatív aktivizmusnak tekinthető zenekari cselekvések kapcsán (ami, második kutatási kérdésünkre is utalva, összecseng az amerikai fókuszpontú értelmezésekkel), gyengébb, de egyértelműen azonosítható pozitív és semleges diskurzusokkal is találkozhatunk. A pozitív diskurzusokban a személyes érintettség percepciója eredményezi a hitelesség elismerését, de (ettől akár függetlenül) a pozitív társadalmi hatás is legitimálhatja a performanszokat. Ez az utóbbi diskurzus kifejezetten összecseng a butleri megközelítésből (Butler 1988) lehetségesen adódó egyik következtetéssel, amennyiben egy hatásos performansz felforgathatja a fennálló rendet (ehhez lásd még Paavolainen 2022).

A nagyon gyenge, de azonosítható semleges diskurzusok alapvetően leíróan állnak a jelenséghez. Itt kell megjegyezni, hogy a másik, a Carson Coma szempontjából általunk semlegesnek ítélt diskurzus (amely szerint a jelenség nincs jelen a tevékenységükben) a performatív aktivizmust magát negatívan értelmezi. Ez is jelzi, hogy a színpadi közéleti performanszok legerősebb diskurzusának a negatívakat találtuk, amelyek erősen összecsengenek az angol nyelvűekkel. A hitelesség, őszinteség megkérdőjelezése ugyanúgy távolságtartást eredményezhet a rajongókban, mint a tényleges társadalmi hatással szembeni fenntartások.

Ezek a diskurzusok a hitelesség kérdéskörén túlmutatva összefüggenek a valahová tartozás érzésével is, ami a közös nyelv és kultúra, valamint a közéleti kiállások által teremtett lokális-értékrendbeli közösségben szintén megnyilvánul. A politikai performanszok megítélése tehát nem csupán egyéni percepciók vagy társadalmi hatás mentén alakul, hanem azon a közösségi viszonyrendszeren keresztül is, amelyet a zenekar és rajongótáborának közös értékei határoznak meg. A közösségi média felépítése, az előadók és a rajongók között létrejött paraszociális kapcsolatok okozta intimitásélmények, továbbá a sajátos kultúrafogyasztási keretek pedig ezen viszonyrendszerek megerősítése mellett a politikai részvétel új formáinak megjelenését is lehetővé teszik.

Második kérdésünkre (*Azonosíthatók-e a Carson Coma rajongói körében olyan diskurzusok, amelyek párhuzamba állíthatók a performatív aktivizmus angol nyelvű jelentésével?*) tehát összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy hazai szubkulturális terekben is azonosíthatók a közéleti kiállások hitelességét megkérdőjelező diskurzusok, még ha a performatív aktivizmus mint kifejezés ezeket nem is erősen keretezi. Ezzel együtt az autenticitás megítélése magyar rajongók körében is erősen kapcsolódhat a közéleti kiállások vélt őszinteségéhez. Míg korábban a paraszociális kapcsolatok gyakran hatottak a rajongók személyiségbeli változásaira, átvéve az általuk kedvelt karakterek

és személyek jellemvonásait (Stehr et al. 2015, Rarity–Leitao–Rutchick 2022), ezáltal elfogadva bizonyos esetekben a kedvenc előadóik nézeteit, a kutatás eredményei szerint a rajongói közösségekben mára egyre erőteljesebb szerepet kaphat az autenticitás iránti elvárás, továbbá az előadók vélt hitelességének tudatosabb reflexiója. Az előadók közéleti szerepvállalásának megítélése összefügg azzal, hogy a rajongók mennyire tartják hitelesnek az általuk kedvelt előadók társadalmi kiállását, erre vonatkozó tevékenységeit, ez pedig jelentősen befolyásolja a támogatottságukat.

További fontos tanulság, hogy zenekarhoz és közösségéhez való kapcsolódás alapvetően differenciált azonosulásként írható le: míg egyesek a zenekar megnyilvánulásait „személyes ügyként” élik meg, mások tudatosan választják el egymástól a művészi produktumot és a politikai szerepvállalást. Ez a differenciált azonosulás lehetővé teszi, hogy a rajongói közösségek a zene és a valahová tartozás közös élményén keresztül még akkor is megtartsák identitásukat, ha a zenekar bizonyos tevékenységeivel nem értenek egyet.

Az eredmények értelmezésekor figyelembe kell venni a kutatás limitációit. Mivel a résztvevők szinte kizárólag nők voltak, csak az ő perspektíváikat tudtuk feltárni, a rajongók elérésének korlátozott lehetőségei pedig szintén limitálták a sokszínűséget. Emellett a vizsgálat eredetileg a Carson Coma-rajongók politikai részvételével foglalkozott, a performatív aktivizmus kérdésköre nem volt a kutatás központi témája, ezért csak induktív kódolást alkalmaztunk, ami az eredmények mélységét korlátozhatja.

A további kutatásokban érdemes vizsgálni, hogy az előadók közéleti (performatív) megnyilvánulásai hogyan befolyásolják a rajongók politikai aktivitását és közéleti elköteleződését. Taylor Swift példája jól mutatja, hogy ezek a diskurzusok nemcsak az előadók hitelességére, hanem a rajongói közösségek közösségi szerepvállalására is hatással lehetnek (Driessen 2022a).

Irodalom

- Abi-Karam, A. (2014): Speak Up: An interview with CeCe McDonald. *The Media*.
<http://www.fvckthemedi.com/issue49/frontpage>
- Amná, E. – Ekman, J. (2014): Standby citizens: diverse faces of political passivity. *European Political Science Review*, 6 (2): 261–281.
<https://doi.org/10.1017/S175577391300009X>
- Anderson, B. R. O. (1983): *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London – New York: Verso.
- Barna, E. (2015): Lehet-e népszerű az alternatív? Legitimációs diskurzusok a 21. századi magyar alternatív zene körül. In Ignácz, Á. (szerk.): *Műfajok, stílusok, szubkultúrák. Tanulmányok a magyar populáris zenéről*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 181–192.

- Barna, E. – Madár, M. – Nagy, K. – Szarvas, M. (2019): Dinamikus hatalom. Kulturális termelés és politika Magyarországon 2010 után. *Fordulat*, (26): 225–251.
- Barna, E. – Patakfalvi-Czirják, Á. (2024): Zene, haza, család. A zenehallgatás morális ökonómiája a 2010 utáni Magyarországon. In Barna, E. – Patakfalvi-Czirják, Á. (szerk.): *Populáris kultúra és politika*. Budapest: Typotex, 124–141.
- Bicsák, B. (2024): „Most a magánéleti seggfejekről van szó” – dalbemutató titkos Carson Coma-koncerten jártunk. 24.hu. <https://24.hu/kultura/2024/09/18/carson-coma-pop-up-koncert-dalpremier-plusz-egy-video/>
- Boulianne, S. – Theocharis, Y. (2020): Young People, Digital Media, and Engagement: A Meta-Analysis of Research. *Social Science Computer Review*, 38(2): 111–127. <https://doi.org/10.1177/0894439318814190>
- Brough, M. M. – Shresthova, S. (2012): Fandom meets activism: Rethinking civic and political participation. *Transformative Works and Cultures*, 10. <https://doi.org/10.3983/twc.2012.0303>
- Bury, R. (2005): *Cyberspaces of their own: female fandoms online*. New York – Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Vienna: Lang.
- Butler, J. (1988): Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory. *Theatre Journal*, 40(4): 519–531. <https://doi.org/10.2307/3207893>
- Chow, Y. F. – de Kloet, J. (2008): The production of locality in global pop: a comparative study of pop fans in the Netherlands and Hong Kong. *Participations*, 5. <https://dare.uva.nl/search?identifier=fe20dc49-99ae-4fde-b651-976866e65e7c>
- Cohen, C. – Kahne, J. – Bowyer, B. – Middaugh, E. – Rogowski, J. (2012): *Participatory politics: New media and youth political action*. MacArthur Research Network on Youth and Participatory Politics. https://ypp.dmlcentral.net/sites/default/files/publications/Participatory_Politics_New_Media_and_Youth_Political_Action.2012.pdf
- Conge, P. J. – Barnes, S. H. – Kaase, M. – Nelson, J. M. – Booth, J. H. – Seligson, M. A. (1988): The Concept of Political Participation: Toward a Definition. *Comparative Politics*, 20(2): 241. <https://doi.org/10.2307/421669>
- Cuervo, H. – Wyn, J. (2017): A Longitudinal Analysis of Belonging: Temporal, Performative and Relational Practices by Young People in Rural Australia. *YOUNG*, 25(3): 219–234. <https://doi.org/10.1177/1103308816669463>
- D’Addario, D. (2024): *If Taylor Swift doesn’t endorse Kamala Harris, she’d be entering a new era*. Variety. <https://variety.com/2024/music/opinion/taylor-swift-kamala-harris-1236138123/>
- Déri, A. – Szabó, A. (2024): A politikai részvétel diskurzusai a magyar fiatalok körében. *Pólusok*, 5(1): 95–118. <https://doi.org/10.15170/PSK.2024.05.01.07>
- Dienes, G. (2024): *Zavartalanul zajlott le a 29. Budapest Pride felvonulás*. 24.hu. <https://24.hu/kozelet/2024/06/22/budapest-pride-felvonulas-partok-lmbtq-kozosseg/>

- Driessen, S. (2020): Taylor Swift, political power, and the challenge of affect in popular music fandom. *Transformative Works and Cultures*, 32.
<https://doi.org/10.3983/twc.2020.1843>
- Driessen, S. (2022a): Campaign Problems: How Fans React to Taylor Swift's Controversial Political Awakening. *American Behavioral Scientist*, 66(8): 1060–1074.
<https://doi.org/10.1177/00027642211042295>
- Driessen, S. (2022b): Look what you made them do: understanding fans' affective responses to Taylor Swift's political coming-out. *Celebrity Studies*, 13(1): 93–96.
<https://doi.org/10.1080/19392397.2021.2023851>
- Dyer, R. (1979): *Stars*. London: British Film Institute.
- Feischmidt, M. – Pulay, G. (2014): Élmény és ideológia a nacionalista popkultúrában. In Feischmidt, M. (szerk.): *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest: L'Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 249–289.
- Fogarty, M. – Arnold, G. (2021): Are You Ready for It? Re-Evaluating Taylor Swift. *Contemporary Music Review*, 40(1): 1–10.
<https://doi.org/10.1080/07494467.2021.1976586>
- Fornäs, J. (1995): *Cultural theory and late modernity*. London: Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Franssen, G. (2022): Policing the celebrity of Taylor Swift: introduction. *Celebrity Studies*, 13(1): 90–92. <https://doi.org/10.1080/19392397.2022.2026148>
- Frith, S. (1996a): Music and identity. In *Questions of cultural identity*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 108–127.
- Frith, S. (1996b): *Performing rites: on the value of popular music*. 1. Harvard Univ. Press pb. ed., 3. print. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press.
- Gábor, K. (2004): Globalizáció és ifjúsági korszakváltás. In Gábor, K. – Jancsák, Cs. (szerk.): *Ifjúsági korszakváltás – Ifjúság az új évezredben*. Belvedere.
<https://doi.org/10.14232/belvbook.2004.58496.e>
- Grossberg, L. (1992): *We Gotta Get Out of This Place. Popular Conservatism and Postmodern Culture*. Routledge.
- Gyorgyovich, M. – Déri, A. (2024): Kérdőjelek és a válaszok: A magyar ifjúság életvitelcsoportjai. In Papházi, V. – Oross, D. – Szabó, A. (szerk.): *Csendes? Mozgalmi? Miként jellemezhető a magyar ifjúság a 21. században*. Nemzeti Ifjúsági Tanács, 19–53.
- Haile, H. (2017): Hey hey, ho ho, white performative allyship has got to go. *Columbia Daily Spectator*. <https://www.columbiaspectator.com/opinion/2017/10/17/heyhey-ho-ho-white-performative-allyship-has-got-to-go/>
- Hall, S. (1997): A kulturális identitásról. In Feischmidt, M. (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris, 60–85.
- Harff, D. – Schmuck, D. (2023): Influencers as Empowering Agents? Following Political Influencers, Internal Political Efficacy and Participation among Youth. *Political Communication*, 40(2): 147–172.
<https://doi.org/10.1080/10584609.2023.2166631>

- Hill, R. L. (2016): Women Fans and the Myth of the Groupie. In Hill, R. L. (szerk.): *Gender, Metal and the Media*. London: Palgrave Macmillan, 83–104.
- Hill, R. L. – Hesmondhalgh, D. – Megson, M. (2020): Sexual violence at live music events: Experiences, responses and prevention. *International Journal of Cultural Studies*, 23(3): 368–384. <https://doi.org/10.1177/1367877919891730>
- Hódi, B. – Barkász, D. A. – Buvár, Á. (2022): „Mindegy, mit reklámoz; lényeg, hogy szeretem”: A paraszociális kapcsolat és az influenszer-márka kongruencia együttes hatása a szponzorált közösségi posztok hatékonyságára. *Marketing & Menedzsment*, 56 (EMOK-különszám), 7–17.
<https://doi.org/10.15170/MM.2022.56.KSZ.01.01>
- Holmes, O. H. (2020): Police brutality and four other ways racism kills Black people. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 39(7): 803–809.
<https://doi.org/10.1108/EDI-06-2020-0151>
- hvg.hu (2023): „Akinek van szeme, látja, akinek van füle, hallja” – kommentálta a Carson Coma, miért nem léphettek fel a brüsszeli Liszt Ferenc Intézetben. https://hvg.hu/élet/20230601_kommentalta_a_Carson_Coma_brusszeli_Liszt_Ferenc_Intezet
- Ignácz, Á. (2013): A populáris zene megítélésének változásai a kádári Magyarország ifjúsági sajtójában – az első 15 év (1957–1972). *Médiakutató*, 4, 7–17.
- ihartericka (2018): *Performative activism: the co-opting of social justice movement, rhetoric or stance for personal and or economic gain while also being complicit in the very problem your pretending you want to absolve Instagram*. <https://www.instagram.com/p/BpmslZHAFZe/>
- Inglehart, R. – Welzel, C. (2001): *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. 1. kiad. Cambridge University Press.
- Ito, M. – Baumer, S. – Bittanti, M. – Boyd, D. – Cody, R. – Herr-Stephenson, B. – Horst, H. – Lange, P. – Mahendran, D. – Martínez, K. – Pascoe, C. J. – Perkel, D. – Robinson, L. – Sims, C. – Tripp, L. (2013): *Hanging out, messing around, and geeking out: Kids living and learning with new media*. MIT Press.
- Jackson, S. C. – Eaton, A. A. (2024): Stop the Show: A Call to End Performative Activism. *New Horizons in Adult Education and Human Resource Development*, 36(3): 159–161. <https://doi.org/10.1177/19394225241279581>
- Kalina, P. (2020): Performative Allyship. *Technium Social Sciences Journal*, 11, 478–481. <https://doi.org/10.47577/tssj.v11i1.1518>
- Kanicsár, Á. (2021): A Carson Coma és mi barátok vagyunk. Humen Online.
<https://humenonline.hu/a-carson-coma-es-mi-baratok-vagyunk/>
- Keightley, K. (2001): Reconsidering rock. In Frith, S. – Straw, W. – Street, J. (szerk.): *The Cambridge Companion to Pop and Rock*. 1. kiad. Cambridge University Press, 109–142.
- Kelly, L. (1988): *Surviving sexual violence*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Krebs, N. D. (2014): Confidently (Non)cognizant of Neoliberalism: Kanye West and the Interruption of Taylor Swift. In Bailey, J. (szerk.): *The Cultural Impact of Kanye West*. New York: Palgrave Macmillan, 195–208.
- Kurze, A. (2016): #WarCrimes #PostConflictJustice #Balkans: Youth, Performance Activism and the Politics of Memory. *International Journal of Transitional Justice*. <https://doi.org/DOI10.1093/ijtj/ijw014>
- Kutlaca, M. – Radke, H. R. M. (2023): Towards an understanding of performative allyship: Definition, antecedents and consequences. *Social and Personality Psychology Compass*, 17(2): e12724. <https://doi.org/10.1111/spc3.12724>
- Lanzalonga, F. – Chmet, F. – Petrolo, B. – Brescia, V. (2023): Exploring Diversity Management to Avoid Social Washing and Pinkwashing: Using Bibliometric Analysis to Shape Future Research Directions. *Journal of Intercultural Management*, 15(1): 41–65. <https://doi.org/10.2478/joim-2023-0002>
- Lindholm, C. (2008): *Culture and authenticity*. Malden, MA: Blackwell Publ.
- Lőrincz, B. – Antal-Fekete, E. (2022): Oktatási egyenlőtlenségek, iskolai mobilitás és az oktatási rendszer átalakulása Magyarországon az 1980-as évektől napjainkig. In Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. – Szelényi, I. (szerk.): *Társadalmi Riport 2022*. Budapest: TÁRKI, 207–223.
- Mészáros, J. (2023): *Fekete Giorgio, a Carson Coma énekese a kecskeméti Photoshop-katasztrófáról: Milyen kibaszott ország ez?* 444.hu. <https://444.hu/2023/05/21/fekete-giorgio-a-carson-coma-enekese-a-kecskemeti-photoshop-katasztrofarol-milyen-kibasott-oroszag-ez>
- Middleton, R. (1990): *Studying popular music*. Milton Keynes Philadelphia, Pennsylvania: Open University Press.
- Mikecz, D. (2020): *Semmit rólunk nélkülünk: Tüntetések, politikai, aktivizmus az Orbán-rezsim idején*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Moore, A. (2002): Authenticity as authentication. *Popular Music*, 21(02), 173–183. <https://doi.org/10.1017/s0261143002002131>
- Morimoto, L. H. – Chin, B. (2017): Reimagining the imagined community: online media fandoms in the age of global convergence. In *Fandom*. Second Ed. New York University Press, 174–188.
- Morozov, E. (2009): From slacktivism to activism. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2009/09/05/from-slacktivism-to-activism/>
- Nagy, Á. – Boros, L. – Folmeg, B. – Trencsényi, L. (2017): Az ifjúságügyi gondolkodás diszciplináris előtörténete. *Kultúra és Közösség*, (1): 51–89.
- Nisbett, G. S. (2018): Don't Mess with My Happy Place: Understanding Misogyny in Fandom Communities. In Vickery, J. R. – Everbach, T. (szerk.): *Mediating Misogyny: Gender, Technology, and Harassment*. Cham: Springer International Publishing, 171–188.

- Oberst, C. (2024): "Shade Never Made Anybody Less Gay": Taylor Swift's Performance of Allyship and the Neoliberalization of Activism. *Popular Music and Society*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/03007766.2024.2407998>
- Oross, D. – Szabó, A. (2019): Aktív és fiatal = magyar egyetemista? In Szabó, A. – Oross, D. – Susánszky, P. (szerk.): *Mások vagy ugyanolyanok? A hallgatók politikai aktivitása, politikai orientációja Magyarországon*. Belvedere Meridionale – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 35–66.
- Paavolainen, T. (2022): On the 'Doing' of 'Something': A theoretical defence of 'performative protest'. *Performance Research*, 27(3–4): 38–46. <https://doi.org/10.1080/13528165.2022.2155394>
- Pickard, S. (2016): Finding the Gaps, Minding the Gaps, Filling the Gaps: Cross-disciplinary Studies of Young People and Political Participation. In *Centre for the Study of Democratic Citizenship*. McGill University, Montreal, Canada.
- Pickard, S. (2019): Defining and Measuring Political Participation and Young People. In Pickard, S. (szerk.): *Politics, Protest and Young People*. London: Palgrave Macmillan, 57–87.
- Prins, A. (2020): From awkward teen girl to aryan goddess meme: Taylor Swift and the hijacking of star texts. *Celebrity Studies*, 11(1): 144–148. <https://doi.org/10.1080/19392397.2020.1704431>
- Puar, J. (2013): Rethinking Homonationalism. *International Journal of Middle East Studies*, 45(2): 336–339. <https://doi.org/10.1017/S002074381300007X>
- Rarity, E. C. – Leitao, M. R. – Rutchick, A. M. (2022): Identification with characters in parasocial relationships predicts sharing their personality traits. *Psychology of Popular Media*, 11(2): 111–116. <https://doi.org/10.1037/ppm0000389>
- Sajó, D. (2022): *Elérkeztünk a magyar popzene legújabb generációváltásához*. Telex. <https://telex.hu/komplex/2022/09/22/magyar-konnyuzene-popzene-dzsudlo-beton-hofi-azahriah-carson-coma-1>
- Sajó, D. – Fazekas, G. (2024): *Mi ellen tud még lázadni a rockzene?* <https://open.spotify.com/episode/0HrytEoOvP1Zdij1Fs5XyV?si=5a47c5763f1d443e>
- Shayne, J. (2014): *Taking Risks: Feminist Activism and Research in the Americas*. State University of New York Press.
- Spaniol, M. J. – Danilova-Jensen, E. – Nielsen, M. – Rosdahl, C. G. – Schmidt, C. J. (2024): Defining Greenwashing: A Concept Analysis. *Sustainability*, 16(20): 9055. <https://doi.org/10.3390/su16209055>
- Stehr, P. – Rössler, P. – Schönhardt, F. – Leissner, L. (2015): Parasocial Opinion Leadership - Media Personalities' Influence within Parasocial Relations: Theoretical Conceptualization and Preliminary Results. *International Journal of Communication*, 9: 982–1001. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/2717/1350>
- Street, J. – Inthorn, S. – Scott, M. (2012): Playing at Politics? Popular Culture as Political Engagement. *Parliamentary Affairs*, 65(2): 338–358. <https://doi.org/10.1093/pa/gsr037>

- Szabó, A. – Déri, A. (2023): Talk or something more? COVID-19 and youth discourses of participation. *Qualitative Research Journal*, 23(5): 485–500.
<https://doi.org/10.1108/QRJ-02-2023-0031>
- Theocharis, Y. – Van Deth, J. W. (2018): The continuous expansion of citizen participation: a new taxonomy. *European Political Science Review*, 10(1): 139–163.
<https://doi.org/10.1017/S1755773916000230>
- Thimsen, A. F. (2022): What Is Performative Activism? *Philosophy & Rhetoric*, 55(1): 83–89. <https://muse.jhu.edu/pub/2/article/855141>
- Tófalvy, T. – Barna, E. (2020): Nem csak egy playlist: Hogyan termelik újra a társadalmi egyenlőtlenségeket a humán és algoritmikus ajánlórendszerek a digitális zeneiparban? In Tófalvy, T. – Barna, E. (szerk.): *Kulturális iparágak, kánonok és filterbuborékok*. Typotex, 91–109.
- Vajna, T. (2024): Az egész világon egyedülálló tüntetést tartottak péntek este a Hősök terén. Qubit. <https://qubit.hu/2024/02/17/az-egesz-vilagon-egyedulallo-tuntetest-tartottak-pentek-este-a-hosok-teren>
- Vargas-Bianchi, L. (2022): Pursuing belonging through consumption: refining the belonging process framework. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 25(4): 469–491. <https://doi.org/10.1108/QMR-11-2021-0134>
- Vida, K. (2024): A zseniális Krúbi és a beletörődésipar. MÉRCE. <https://merce.hu/2024/03/30/a-zsenialis-krubi-es-a-beletorodesipar/>
- Weiler, V. (2023): Bayer Zsolt szerint ő nem azért homofób, mert buzi, Fekete Giorgio pedig egy hülye fasz. Telex. <https://telex.hu/zacc/2023/08/14/bayer-zsolt-fekete-giorgio-homofob>
- Willoughby, V. (2016): 5 Ways to ACT on Being an Ally Beyond Wearing a Safety Pin. *Teen Vogue*. <https://www.teenvogue.com/story/take-action-election-beyond-wearing-safety-pin>
- Wyrick, M. (1998): Dramatic Protest and Activist Visual Art in Teacher Preparation. *Teaching Education*, 9(2): 3–9. <https://doi.org/10.1080/10476210.1998.10335489>
- Yuval-Davis, N. (2011): *The politics of belonging: intersectional contestations*. London: Sage.
- Zimmermann, D. – Noll, C. – Gräßer, L. – Hugger, K.-U. – Braun, L. M. – Nowak, T. – Kaspar, K. (2022): Influencers on YouTube: a quantitative study on young people's use and perception of videos about political and societal topics. *Current Psychology*, 41(10): 6808–6824. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01164-7>

A migráns személyek karrierpályájának mérési lehetősége: a karrierhaszon-mutató

A way to measure the career trajectories of people in migration: the career benefit indicator

T. Nagy Judit¹ – Balogh Eszter² – Cziráki Károly Tamás³ – Szvetelszky Zsuzsanna⁴ – Csanády Márton Tamás⁵

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.17266>

Beérkezés: 2025.10.02

Átdolgozott változat beérkezése: 2025.02.11

Elfogadás: 2025.05.07

Összefoglaló: Jelen cikk az Ausztriában és Németországban élő, Magyarországon született munkavállalók karriermobilitásának vizsgálatára megalkotott karrierhaszon-mutató kialakításának lépéseit mutatja be. Az írás a szerzők által egy korábban publikált karrierhaszon-mutató továbbfejlesztését prezentálja, amivel a migrációban élő munkavállalók karrierívének a pontosabb mérése válik lehetővé. A cikk írói rámutatnak, hogy a karrierhaszon-mutató általánosan alkalmas lehet a migrációban élő magyar munkavállalók karrierhasznának – azaz a Magyarországon szerzett kvalifikáció és munkatapasztalat fogadó ország munkapiacán történő hasznosításának – elemzésére. Az írás célja bemutatni, egy olyan eszközt (karrierhaszon-mutató), aminek a segítségével elkülöníthetők a különböző karrierhaszonnal bíró, migrációban élő csoportok, így beazonosíthatók és összehasonlíthatók az ebből a szempontból karriernyertes és -vesztes munkavállalói és demográfiai csoportok. A cikk a karrierhaszon-mutató alkalmazásával illusztrációképpen ismerteti, hogy a Németországban és Ausztriában élő magyar munkavállalók nagyobb része karriervesztéset szenved. Az írás továbbá áttekinti, hogy az eszköz segítségével hogyan tárhatóak fel a különböző életkorú, nemű és különböző időben érkező magyar migráns munkavállalók karrieríveinek a különbségei.

Kulcsszavak: migráció, munkaerőpiaci mobilitás, kelet-európai munkavállaló, karrier

Abstract: This paper describes the steps in the development of a career mobility indicator designed to examine the career mobility of Hungarian-born workers in Austria and Germany. The paper presents a further development of a previously published career utility indicator by the authors, which allows for

1 Károli Gáspár Református Egyetem, e-mail: tnagy.judit@kre.hu

2 Károli Gáspár Református Egyetem, e-mail: balogh.eszter@kre.hu

3 Károli Gáspár Református Egyetem, e-mail: czirakikarcsi@gmail.com

4 Károli Gáspár Református Egyetem, e-mail: szvetelszky.zsuzsanna@kre.hu

5 Károli Gáspár Református Egyetem, e-mail: csanady.marton@kre.hu

a more accurate measurement of the career arc of migrant workers. The authors show that the career utility indicator can be used to analyse the career utility of Hungarian migrant workers in general, i.e. the use of qualifications and work experience acquired in Hungary in the labour market of the host country. The aim of this paper is to show that the indicator can be used to distinguish between groups of migrants with different career benefits, and thus to identify and compare career-winning and career-losing groups of workers and demographics. The article uses the career payoff indicator to illustrate that a larger proportion of Hungarian workers of different ages, sexes and at different times of arrival in Germany and Austria suffer career losses.

Keywords: migration, labor market mobility, Eastern-European migrant, career

1. Bevezetés

A munkavállalók általában becsléseket végeznek arra, hogy mekkora nyereségre tehetnek szert akkor, ha a képzettségüknek, meglévő munkatapasztalatuknak, nyelvismeretüknek, képességeiknek megfelelő munkát vállalnak egy új országban. Számos, a migráció témájával foglalkozó tanulmány abból indul ki, hogy a munkaerő a jobb munkakörülmények és a kedvezőbb fizetések miatt vándorol egyik országból a másikba (Borjas 1989, Sjaastad 1962, Fortney 1970, Gaillard–Gaillard 1997).

A szakirodalom a keletről nyugatra irányuló mozgás motivációját is ez alapján értelmezi (Münz 2007). Empirikus adatok mutatnak rá, hogy a migráció egyik legfontosabb oka a kedvezőbb munkalehetőségekhez való hozzáférés (Sjaastad 1962, Blau–Duncan 1967) és a magasabbjövedelem (Lansing–Morgan 1967, Hárs 2018, Hárs–Simon 2020). A kelet-európai munkaerő vándorlását is tehát jellemzően a gazdasági és a munkaerőpiaci kényszer hajtja.⁶ A kelet-európai munkavállalók karrierperspektíváit a fogadó ország munkaerőpiaci sajátosságai, a migráns munkaerő humántőke-befektetési stratégiái és az egyének szubjektív helyzetértékelése határozza meg (Emilsson–Mozetič 2021).

A munkaerőpiaci sikerek értékelése egy komplexen vizsgálandó kérdés. Migrációban a munkaerőpiaci siker egyik fontos mutatója, hogy a külföldi munkavállalónak sikerül-e munkát találnia a fogadó ország területén. Ugyanakkor ez önmagában nem feltétlenül jelenti azt, hogy a munkamigráció a munkavállaló számára sikeres. A munkaerőpiaci aktivitáson túl a munkamigráció sikerességét jelezheti az is, hogy az egyén a képesítéseinek, a tudásának és a munkatapasztalatának megfelelően tud-e elhelyezkedni a fogadó ország munkapiacán. A migrációban élő munkavállalók sikerérzetét befolyásolja, hogy a kvalitásaiknak és az iskolai végzettségüknek megfelelő munkát végeznek-e a külföldi munkaerőpiacon, tudják-e konvertálni a képességeiket és végzettségeiket egy számukra ismeretlen környezetben. A munkamigráció értékelése ezzel komplexebbé válik: hogyan, mennyi idő alatt, milyen munkapiaci szegmensben és milyen mértékben történik meg a munkaerőpiaci integráció a fogadó ország területén.

⁶ Jelen tanulmány fókuszában a munkaerőpiaci kérdések állnak, a teljesség igénye nélkül mégis érdemes megemlíteni, hogy a migrációnak nem csak munkaerőpiaci okai lehetnek. Migrációhoz vezethetnek például nem racionális, szubjektív tényezők is, például életmóddal, értékrenddel összefüggő problémák (Verwiebe 2008, Favell–Recchi 2011, Trevena 2011) vagy kifejezetten a nőknél például a férj követése, amit „követő migrációnak” (tied migrant / tied mover) nevezünk (Cooke 2001).

Ennek a problémának a méréséhez a szerzők egy korábbi cikkben (Balogh–Miko–Csanády 2022) bemutatott karrierhaszon-mutatót fejlesztettek tovább, amely pontosabb, árnyaltabb képet ad arról, hogy az országváltással milyen irányba változik meg a munkavállalók foglalkozási helyzete. Ezen a ponton hangsúlyozzuk, hogy a jövedelmi gyarapodást és az egyéb „hasznokat” (például az otthonról való menekülés) ez a mutató nem méri, vagyis a karriervesztéséget ellensúlyozó tényezőket nem veszi figyelembe.

2. A migráns munkavállalók munkaerőpiaci anomáliái a fogadó ország területén

Az Európai Unióban a kelet-európai bevándorlók munkaerőpiaci részvétele alacsonyabb, munkanélküliségi rátájuk a natív lakosságénál magasabb, különösen a közepes és alacsony jövedelmű országokból származók esetében.⁷ A szakirodalom számos esetben mutat rá, hogy az országváltással a munkavállalóknak komoly munkaerőpiaci nehézségekkel kell számolniuk, többek között jelentős mértékben válnak alulfizetetté, marginalizálódhatnak vagy dequalifikálódhatnak (Dumont–Martin–Spielvogel 2007, Anderson–Clark–Parutis 2008, Ciupijus 2011) a fogadó ország területén. Bauer–Zimmermann (1999) és Nowotny (2016) szerint a migráns munkavállalók túlképzettsége a fogadó ország munkaerőpiacán szinte természetes jelenség. Huber et al. (2010) a 2006–2007-es LFS-adatok alapján mutat rá, hogy az európai uniós fogadó országokban a felsőfokú végzettséggel rendelkező mobil munkavállalók harmada, a középfokú végzettséggel rendelkező munkavállalók ötöde dequalifikálódik. Angliában a lengyel munkavállalók jelentős része lefelé irányuló karriermobilitást szenved el (Drinkwater–Eade–Garapich 2009, Ciupijus 2011), de más brit munkaerőpiaci elemzések is rávilágítanak a kelet-európai munkavállalók szegmentációjára (McCollum–Findlay 2015). Mindezekkel szemben vannak olyan kutatások is, amelyek a kelet–nyugati mozgás pozitív hatásait emelik ki, s megállapítják, hogy például a román és a bolgár munkavállalók a nyugati munkaerőpiacon jelentős előnyökhöz jutnak, így magasabb fizetésekhez és jobb munkakörülményeket biztosító pozíciókat tölthetnek be (Dalmazzo–Leombruni–Razzolini 2023).

A fenti kutatási eredmények mellett külön figyelmet érdemel a magasan képzett migráns munkaerő fogadó országbéli munkaerőpiaci pozíciójának vizsgálata, különösen azért is, mert az Európai Unióban Dorn–Zweimüller (2021) leírásai szerint a migráció az elmúlt években egyre inkább a magas képzettségű munkavállalókra összpontosul. A magasan képzett munkaerő külföldi elhelyezkedéséről szólva több tanulmány is felhívja a figyelmet, hogy annak jelentős része karriertörést szenved el és a fogadó ország területén a korábbi munkaerőpiaci pozíciójához képest lefelé irányuló mobilitást hajt végre.

⁷ Például Olaszországban a migrációs háttérrel rendelkező nők 27 százaléka, míg a férfiak 20 százaléka túlképzett a pozíciójához, amivel szemben az olasz nőknek csak 7 százaléka végez a végzettsége alatt munkát (Dumont–Martin–Spielvogel 2007)

A karriertörés vagy a lefelé irányuló karriermobilitás egyik magyarázata, hogy a migráns munkavállalók a fogadó országban nem tudják elismertetni a képzettségüket és a munkatapasztalatukat igazoló dokumentumokat. A kvalifikációalapú munkaerőpiaci szelekció egy bináris kategóriarendszer alapján történik (Iredale 2001, Sassen 2007), amiben bizonyos foglalkozásokat, szakmákat, papírokat a fogadó ország elismer, míg másokat nem. Ebben a szelekciós rendszerben a karrierút könnyen szenvedhet el törést, járhat a munkavállaló ideiglenes munkanélküliségével vagy eredményezhet az önéletrajzban ideiglenesen egy dekvalkifikációs⁸ szakaszt (Iredale 2005, Diehl et al. 2016), amely a hosszú távú munkaerőpiaci sikeresség esélyét jelentősen akadályozhatja (Liversage 2009ab, Kontos–Voswinkel 2010).

A magasan képzett kelet-európai migránsok gyakran túlképzettek a munkahe-lyükön, ami „agypazarlást” eredményez (Nowotny 2016). Az agypazarlás egyik legismertebb példája az Egyesült Királyságban élő lengyel munkavállalók helyzete. A Glasgow-ban élő lengyel munkavállalók képesítéseinek elismertetésével összefüggő nehézségekre hívja fel a figyelmet Pietka et al. (2013) cikke. A szerzők kiemelik, hogy míg a fogadó országban elvárás, hogy a képzett munkavállalók sikeresen integrálódjanak a munkaerőpiacon, addig ez az esetek többségében nem tud megvalósulni, a képesítések elismerésének a hiánya miatt. A lengyelek jelentős része Glasgow-ban alacsony fizetésű és alacsony képzettséget igénylő munkakörökben dolgozik, függetlenül attól, hogy magas iskolai végzettséggel rendelkeznek. A lengyel migránsok jelentős része fizikai, betanított vagy segédmunkát végez. Ezzel szemben Kováts és Papp (2016) 2014-ben készült nagymintás adatfelvétele a Londonban élő képzett magyarok sikereiről számol be részletesen. A válaszadók több mint fele rendelkezett egyetemi vagy posztgraduális végzettséggel. A szubjektív és objektív elégedettséget figyelembe véve megállapították, hogy összességében a képzett munkavállalók munkavállalási helyzete gyakran javult a magyarországihoz képest.

Általánosságban azt látjuk, hogy a szakirodalmak a kelet-európai migráns munkavállalók munkaerőpiaci veszteségeit hangsúlyozzák, de vannak olyan empirikus adataink is, amelyek éppen hogy a munkaerőpiaci nyereségekről számolnak be. A kutatások kiemelt figyelmet fordítanak a képzettség és a nemek szerinti munkaerőpiaci veszteségekre, de nemigen találunk arra vonatkozó pontos adatokat, hogy például a képzettség különböző szintjei és a nemi hovatartozás egymáshoz viszonyítva mekkora szerepet játszik a karrierív alakulásában külföldön.

3. Az elvándorolt magyarok munkaerőpiaci helyzetének jellegzetességei a fogadó országban

A magyarok elvándorlása a többi posztszocialista ország polgáraihoz képest késve indult meg (Siskáné Szilasi–Halász 2018), ám annál intenzívebben zajlott az elmúlt

8 Dekvalkifikáció alatt az iskolai végzettség és az aktuális munkában elvárt végzettség közötti negatív különbséget értjük.

években. A Magyarországon született és külföldön élő személyek – függetlenül attól, hogy mikor hagyták el az országot – 2020-ban a magyar hivatalos statisztikák szerint a teljes magyarországi születésű népesség 7,3 százalékát teszik ki (Gödri-Horváth 2021). Ausztriában 2001 és 2021 között a magyar állampolgárok száma tízszeresére nőtt (Németh et al. 2023), a 2024. évi adatok szerint számuk tovább növekedett és már elérte a 107 264 főt.⁹ Németországban a magyarok száma a 2023. évben 206 830 fő¹⁰ volt. Ezek az adatok a magyarokra nézve figyelemre méltóak, mivel a szakirodalom hangsúlyozza, hogy alapvetően immobil, röghöz kötött emberek (Molodikova 2013).

A külföldön élő, de Magyarországon született emberek sorsáról, integrációs tapasztalatairól, sajnos kevés adat áll rendelkezésre.¹¹ Azt sejteni véljük, hogy az elvándorolt magyarok döntő része első generációs migráns, vélhetően nem rendelkezik migrációs tapasztalatokkal, és szocializációs mintáiban sincsenek ezzel összefüggő tapasztalatok. A szakirodalom ugyanakkor azt több ízben is megállapítja, hogy a magyar migráció elsősorban munkaerőpiaci okokkal magyarázható (Hárs-Simon 2020, Hárs 2018, Gödri 2016, Mikrocenzus 2016).

A magyar és más kelet-európai munkavállalókat összehasonlító vizsgálatok szerint a magyarok foglalkoztatottsága az iskolai végzettségtől függetlenül kiemelkedően magas az európai uniós fogadó országok területén (Hárs-Simon 2020, Hárs 2018). Hárs-Simon (2020) eredményei szerint a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező emberek körében az elvándorlási arány közel kétszerese az alacsony (legfeljebb alapfokú) iskolai végzettségűekre jellemző értéknek.

A kevés rendelkezésre álló kvantitatív adatfelvétel elsősorban a munkaerőpiaci kérdésekre fókuszál. A 2016-os magyar mikrocenzus adatai szerint a tartósan élő külföldön munkavállalók 34 százaléka az iskolai végzettségénél alacsonyabb szintű munkát végzett 2016-ban, és 51 százalékuk a szaktudásától eltérő pozícióban dolgozott. A kutatás külön kiemeli, hogy a karriertörés a nőket sokkal inkább sújtja, mint a férfiakat.

Hárs és Simon (2020) továbbá megállapítják, hogy a külföldön élő magyarok jellemzően a Magyarországon végzett munkájuktól eltérő tevékenységet folytatnak, vagyis a migráns munkavállalók között jelentős mértékű a pályaelhagyás. Azok a migráns munkavállalók tudnak eredeti pályájukon maradni, akik a fogadó országokban hiányszakmának számító foglalkozásokat űznek (például egészségügyi dolgozók, építőipari munkások, műszaki területeken dolgozók). A külföldön jobban keresett foglalkozásúak ritkábban váltanak. A legnagyobb mértékű pályaelhagyás a költözés előtt a kereskedelembe és a szolgáltatóiparban dolgozó magyarokat sújtja, ők jellemzően nem ipari betanított és segédmunkát végeznek a fogadó ország terü-

9 <https://www.statistik.at/fileadmin/announcement/2024/07/20240708MigrationIntegration2024EN.pdf>

10 <https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Migration-Integration/Tables/foreigner-place-of-birth.html>

11 A kevés rendelkezésre álló kutatás leginkább kvalitatív adatokra támaszkodik és/vagy egy-egy társadalmi csoportra fókuszál (lásd erről például Turai 2018 vagy Balogh et al. 2024, Gábel 2019).

letén. A szerzők adatokkal támasztják alá, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező munkavállalók 40 százalékos valószínűséggel válnak pályaelhagyóvá külföldön. Szerintük a külföldön élő magyarok körében a pályaelhagyást nem magyarázza a nyelvtudás, viszont jelentős hatással van rá a migrációban töltött idő hossza. A két. Két évnél hosszabb tartózkodást követően szignifikánsan megnő a pályaelhagyás valószínűsége. A legnagyobb valószínűséggel a 30 évnél idősebbek, család nélküliek és a nők válnak pályaelhagyóvá a fogadó országok területén.

Annak ellenére, hogy a magyarok más uniós célországokhoz képest nagyon magas számban élnek Ausztriában és Németországban, az oda irányuló elvándorlási mintáikról, jellemzőikről nagyon kevés adat áll rendelkezésre. A Németországba és Ausztriába irányuló migráció oka is döntően gazdasági jellegű. Balogh–Miko–Csanády (2022) adatai szerint Németországban és Ausztriában a szakmunkás végzettségűek felülreprezentáltak (Hárs–Simon 2020, Hárs 2018). Balogh–Miko–Csanády (2022) 2019–2020-as kérdőíves vizsgálata a 2004 és 2018 között Ausztriába migrált magyar nők munkaerőpiaci és társadalmi helyzetét elemezve világít rá a nők jelentős mértékű dequalifikációjára és karriervesztésére. Ezek az adatok az Ausztriában dolgozó nők életében a nyelvismeret szinte mindent elsöprő jelentőségére és a dequalifikáció óriási mértékére mutatnak rá.

Amint a szakirodalomból kiolvasható, egy olyan fontos társadalomtudományi kérdésről van szó, amelynek a mérésével a kutatók más-más módon foglalkoznak és gyakran eltérő eredményekhez jutnak. Úgy gondoljuk, hogy egy megfelelő mérőeszközzel az anomáliák legalább részben feloldhatóak lennének.

4. Kutatási célok

Az eddig leírtak alapján a kutatásunk célja egy olyan mutatószám megalkotása volt, mely alkalmas annak vizsgálatára, hogy a migráló magyar munkavállalók a Magyarországon szerzett kvalifikációjukat és munkatapasztalatukat mennyiben tudják hasznosítani a fogadó ország munkapiacán. A kutatásunk középpontjában a külföldön élő magyarok karrierívének országváltáshoz kapcsolódó alakulása áll. Az előzményeket azok a vizsgálatok (Hárs–Simon 2020) képezték, amelyek rámutattak, hogy a magyarországi foglalkoztatottak 10 százaléka dolgozik képzettségéhez nem kötődő munkahelyen, míg a migrációban élő magyaroknak több mint 30 százaléka.

5. Kutatási módszer

A tanulmányban felhasznált adatok egy nagyobb, kérdőíves kutatás részeként kerültek felvételre, Németországban és Ausztriában dolgozó, Magyarországon született emberek körében. A kutatás többek között a magyar, munkavállalási korban lévő,

a két országban életvitelszerűen élő emberek munkaerőpiaci helyzetét¹² vizsgálta. A mintavétel 2023 tavaszán online, önkitöltős módszerrel zajlott. A rekrutálást közösségi médiában történő célzott hirdetéssel valósítottuk meg. A vizsgálatban való részvétel önkéntes volt, a válaszadók online informált beleegyező nyilatkozatot tettek. A kutatás célpopulációja a jelenleg Ausztriában, illetve Németországban élő, Magyarországon született, 18 és 75 év közötti¹³ – munkavállalási korban lévő felnőtt – populáció volt.

A kor és a nem dimenziói szerinti reprezentativitás biztosítása érdekében utólagos súlyozás történt. Ausztriára az Eurostat 2022. évi MIGR_POP3CTB adattábláját használtuk,¹⁴ amelyből lekérdezhető az ott élő magyar születésű populáció mérete (január 1-jén) nemek és életkor szerint. Németországra genesis.destatis.de 2022. évi adattábláját¹⁵ használtuk, amelyből lekérdezhető az ott élő, első generációs, magyar állampolgárságú¹⁶ populáció mérete (december 31-én) nemek és életkor szerint. Az esetszámtartó súlyozást – a nem és életkor¹⁷ szerint együttesen – cellamátrix módszerrel végeztük. A mintasúly teljes tartománya Ausztria esetében 0,48 és 2,13 között, Németország esetében 0,58 és 2,65 volt. A minta leíró statisztikájához a kategoriális változók esetében elemszámot és gyakoriságot (arányt) adtunk meg, a skálátípusú változók esetében pedig elemszámot, átlagot és szórást.

A karrierhaszon-mutató kialakítása nyolc kérdőívkérdés alapján, öt változó és két segédváltozó létrehozásával történt, főkomponens-elemzés alkalmazásával, amelyet CATPCA (categorical principal components analysis) eljárással készítettük el, amely lehetővé teszi a kategóriaváltozók alkalmazását. Az elemzéshez Husson & Pages (2010) FactoMiner R csomagját használtuk. A mutató konstruálása során átlaggal történő adatimputálást alkalmaztunk. A karrierhaszon-mutató kialakítása 8 kérdőívkérdés alapján, 5 változó és 2 segédváltozó létrehozásával történt, főkomponens elemzés alkalmazásával. A főkomponens elemzést CATPCA (Categorical principal components analysis) eljárással készítettük el, mely lehetővé teszi a kategória-változók alkalmazását. Az elemzéshez Husson & –Le–Pages (2010) FactoMiner R csomagját használtuk. A mutató konstruálása során átlaggal történő adatimputálást alkalmaztunk.

12 A kutatásban a munkaerőpiaci problémák mellett a társadalmi integráció megvalósulásának a körülményeit is vizsgáltuk.

13 Karrierívet a felnőtt, munkavállaló korú személyek körében érdemes vizsgálni.

14 https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_POP3CTB__custom_6213184/default/table?lang=en

15 <https://www.genesis.destatis.de/genesis/online?operation=abruftabelleBearbeiten&levelindex=1&levelid=1686034949151&auswahloperation=abruftabelleAuspraegungAuswaehlen&auswahlverzeichnis=ordnungsstruktur&auswahlziel=werteabruf&code=12521-0004&auswahltext=&nummer=6&variable=6&name=STAAG6&werteabruf=Value+retrieval#abreadcrumb>

16 Fontos megjegyezni, hogy Ausztriára vonatkozó Eurostat-adat az ott élő Magyarországon születetteket tartalmazza, míg a Németországra fellelhető genesis.destatis adat a Németországban élő magyar állampolgárokat tartalmazza.

17 A felhasznált kategóriák: 20–29, 30–39, 40–44, 45–49, 50–54, 55–59 és 60+ év voltak.

6. Eredmények

A karrierhaszon-mutató létrehozása

A kidolgozott karrierhaszon-mutató – amely egy korábban már publikált (Balogh–Miko–Csanády 2022) mutató továbbfejlesztése – azt hivatott mérni, hogy az egyénnek a kibocsátó ország munkaerőpiacán elfoglalt pozíciója milyen irányban és mértékben változik meg a fogadó ország munkaerőpiacának a területén. Meghatározható egy úgynevezett karrierhaszon-küszöb is, amelynél nagyobb értékei a mutatónak azt mutatják, hogy az egyén jobb pozícióba kerül, azaz karriernyertes lesz, és a kisebb értékeknél pedig rosszabb pozícióba kerül, azaz karriervesztes lesz.

A karrierhaszon-mutató kialakításában figyelembe vettük (1) a munkaerőpiaci státusz megváltozását, (2) a beosztás megváltozását, (3) a hazai munkatapasztalat beszámítását, (4) a pályán maradást, valamint (5) a végzettségnek megfelelő munka területén bekövetkezett változást.

Ezt követően meghatároztuk a „státusz kiköltözés előtt” és „státusz kiköltözés után” változókból a munkaerőpiaci aktivitás megváltozását háromfokozatú skálán mérő (V1) változót melynek értéke -1, ha aktívból inaktívrá változott az aktivitás; 0, ha nem változott az aktivitás; és 1, ha inaktívból aktívvá változott az aktivitás.

A hazai munkatapasztalat beszámítását mérő V3 változót a „K28/K27 Jelenleg Ausztriában/Németországban a Magyarországon szerzett munkatapasztalatának megfelelő területen dolgozik?” kérdés alapján konstruáltuk úgy, hogy a változónak igen válasz esetén 0, nem válasz esetén -1-es értéket adtunk.

A pályán maradás meghatározásához megvizsgáltuk, hogy a válaszadó az iskolai végzettségének megfelelő területen végzett, illetve végez-e munkát. Ezt a kiköltözés előtt (Magyarországon) a „K20 A kiköltözését megelőzően Magyarországon az iskolai végzettségének megfelelő területen végzett munkát?” kérdéssel, míg a kiköltözést követően „K26/K25 Jelenleg Ausztriában/Németországban az iskolai végzettségének megfelelő területen dolgozik?” kérdéssel mértük. Az egyes válaszlehetőségek kombinációjából jött létre a V4 változó, amelynek értéke, -1, ha kiköltözését megelőzően a végzettségének megfelelő területen dolgozott, de ez a kiköltözést követően megváltozott; +1, ha kiköltözését megelőzően a nem végzettségének megfelelő területen dolgozott, de ez a kiköltözést követően megváltozott; és 0, ha nem történt változás a kiköltözést követően.

A végzettségnek megfelelő munka területén bekövetkezett változás számszerűsítésére az ún. dekválifikációs mutatót konstruáltuk meg. Dekválifikációnak tekintjük azt a jelenséget, amikor az iskolai végzettség és az aktuális munkában elvárt végzettség közötti negatív különbség van. A mutató kialakítása során a kiköltözés előtti időszakra vonatkozó „K15 A legtöbb bevételt adó jelenlegi munkájához milyen iskolai végzettség szükséges?” és a jelenlegi helyzetre vonatkozó „K29 A legtöbb bevételt adó jelenlegi munkájához milyen iskolai végzettség szükséges?” kérdések válaszlehetőségeihez számértékeket rendeltünk (lásd a 2. számú függelékben). Ezt

követően a kiköltözés utáni és a kiköltözés előtti számértékek különbségét vettük, végül a kapott változót standardizáltuk. Az így nyert változó a V5 nevet kapta.

Miután mindezeket a változókat kialakítottuk, a V1–V5 változók lineáris kombinációjaként állítottuk elő a karrierhaszon-mutatót. A súlyokat főkomponens-elemzéssel határoztuk meg, e módszerrel az eredetileg megfigyelt változókat egy főkomponens-változóvá vontuk össze. A főkomponens-elemzést Ausztriára és Németországra külön-külön végeztük el. Az elemzés eredményeként kapott komponenspontszámok (*score*-ok) adták meg a karrierhaszon-mutatót. Az így kapott mutató alkalmas arra, hogy segítségével leírjuk a személyek relatív pozícióját a fogadó ország munkaerőpiacán a karrierhaszon szempontjából. A karrierhaszon-mutató kialakításával nem csak a mintába került személyek karrierhaszna azonosítható be. Mivel az azonos komponens pontszámokat elérő személyek azonos karrierhaszonnal bírnak, a karrierhaszon szempontjából különböző csoportok szerveződhetnek a főkomponenstérben. A mutató ezen tulajdonsága miatt beazonosíthatóvá válnak karriernyertes, karriervesztes és a magyarországi karrierhelyzetüket reprodukáló csoportok.

Az adatsor demográfiai jellemzői

A vizsgálathoz felhasznált súlyozott minták összetételét az 1. táblázat mutatja be.

1. táblázat: A súlyozott minták jellemzői

Változó megnevezése	Ausztria		Németország	
	N (%)	Átlag (szórás)	N (%)	Átlag (szórás)
Nem (NAu = 429; NNo = 402)				
férfi	193 (45%)		173 (43%)	
nő	236 (55%)		229 (57%)	
Életkor (NAu = 429; NNo = 402)		43,8 (12,10)		43,48 (11,03)
Családi állapot (NAu = 427; NNo = 398)				
egyedülálló	68 (16%)		60 (15%)	
elvált/özvegy	38 (9%)		36 (9%)	
házas/bejegyzett élettársi kapcsolat	124 (29%)		223 (56%)	
tartós párkapcsolat	192 (45%)		80 (20%)	
Iskolai végzettség (NAu = 428; NNo = 398)				
legfeljebb szakmunkásképző	94 (22%)		123 (31%)	
szakközépiskolai érettségi, technikum	124 (29%)		92 (23%)	
gimnáziumi érettségi	68 (16%)		56 (14%)	
főiskolai vagy BA diploma	56 (13%)		56 (14%)	
felsőfokú szakképzés	51 (12%)		36 (9%)	
egyetemi vagy MA-diploma	34 (8%)		36 (9%)	

Megjegyzés: Au = Ausztria; No = Németország

A karrierhaszon-mutató összetétele

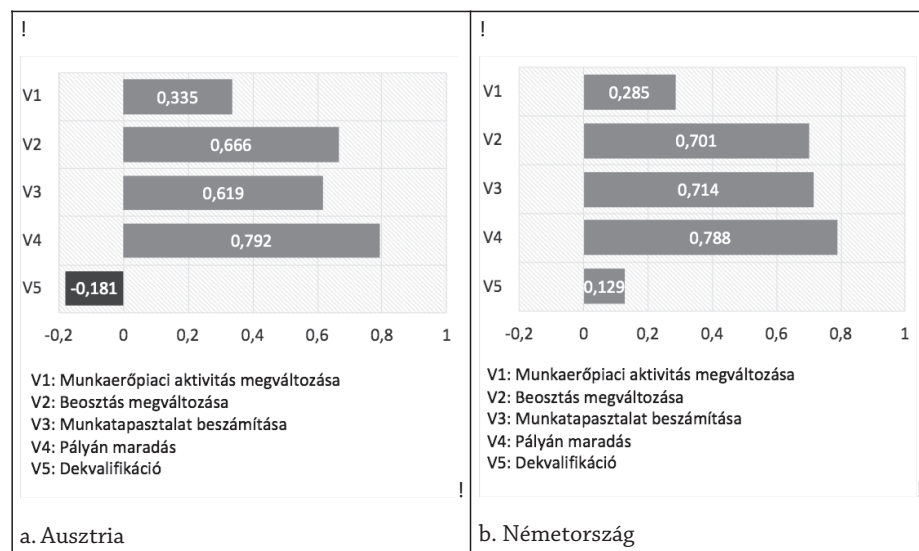
A kutatásban a célországokként elvégzett főkomponens-elemzések során létrejött első főkomponens adta meg a karrierhaszon-mutatót. A megmagyarázott varianciarányad Ausztriára 32 százalék, Németországra 34 százalék volt.

A főkomponensekben az egyes változók súlyait az 1. ábra mutatja be, amelyen jól látható, hogy a főkomponenshez mindkét célországban leginkább a pályán maradáshoz mérő változó, a beosztás megváltozását mérő változó, valamint a hazai munkatapasztalat beszámítását mérő változó járul hozzá, míg a legkevésbé a dekvalifikációs mutató. Ez utóbbi súlya Ausztrínál ráadásul negatív értéket mutat.

A főkomponens következeképpen azt mutatja, hogy magyarok munkaerőpiaci helyzetében Ausztriában és Németországban egyaránt a pályán maradás a leginkább meghatározó tényező. Lényegében a magyarok munkaerőpiaci helyzetét a két vizsgált célországban az határozza meg leginkább, hogy az országváltással a pályán marad-e a személy. A vizsgált populáció karrierhasznát ezenfelül még befolyásolja, hogy sikerül-e legalább olyan beosztásban dolgozniuk, mint amilyenben Magyarországon dolgoztak, továbbá hogy a célországban sikerül-e a munkatapasztalataiknak megfelelő munkát végezniük. E tekintetben megállapításaink közel állnak más adatfelvételek következtetéseihez, amelyek szerint a pályaelhagyás egy releváns munkaerőpiaci probléma a magyarok migrációjában (Hárs–Simon 2020). A karrierhaszon-mutató rávilágít, hogy a pályán maradás vagy a pályaelhagyás jelentősen befolyásolja a magyar migráns személyek karrierívét.

Ugyanakkor meglepőek a dekvalifikációs mutatóra vonatkozó eredményeink. Egyrészt az adataink azt mutatták, hogy a dekvalifikációs mutató játssza a legkisebb szerepet a karrierhaszon alakulásában. Érdeemes megemlíteni, hogy ez ellentmond számos szakirodalom megállapításának (lásd például Balogh–Miko–Csanády 2022, Dumont–Martin–Spielvogel 2007, Anderson–Clark–Parutis 2008, Ciupijus 2011, Bauer–Zimmermann 1999, Nowotny 2016 munkáit), amelyek szerint az országot váltó munkavállalók életében a dekvalifikáció az egyik legjellemzőbb munkaerőpiaci esemény. Másrészt igen meglepő eredmény, hogy Ausztriában a dekvalifikációs mutató ellentétes irányban befolyásolja a főkomponenst, azaz a legtöbb bevételt adó munkához szükséges iskolai végzettség növekedésével a karrierhaszon csökken. Ennek magyarázata lehet például, hogy az Ausztriába migráló magyar munkavállalók körében azoknak lesz nagyobb karrierhaszna, akiknek a jelenlegi munkájához az általuk megszerzettnél alacsonyabb iskolai végzettség szükséges. Ezt a jelenséget jól illusztrálja az a helyzet, amikor például egy vállalati pénzügyi tanácsadó külföldön magánszemélyek könyvelőjeként vagy bérszámfejtőjeként helyezkedik el.

1. ábra: Változók súlyai a karrierhaszon-mutatóban

Az eszköz kialakítása során megvizsgáltuk a főkomponens-együtthatók stabilitását. A stabilitás ellenőrzését bootstrap újra-mintavételezéssel valósítottuk meg, amelynek során 300 elemű véletlen, visszatevéses mintákat vettünk 1000 alkalommal. A minták alapján kiszámított súlyok eloszlásait az 4. függelék mutatja be. Az ellenőrzés során megállapítottuk, hogy az öt változó közül három (V2–V4) esetében az együtthatók az újra-mintavételezések során stabilak maradtak. Ez azt jelzi, hogy a modell szerkezete alapvetően robusztus. A stabilitási elemzés során az instabilnak tűnő két változót egyenként eltávolítottuk, majd a főkomponens-modellt újrafuttattuk. Az – 5–6. függelékben látható – eredmények azt mutatták, hogy a fennmaradó együtthatók szinte változatlanok maradtak. Ez azt jelzi, hogy a főkomponens meghatározása robusztus. A problémás változók nem változtatják meg jelentősen a főkomponens-struktúrát, az összkép konzisztens maradt. Következésképpen mivel az instabil változók elméleti szempontból fontosnak számítanak, megtartottuk őket.

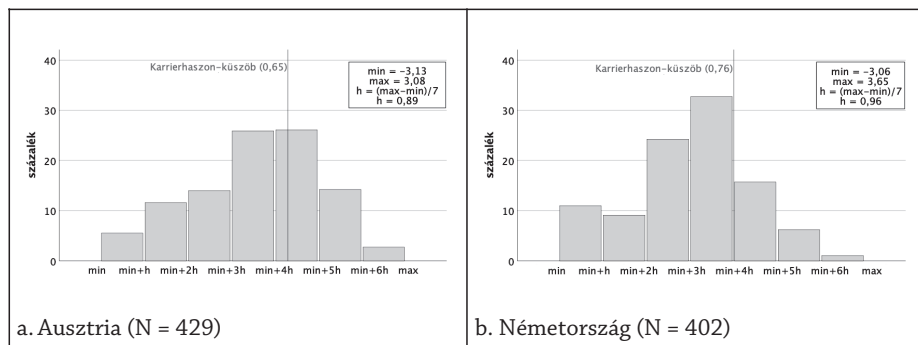
7. A karrierhaszon alakulása a Németországban és Ausztriában élő, mintába került magyar migránsok körében

A 2. ábra szemlélteti a karrierhaszon-mutató eloszlását a két vizsgált célországban. A karrierhaszon-küszöb (vagyis a zero karrierhasznot jelző érték) Ausztriában 0,65, Németországban 0,76. A karrierhaszon-küszöb feletti értékek karriernyereséget, míg az az alatti értékek karrierverzteséget jelentenek.

Az eloszlásokról leolvashatjuk, hogy a mintába került emberek többsége az országváltással karrierverzteséget szenvedett el. Az ábra ugyanakkor azt is megmu-

tatja, hogy Németországban valamivel nagyobb szórás tapasztalható, mint Ausztriában. Ez arra utal, hogy Németországban a karrierhaszon mértékében vegyesebb kép figyelhető meg. Eszerint nagyobb a karriervesztesek aránya, ugyanakkor a veszteségek mértéke szélesebb skálán oszlik meg.

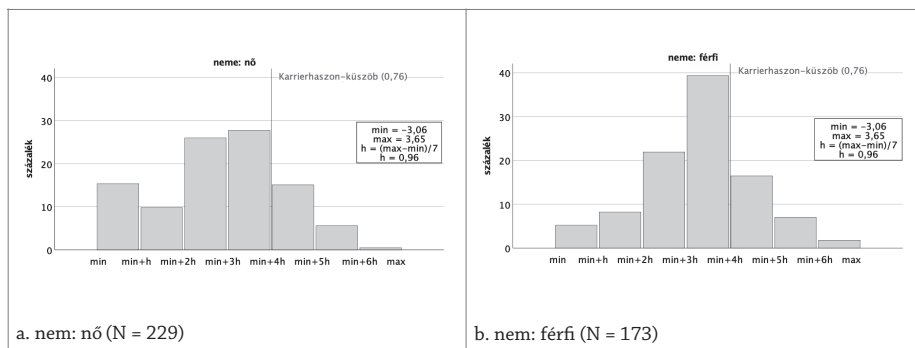
2. ábra: A karrierhaszon-mutató eloszlása, minimális és maximális értékei, valamint a karrierhaszon-küszöb alakulása a két célországban

A továbbiakban egy-egy példán keresztül illusztráljuk, hogyan alkalmazható a megkonstruált karrierhaszon-mutató különböző demográfiai jellemzőkkel rendelkező migráns munkavállalók karrierhasznának vizsgálatára. A vizsgálatot Németország, mint fogadó ország példáján mutatjuk be, a nemet, az életkort és a migrációban töltött időt figyelembe véve. Ezen vizsgálatokat Ausztriára is elvégeztük. A két ország eredményei igen hasonlóak, ám Ausztriában a vizsgált csoportok között enyhébb eltérések mutatkoztak. Mivel azonban jelen tanulmány célja az eszköz bemutatása és nem az adatok elemzése, így mellőzzük az Ausztriára vonatkozó eredmények taglalását, valamint a két ország adatainak az összehasonlítását.

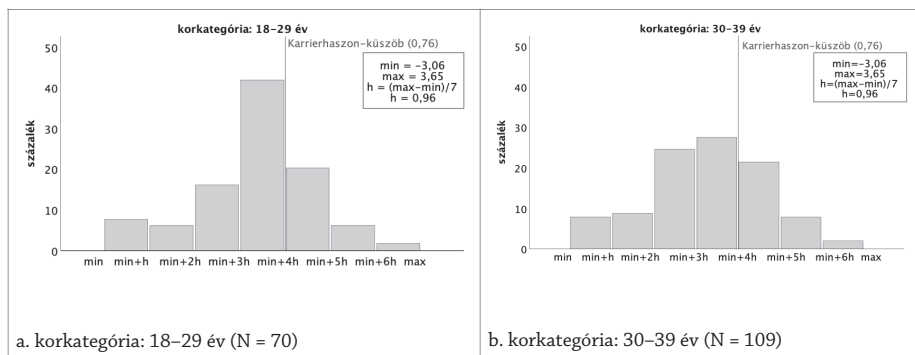
A nemi hovatartozás és a karrierhaszon-eltérések összefüggéseit a 3. ábra diagramjai szemléltetik. Látható, hogy míg a karriernyeréséget elérők megoszlása a két nem tekintetében igen hasonló (bár arányuk a férfiak körében valamivel magasabb), addig a karrierveszteséget szenvedők mintázata eltér. A férfiakra tipikusan a küszöbhez közeli veszteség jellemző, míg a nőknél láthatóan nagy a valószínűsége a nagyobb mértékű karrierverszteségnek. Összességében tehát a karrierverszteség a nőknél jobban megmutatkozik, mint a férfiaknál.

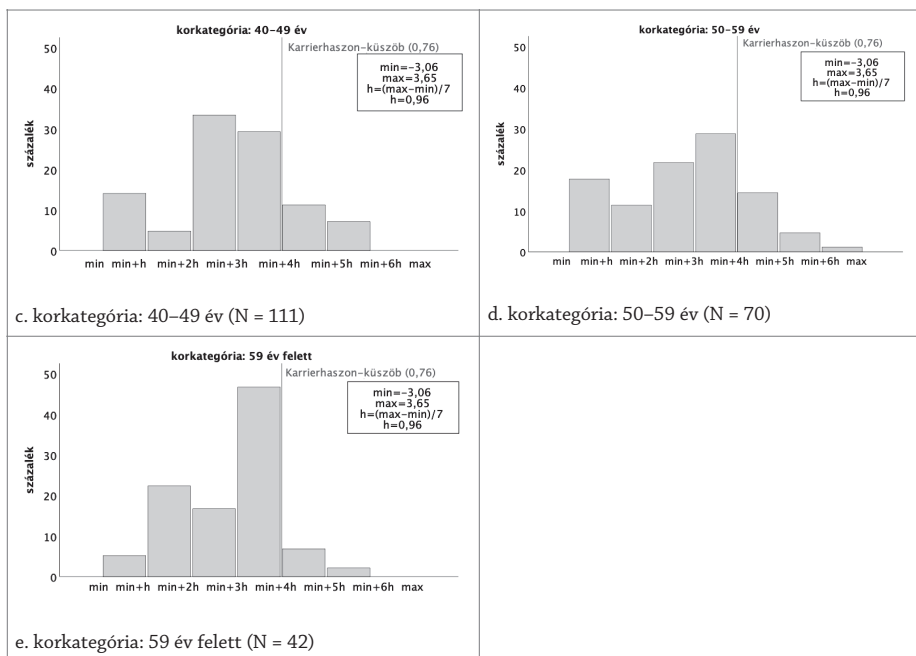
3. ábra: A karrierhaszon-mutató eloszlása Németországban, nemek szerint

A 4. ábra diagramjai mutatják be az életkorbeli karrierhaszon-eltéréseket. Összességében megállapítható, hogy a mintánkba került emberek többsége minden életkorkategóriában karriervesztéseget szenved el. A legidősebb korosztály (59 év felettiek) mutatja a legkisebb változatosságot, körükben legjellemzőbb a karrierhaszon-küszöbhez közeli enyhe karriervesztés. Velük szemben a fiatalabb korosztályokban inkább jellemző a változatosság, azaz jelentősebbek a nagyfokú karrieryerességek és -vesztések is. Az ábrán látható, hogy a legkifejezettebb nyertesek a 40 év alatti korosztályba tartozó kérdezettek, a karriertyertesek aránya körükben a legmagasabb.

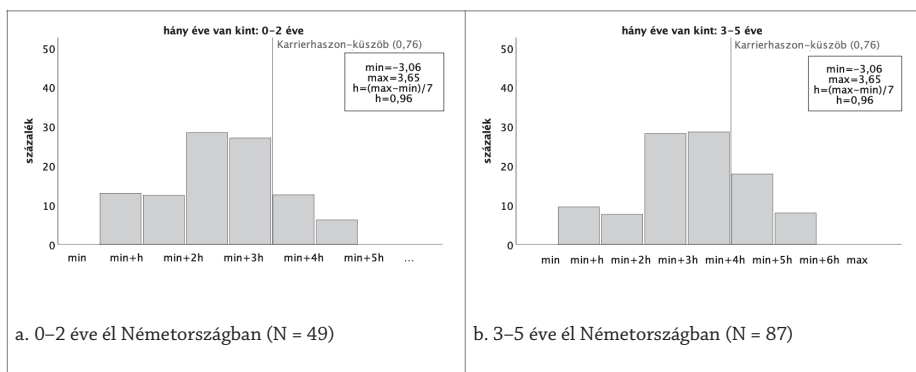
4. ábra: A karrierhaszon-mutató eloszlása Németországban, korkategóriák szerint

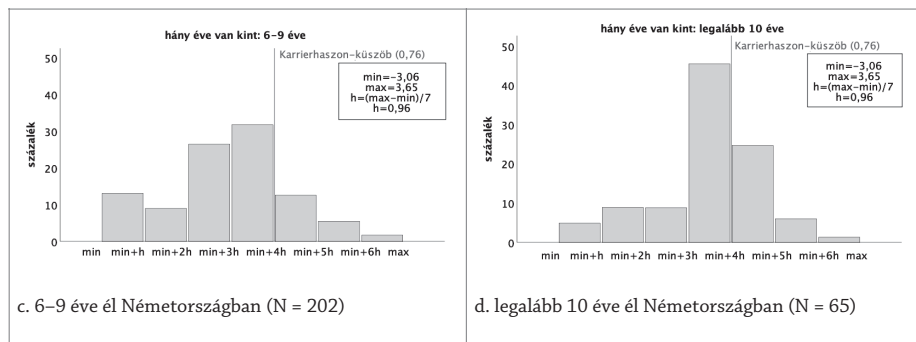

A migrációban eltöltött idő hatását a karrierhaszon alakulására az 5. ábra mutatja be. Az ábra diagramjain látható, hogy az idő előrehaladtával a karriervesztés általában enyhül és a karrierhaszon eloszlása egyre kiegyensúlyozottabbá válik. A legrövidebb ideje kint lévőknél a legnagyobb a karriervesztés koncentrációja, míg a tíz éve vagy régebben külföldön élők között már megfigyelhető a karriernyerés jelenléte is.

5. ábra: A karrierhaszon-mutató eloszlása Németországban, a kint töltött idő szerint

8. A karrierhaszon-mutató felhasználásának lehetőségei

Az eddig leírtak alapján úgy gondoljuk, a karrierhaszon-mutató segítségével láthatóvá válik, hogy a migráns személyek országváltásával milyen irányban és mértékben történik a magyarországi munkaerőpiaci helyzethez képest a fogadó ország munkaerőpiacán a karrierívben elmozdulás. Az itt ismertetett eszköz mindezekén túl alkalmas arra is, hogy feltárja a migráns személyek munkaerőpiaci helyzetének változását leginkább befolyásoló tényezőket (a munkaerőpiaci státusz megváltozása, a beosztás megváltozása, a hazai munkatapasztalat beszámítása, a pályán maradás és a végzettségnek megfelelő munka területén bekövetkezett változás).

Tekintetbe véve, hogy a kutatások jelentős része a migráns munkavállalók munkaerőpiaci integrációjának vizsgálatában jellemzően a nyelvismeret szerepét, az életkort, a képzettséget, a nemet és a migrációban töltött idő hosszát elemzi, a karrierhaszon vizsgálatában ezen változók interakciós hatásait javasolt górcső alá venni. A mutató megfelelő eszköznek bizonyul arra, hogy megértsük, a különböző demográfiai jellemzők (úgy mint például az életkor, a nem, a gyermekek száma) és a munkaerőpiaci helyzetet befolyásoló tényezők (például a fogadó ország nyelvének ismerete és az iskolai végzettség) milyen összefüggésben állnak a karrierhaszon alakulásával, vagyis mely változók idézhetik elő a karrierkűszöbtől történő elmozdulást.

Az eszköz segítségével beazonosíthatóvá válnak a karrierív szempontjából a fogadó ország munkaerőpiacán nyertes és vesztes migráns csoportok is. Például láthatóvá válik, hogy az előbbieken megnevezett változók közül melyek valószínűsíthetnek munkaerőpiaci nyereséget és melyek veszteséget az országváltás következtében. Az ezen egyszerű változók mentén kialakuló csoportok továbbá összehasonlíthatóak is lesznek egymással.

A mutató széles körű és nagymintás alkalmazásával pontosíthatóak, részletesebben megérthetőek, vagy éppen megkérdőjelezhetőek a szakirodalom „ökölszabályai” is. Megkérdőjelezhető vagy éppen részletesebben megérthető például, hogy a nők sajátos migrációs helyzete vagy a családban betöltött szerepe (Weiß et al. 2006, Nohl et al. 2014, Balogh et al. 2024, Shihadeh 1991, Gühlich 2017, Boyle–Feng–Gayle 2009,

Kırcal Şahin 2021, Erlinghagen 2021, Pusch 2010, Boyle–Graham–Yeoh 2003) miatt a karriermobilitásuk nagyobb eséllyel indul meg lefelé, mint a férfiaké (Liapi–Vouyioukas 2009).¹⁸ De részletesebben meg tudjuk érteni például az életkor és a munkaerőpiaci helyzet kapcsolatának alakulását is. Például választ kaphatunk arra, hogy a nyelvismeret szintje, az iskolai végzettség, a nem vagy éppen a migrációban töltött idő mennyiben és hogyan módosíthatja az életkor és a munkaerőpiaci helyzet eredeti kapcsolatát.¹⁹

Választ kaphatunk arra is, hogy például a nemi hovatartozás, a gyermekkel való rendelkezés vagy az életkor önmagában vagy éppen együttvéve mennyiben lehet rizikótényező egy karriertörésben, vagy előny egy karriernyereségben. Megítélhetővé válik, hogy a kor, a nem vagy a gyerekszám játszik-e nagyobb szerepet a migráns munkavállalók karrierívében. A mutató segíti annak megértését is, hogy a karrierhaszon alakulásában például a nyelvtudás vagy a képzettség játszik-e nagyobb szerepet.²⁰ És végül természetesen választ kaphatunk arra is, hogy melyek azok a gazdasági ágazatok, ahol nagyobb valószínűséggel lehetünk karriernyertesek vagy -vesztesek, ha az elemzéseink dimenzióját a különböző szektorokra terjesztjük ki.

A bemutatott eszköz használatának módjait, lehetőségeit még sokáig sorolhatnánk. Helyette hangsúlyozzuk, hogy míg a karrierív alakulását természetesen az egyéni aspektusok is befolyásolhatják, meglátásunk szerint a karrierhaszon-mutató segítségével nagyobb mintán árnyaltabb, pontosabb képet kaphatunk arról, hogy a munkaerőpiaci marginalizálódás vagy a munkaerőpiacon a felfelé irányuló mozgás milyen összetett demográfiai és munkaerőpiaci tényezőkkel függhet össze. Mindezek az információk fontos visszajelzést jelentenek a fogadó ország munkaerőpiacának működéséről, továbbá megfontolásra érdemes üzenetek a migráción gondolkozó munkavállalók számára. A karrierhaszon-mutató használatával feltáruló információk következképpen nemcsak a társadalomtudomány, hanem a laikus olvasó és a politikai döntéshozatal számára is fontos információtartalommal bírnak.

9. Konklúzió

Kutatásunk célja az volt, hogy kialakítsunk egy olyan eszközt (karrierhaszon-mutató), amely alkalmas a migráns magyar munkavállalók országváltásával bekövetkező munkaerőpiaci helyzetének változását értékelésére. Az eszközt a Németország és

18 A mobil nők munkaerőpiaci lehetőségei a szakirodalom szerint rosszabbak, mint a mobil férfiak lehetőségei, karrierútiukat burkolt, sokszor kvantitatív eszközökkel nehezen beazonosítható tényezők befolyásolják. Kvalitatív vizsgálatok világítanak rá a nők helyzetét külföldön megnehezítő néhány fontos, ám nehezen mérhető okra.

19 Az Egyesült Államokban és Kanadában is kimutatták, hogy a bevándorlási kor jelentős hatással van a bevándorlók keresetére. A későbbi életkorban történő bevándorlás hátrányt jelent a munkaerőpiacon (Schaafsma–Sweetman 2001). Hasonló eredményekre jutott Európában Ahmed–Andersson–Hammarstedt (2012) is. A svéd munkaerőpiacon az életkoralapú diszkriminációt vizsgáló első terepiskísérlet eredményei egyértelműen és erőteljesen bizonyítják az életkoralapú diszkriminációt a svéd munkaerőpiacon. Eriksson–Johansson–Langenskiöld (2017) a svéd munkaadói magatartást vizsgálva állapítja meg, hogy a munkaadók általában nem hajlandók felvenni például idősebb jelölteket.

20 A munkaerőpiaci integráció sikerességét és a képzettségnek megfelelő pozíció és a munkahely megszerzésének valószínűségét a szakirodalom szerint alapjaiban határozza meg a migráns munkavállaló nyelvtudása (Carnevale–Fry–Lowell 2001, Dustmann–Van Soest 2002, Anghel 2013). Az etnikai csoportokhoz való tartozással járó előnyök (például kapcsolatháló, információáramlás) és a kétnyelvűség sem befolyásolja annyira a munkaerőpiaci sikereket, mint a fogadó ország nemzeti nyelvének az ismerete (Esser 2006).

Ausztria területére migráló magyarokról készült reprezentatív kérdőíves felmérés adatainak felhasználásával állítottuk elő. Úgy gondoljuk, hogy a mutató jól alkalmazható a migráló magyarok karrierpályájának komplexebb megértésére a különböző fogadó országok területén.

Kutatásunk megmutatta, hogy a karrierhaszon-mutató alkalmazásával a migrációban élő emberek karrierívét sok szempontból lehet elemezni és segítségével beazonosíthatóvá tehetjük a karriernyertes és karriervesztes csoportokat is.

A munkaerőpiaci karrierek vizsgálata jövedelmi dimenzió nélkül ugyanakkor korlátozott képet nyújthat, még akkor is, ha jelen tanulmányunk elsősorban státuszbeli elmozdulásokra, illetve azok szerkezeti sajátosságaira fókuszál. A jelenlegi kutatás keretében alkalmazott dekválifikációs mutató elsősorban az iskolai végzettség és a betöltött foglalkozás közötti viszony alapján méri a státuszbeli elmozdulásokat. Ez a megközelítés jól használható az összehasonlíthatóság és a longitudinális elemzés szempontjából, azonban nem képes megragadni a foglalkozások mögött húzódó gazdasági elismerést, azaz a jövedelmi viszonyokat. A jövedelemre vonatkozó adatok bevonása további mélységet adhat a migrációs karrier elemzésének. Terveink között szerepel a későbbi kutatási szakaszban – amint az adatforrások ezt lehetővé teszik – régiónkénti, foglalkozásspecifikus átlagjövedelmek integrálása az elemzésbe: különösen relevánsnak tartjuk ezt Kelet-Ausztria és Dél-Németország esetében, amelyek a magyar migránsok fő célterületei, és ahol a jövedelmi különbségek jelentősen árnyalhatják a státuszváltozások értelmezését.

10. A mutató további fejlesztésének iránya

A karrierhaszon-mutató alkalmazásánál előfordulhatnak olyan esetek, amikor a munkaerőpiaci státusz változása és egy életfázisváltás összecsúszik. Ez azt jelenti, hogy bár statisztikailag a munkaerőpiaci státusz aktívból inaktívvá vagy inaktívból aktívvá válik, de lényegében az egyén szempontjából valójában csak egy új életszakaszba való átlépés történik. Ilyen esetek például, amikor a kérdezett Magyarországon tanuló volt, de külföldön kezd el dolgozni, válik pályakezdővé. Egy másik eset, amikor egy nő Magyarországon dolgozott, de külföldön szül és válik inaktívvá. Hasonló helyzet még, amikor az egyén Magyarországon nyugdíjas és külföldön a nyugdíj mellett dolgozni kezd. Ezekben a helyzetekben az a hasonló, hogy a munkaerőpiaci státusz változása statisztikailag foglalkozási mobilitást mutat, szociológiai értelemben viszont lényegében egy életfázis váltásról van szó. Ezen helyzetek értékelése és a munkaerőpiaci státusz változásának besorolása a kutatói döntés területéhez tartozik.

Irodalom

- Ahmed, A. M. – Andersson, L. – Hammarstedt, M. (2012): Does age matter for employability? A field experiment on ageism in the Swedish labour market. *Applied Economics Letters*, 19(4), 403–406.
<https://doi.org/10.1080/13504851.2011.581199>
- Anderson, B. – Clark, N. – Parutis, V. (2008): *New EU members? Migrant workers' challenges and opportunities to UK trade unions: A Polish and Lithuanian case study*. Trade Union Congress.
- Anghel, R. G. (2013): *Romanians in Western Europe. Migration, Status Dilemmas, and Transnational Connections*. Lexington: Rowman & Littlefield.
<https://doi.org/10.5771/9780739178898>
- Balogh, E. – Miko, F. – Csanády, M. (2022): Karrierhaszon-dilemmák: magyar nők lehetőségei az osztrák munkaerőpiacon. *Szociológiai Szemle*, 32(2): 34–56.
- Balogh, E. – Szvetelszky, Zs. – Tóth, F. – T. Nagy, J. – Csanády, M. (2024): A kis- és kisiskolás gyermeket gondozó, magas iskolai végzettséggel rendelkező magyar feleségek integrációs kihívásai a bécsi munkaerőpiacon. Sztáray Kézdy, É. – Török, E. (eds.): *Tíz év szociológia a Károlin*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Szociológia Tanszék.
- Bauer, T. – Zimmermann, K. (1999): *Assessment of possible migration pressure and its labour market impact following EU enlargement to Central and Eastern Europe* (IZA Research Report No. 3). Institute of Labor Economics (IZA).
- Blau, P. M. – Duncan, O. D. (1967): *The American occupational structure*. John Wiley & Sons.
- Borjas, G. J. (1989): Economic theory and international migration. *The International Migration Review*, 23(3), 457–485.
- Boyle, P. – Feng, Z. – Gayle, V. (2009): A new look at family migration and women's employment status. *Journal of Marriage and Family*, 71(2), 417–431.
- Boyle, P. – Graham, E. – Yeoh, B. (2003): Editorial introduction: Labour migration and the family in Asia. *International Journal of Population Geography*, 9, 437–441.
- Carnevale, A. – Fry, R. – Lowell, B. L. (2001): Understanding, speaking, reading, writing, and earnings in the immigrant labor market. *American Economic Review*, 91, 159–163.
- Ciupijus, Z. (2011): Mobile Central Eastern Europeans in Britain: Successful European Union citizens and disadvantaged labour migrants? *Work, Employment and Society*, 25(3), 540–550.
- Cooke, T. (2001): 'Trailing wife' or 'trailing mother'? The effect of parental status on the relationship between family migration and the labour-market participation of married women. *Environment and Planning: Economy and Space*.
- Dalmazzo, A. – Leombruni, R. – Razzolini, T. (2023): Anticipation effects of EU accession on immigrants' labour market outcomes. *IZA – Institute of Labor Economics*. <https://www.jstor.org/stable/resrep57099>

- Diehl, C. – Lubbers, M. – Mühla, P. – Platt, L. (2016): Starting out: New migrants' socio-cultural integration trajectories in four European destinations. *Ethnicities*, 16(2), 157–179.
- Dorn, D. – Zweimüller, J. (2021): Migration and labor market integration in Europe. *Journal of Economic Perspectives*, 35(2), 49–76.
- Drinkwater, S. – Eade, J. – Garapich, M. (2009): Poles apart? EU enlargement and the labour market outcomes of immigrants in the United Kingdom. *International Migration*, 47(1), 161–190.
- Dumont, J. C. – Martin, J. P. – Spielvogel, G. (2007): *Women on the move: The neglected dimension of the brain drain* (Discussion Paper No. 2090). Institute for the Study of Labor.
- Dustmann, C. – Van Soest, A. (2002): Language and the earnings of immigrants. *ILR Review*, 55(3), 473–492.
- Emilsson, H. – Mozetič, K. (2021): Intra-EU youth mobility, human capital and career outcomes: The case of young high-skilled Latvians and Romanians in Sweden. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(8), 1811–1828.
<https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1679413>
- Eriksson, S. – Johansson, P. – Langenskiöld, S. (2017): What is the right profile for getting a job? A stated choice experiment of the recruitment process. *Empirical Economics*, 53(2), 803–826. <https://doi.org/10.1007/s00181-016-1133-1>
- Erlinghagen, M. (2021): Love in motion: Migration patterns of internationally mobile couples. *Population Space and Place*, 27(2). <https://doi.org/10.1002/psp.2382>
- Esser, H. (2006): Migration, language and integration. *Arbeitsstelle Interkulturelle Konflikte und gesellschaftliche Integration (AKI) Research Review* 4. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung.
- Favell, A. – Recchi, E. (2011): Social mobility and spatial mobility. In Favell, A. – Guiraudon, V. (eds.): *Sociology of the European Union*, 50–72. London.
- Fortney, J. A. (1970): International migration of professionals. *Population Studies*, 24(2), 217. <https://doi.org/10.2307/2172655>
- Gábel, D. (2019): *A Magyarországról Ausztriába irányuló idősgondozói migráció*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. <https://doi.org/10.21543/Kut.2019.101>
- Gaillard, J. – Gaillard, A. M. (1997): Introduction: The international mobility of brains: Exodus or circulation? *Science, Technology & Society*, 2(2), 195–228.
<https://doi.org/10.1177/097172189700200202>
- Gödi, I. (2016): Elvándorlási szándékok – álmok és konkrét tervek között. *Kutatási Jelentések*, 98.
- Gödi, I. – Horváth, I. (2021): Nemzetközi vándorlás. In Monostori, J. – Öri, P. – Spéder, Zs. (eds.): *Demográfiai portré 2021*, 9–28. KSH NKI.
- Guhlich, A. (2017). *Migration and Social Pathways: Biographies of Highly Educated People Moving East-West-East in Europe* (1st ed.). Verlag Barbara Budrich.
<https://doi.org/10.2307/j.ctvdf0ddg>

- Hárs, Á. (2018): Elvándorlás, visszavándorlás, bevándorlás: Jelenségek és munkaerőpiaci hatások. In Kolosi, T. – Szelényi, I. – Tóth, Gy. (eds.): *Társadalmi Riport 2018*, 81–105. TÁRKI.
- Hárs, Á. – Simon, D. (2020): Külföldi munkavállalás, foglalkozásváltás és szakmaelhagyás. *Külgazdaság*, 64(5–6), 60–100. <https://doi.org/10.47630/kulg.2020.64.5-6.60>
- Huber, P. – Stehrer, R. – Landesmann, M. – Robinson, C. (2010): Migrants' skills and productivity: A European perspective. *National Institute Economic Review*, 213(1), 20.
- Husson, F. – Le, S. – Pages, J. (2010): *Exploratory multivariate analysis by example using R*. Chapman and Hall.
- Iredale, R. (2001): The migration of professionals: Theories and typologies. *International Migration*, 39(5), 7–26.
- Iredale, R. (2005): Gender, immigration policies and accreditation: Valuing the skills of professional women migrants. *Geoforum*, 36(2), 155–166.
- Kırcal Şahin, A. (2021): International migration of highly educated, stay-at-home mothers: The case of the United Kingdom. *The Migration Conference 2021 Selected Papers*, 341–344. Transnational Press London.
- Kontos, M. – Voswinkel, S. (2010): Ungenutzte Kompetenzen. Probleme und Chancen der Beschäftigung hochqualifizierter Migrantinnen und Migranten. *Sozialwissenschaften und Berufspraxis*, 2 (33): 212–241.
- Kováts, A. – Papp, A. Z. (2016): Patterns of success amongst Hungarians living in the UK. *Review of Sociology*, 26(4), 95–123.
- Lansing, J. B. – Morgan, J. N. (1967): The Effect of Geographical Mobility on Income. *Journal of Human Resources*, 2, 449–460.
- Liapi, M. – Vouyioukas, A. (2009): Policy gaps in integration and reskilling strategies of migrant women. *Social Cohesion and Development*, 4.
- Liversage, A. (2009a): Finding a Path: Investigating the Labour Market Trajectories of High-Skilled Immigrants in Denmark. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(2), 203–226. <https://doi.org/10.1080/13691830802586195>
- Liversage, A. (2009b): Vital conjunctures, shifting horizons: high-skilled female immigrants looking for work. *Work, Employment and Society*, 23(1), 120–141. <https://doi.org/10.1177/0950017008099781>
- McCollum, D. – Findlay, A. (2015): East-Central European migration to the UK. *Work, Employment & Society*, 29(3), 427–443. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26499634>
- Mikrocenzus (2016): *Nemzetközi vándorlás*. Budapest: KSH.
- Molodikova, I. (2013): Changes in tertiary education and student mobility in Hungary. In Glorius, B. – Grabowska-Lusinska, I. – Kuvik, A. (eds.): *Mobility in transition: Migration patterns after EU enlargement*, 328–354. Amsterdam University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt46mwhx.12>

- Münz, R. (2007): Migration, labor markets, and integration of migrants: An overview for Europe. *HWWI Policy Paper*, No. 3–6. Hamburgisches WeltWirtschaftsinstitut (HWWI).
- Németh, Á. – Göncz, B. – Kohlbacher, J. – Lengyel, Gy. – Meleg, A. – Németh, Zs. – Reeger, U. – Tóth, L. (2023): International Migration Patterns in and between Hungary and Austria. *MIGWELL Working Papers*. Vienna–Budapest.
- Nohl, A., Schittenhelm, K., Schmidtke, O. & Weiss, A. (2014). *Work in Transition: Cultural Capital and Highly Skilled Migrants' Passages into the Labour Market*. Toronto: University of Toronto Press. <https://doi.org/10.3138/9781442668737>
- Nowotny, K. (2016): Are overqualified migrants self-selected? Evidence from Central and Eastern European countries. *Journal of Human Capital*, 10(3), 303–346. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26456489>
- Pusch, B. (2010): Familiäre Orientierungen und Arbeitsmarktintegration von hochqualifizierten MigrantInnen in Deutschland, Kanada und der Türkei. In Nohl, A. M. – Schittenhelm, K. – Schmidtke, O. – Weiß, A. (eds.): *Kulturelles Kapital in der Migration. Hochqualifizierte Einwanderer und Einwandererinnen auf dem Arbeits.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. <https://doi.org/10.1007/978-3-531-91936-2>
- Sassen, S. (2007): *A Sociology of Globalisation*. New York – London: W. W. Norton & Company.
- Schaafsma, J. – Sweetman, A. (2001): Immigrant earnings: age at immigration matters. *The Canadian Journal of Economics*, 34(4), 1066–1099. <https://doi.org/10.1111/0008-4085.00113>
- Shihadeh, E. S. (1991): The prevalence of husband-centered migration: Employment consequences for married mothers. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 432–444.
- Siskáné Szilasi, B. – Halász, L. (2018): *Boldogulni itthon vagy külföldön. Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban*. Miskolc: Miskolci Egyetem Földrajz-Geoinformatika Intézet.
- Sjaastad, A. (1962): The costs and returns of human migration. *Journal of Political Economy*, 70, 80–93.
- Trevena, P. (2011): A question of class? Polish graduates working in low-skilled jobs in London. *Studia Migracyjne: Przegląd Polonijny*, 37 (1): 71–96.
- Turai, T. (2018): *Hierarchiák fogságában: kelet- és közép-európai nők a globális idősgondozói ellátórendszerben*. Budapest: Balassi Kiadó, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Verwiebe, R. (2008): Migration to Germany: Is a middle class emerging among intra-European migrants? *Migration Letters*, 5(1): 1–19.
- Weiß, A. – Nohl, A.-M. – Schittenhelm, K. – Schmidtke, O. (2006): Cultural capital during migration—A multi-level approach for the empirical analysis of the labor market integration of highly skilled migrants. *Forum Qualitative Sozialforschung*, 7, Art. 2.

Függelék

1. számú függelék: A munkaerőpiaci státusz mérése a kiköltözés előtt és után

K19: A kiköltözést megelőzően mi volt az Ön munkaerőpiaci státusza Magyarországon? Azt jelölje be, ami a legmagasabb bevételt jelentette.	K23/K24: Jelenleg mi az Ön munkaerőpiaci státusza Ausztriában/ Németországban?	Státusz besorolása
alkalmazott, teljes állásban dolgoztam	hivatalosan bejelentett főállás	aktív
saját vállalkozásban dolgoztam	saját vállalkozásban dolgozom	aktív
részmunkaidőben dolgoztam	hivatalos, bejelentett részmunkaidős munka	aktív
alkalmi munkákból, megbízásokból éltem	alkalmi munkák, megbízások	aktív
öregségi nyugdíjas/rokkantnyugdíjas/ özvegyi nyugdíjas voltam	nyugdíjas	inaktív
tanuló voltam	tanulok	inaktív
egyéb inaktív kereső voltam	egyéb inaktív kereső	inaktív
háztartásbeli voltam	háztartásbeli	inaktív
gyesen/gyeden voltam	anyasági segély, gyermekgondozási segély, ápolási díj	inaktív
munkanélküli voltam	munkanélküli	inaktív

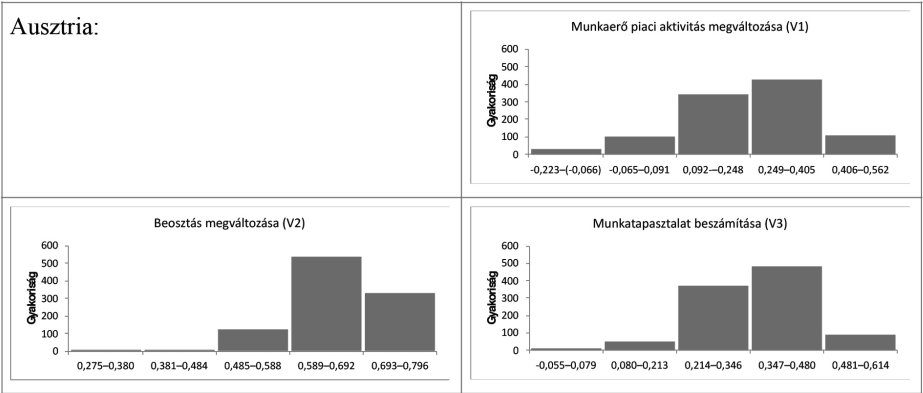
2. számú függelék: A V5 dekválifikációs mutató alapját szolgáló változók

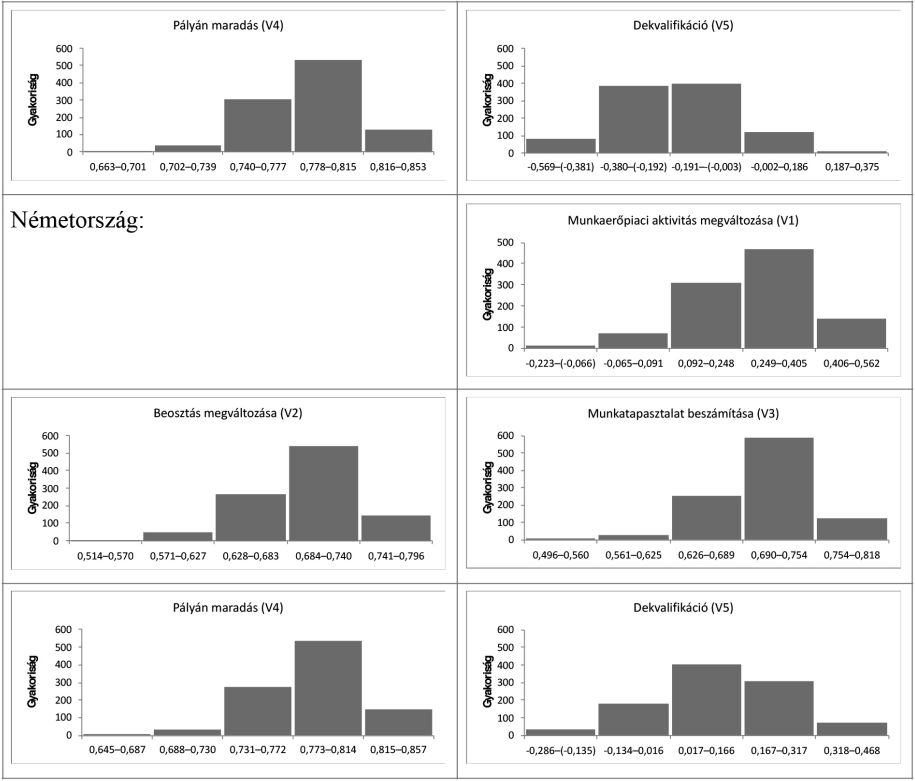
K15/K29 A legtöbb bevételt adó jelenlegi munkájához milyen iskolai végzettség szükséges? (kiköltözés előtt / kiköltözés után)	Hozzárendelt számérték
nem szükséges hozzá végzettség	1
általános iskolai végzettség	2
szakmunkás végzettség	3
szakközépiskolai végzettség	4
gimnáziumi érettségi	5
OKJ-s végzettség	6
főiskolai végzettség	7
egyetemi végzettség	8
doktori/PhD-fokozat	9

3. számú függelék: A súlyozott minták megoszlása a karrierhaszon-mutató kialakításához figyelembe vett V1–V5 változók mentén

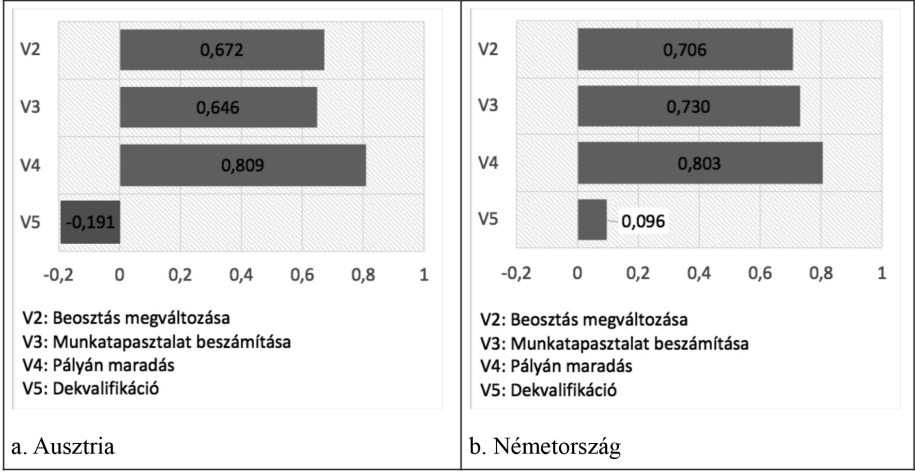
Változó megnevezése Hiányzó értékek N (%)	Ausztria esetén (N = 429)		Németország esetén (N = 402)	
	N (%) vagy Mean (SD)	Hiányzó értékek N (%)	N (%) vagy Mean (SD)	
V1 (munkaerőpiaci aktivitás megváltozása)	11 (2,7%)		0 (0)	
-1	27 (7%)	51 (12%)		51 (12%)
0	326 (81%)	327 (76%)		327 (76%)
1	38 (9%)	50 (12%)		50 (12%)
V2 (beosztás megváltozása)	0 (0)		0 (0)	
-1	114 (28%)	115 (27%)		115 (27%)
0	203 (51%)	179 (42%)		179 (42%)
1	85 (21%)	135 (31%)		135 (31%)
V3 (munkatapasztalat beszámítása)	0 (0)		0 (0)	
-1	206 (51%)	232 (54%)		232 (54%)
0	196 (49%)	297 (46%)		297 (46%)
V4 (pályán maradás)	0 (0)		0 (0)	
-1	99 (25%)	97 (23%)		97 (23%)
0	271 (67%)	290 (68%)		290 (68%)
1	32 (8%)	42 (10%)		42 (10%)
V5 (dekvalifikáció)	76 (19)	2,28 (0,82)	64 (15%)	3,03 (0,66)

4. számú függelék: A bootstrap újra-mintavételezéssel kiszámított súlyok eloszlásai

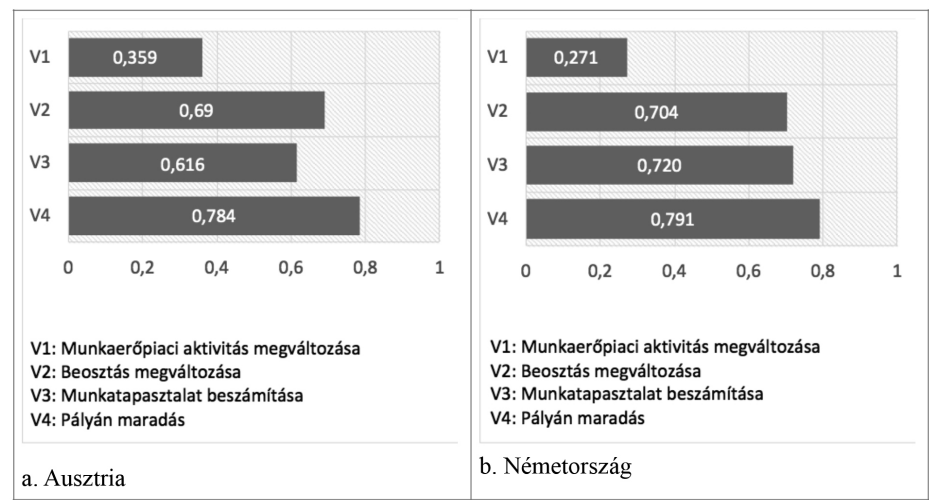

5. számú függelék: A változók súlyai a munkaerőpiaci aktivitás (V1) nélkül létrehozott karrierhaszon-mutatóban

6. számú függelék: A változók súlyai a dequalifikáció (V5) nélkül létrehozott karrierhaszon-mutatóban

Megküzdési stratégiák a pénzügyi problémákra

Milyen tényezők határozzák meg a pénzügyekre figyelést az OECD 2022. évi jelentésének magyarországi adatai alapján?

Coping strategies for financial problems

What factors determine financial awareness based on Hungarian data from the OECD 2022 report?

Kálmán Botond Géza¹ – Malatyinszki Szilárd² –
Németh Erzsébet³

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.18188>

Beérkezés: 2025.01.15

Átdolgozott változat beérkezése: 2025.04.14

Elfogadás: 2025.06.15

Összefoglaló: A tanulmány célja, hogy feltárja a demográfiai tényezők szerepét a pénzügyi problémák kezelésének stratégiáiban, az OECD 2022-es magyarországi pénzügyi kultúra felmérésének adatai alapján. Az elemzés középpontjában az életkor, a nem, a lakóhely típusa, a jövedelem és a régiók közötti különbségek álltak. A kutatás többváltozós statisztikai módszereket, például kanonikus korrelációanalízist és Ridge-regressziót alkalmazott, hogy azonosítsa a demográfiai tényezők és a pénzügyi viselkedés (pénzügyekre figyelés) közötti összefüggéseket. Az eredmények rámutattak, hogy a régió és az életkor a legjelentősebb tényezők a pénzügyi stratégiák megválasztásában, míg az iskolai végzettség és a jövedelem hatása kisebb. A budapesti lakosok magasabb pénzügyi tudatosságot és diverzifikáltabb stratégiákat mutattak, szemben a vidéki lakosok hagyományosabb megközelítésével. Az eredmények alapján célzott pénzügyi oktatási programok fejlesztése javasolt, amelyek figyelembe veszik a demográfiai és regionális különbségeket, ezzel is támogatva a pénzügyi stabilitás növelését.

1 Neumann János Egyetem, Pénzügy és Számvitel Tanszék, Széchenyi István Egyetem, Fenntarthatósági Kompetencia Központ, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Számvitel és Auditálás Tanszék, Óbudai Egyetem, Üzleti Tudományok és Digitális Ismeretek Intézet, Budapesti Metropolitan Egyetem, Gazdaságtudományi és Pénzügyi Intézet, Kodolányi János Egyetem, e-mail: kalman.botond.geza@nje.hu

2 Kodolányi János Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Gazdálkodási és Menedzsment Tanszék, e-mail: mszilard@kodolanyi.hu

3 Budapesti Metropolitan Egyetem, Marketing és Kommunikáció-tudományi Intézet, e-mail: enemeth@metropolitan.hu

Kulcsszavak: pénzügyi viselkedés, demográfiai tényezők, pénzügyi stratégiák, regionális különbségek, pénzügyi oktatás

Abstract: The purpose of the study is to reveal the role of demographic factors in the strategies for managing financial problems, based on the data of the OECD's 2022 financial culture survey in Hungary. The focus of the analysis was age, gender, type of residence, income and differences between regions. The research used multivariate statistical methods such as canonical correlation analysis and Ridge regression to identify relationships between demographic factors and financial behavior. The results showed that region and age are the most significant determining factors in the choice of financial strategies, while education and income have a smaller impact. Budapest residents showed higher financial awareness and more diversified strategies, compared to the more traditional approach of rural residents. Based on the results, it is recommended to develop targeted financial education programs that take into account demographic and regional differences, thereby supporting the increase of financial stability.

Keywords: financial behavior, demographic factors, financial strategies, regional differences, financial education

Bevezetés

A pénzügyi döntések és a problémák kezelése alapvetően befolyásolja az egyéni életminőséget. A demográfiai tényezők – életkor, nem, jövedelem, végzettség – jelentősen hatnak a pénzügyi viselkedésre, nemzetközi kutatások szerint a tudatosságra, kockázattudásra és tervezésre is. Az OECD 2022-es magyarországi felmérése részletes képet ad a csoportok eltérő szokásairól. A Pénziránytű Alapítvány adatai megerősítik az oktatás szerepét az egyéni pénzügyi stabilitásban. Jelen tanulmány célja a pénzügyi stratégiák vizsgálata demográfiai szempontból, különös tekintettel az életkorra, nemre, lakóhelyre és jövedelemre. Az eredmények bemutatják a regionális különbségeket is, és javaslatokat fogalmaznak meg a pénzügyi döntések támogatására, különösen az oktatás és tanácsadás fejlesztésén keresztül. A kutatás hozzájárul a pénzügyi kultúra és a lakosság jólétének növeléséhez.

Szakirodalmi áttekintés

A pénzügyi odafigyelés és stratégia megválasztása összefügg olyan demográfiai tényezőkkel, mint az életkor, nem, jövedelem és végzettség. Nemzetközi kutatások szerint ezek jelentősen befolyásolják az egyének pénzügyi döntéseit. Az életkor az egyik legerősebb faktor: a fiatalok kevésbé fókuszálnak hosszú távú célokra, inkább rövid távon gondolkodnak, míg idősebb korban előtérbe kerül a megtakarítás és a nyugdíjtervezés (Huston 2010, Bechly 2018). Az életciklus-elmélet (Modigliani–Brumberg 1954) szerint a fogyasztás életpályán való simítása a cél: fiatal korban hitelfelvétel, azután megtakarítás, időskorban pedig ezek felhasználása történik. Empirikus vizsgálatok (Carroll 1997, Deaton 1991) ugyanakkor kiemelik, hogy a jövedelemingadozás és bizonytalanság miatt a fogyasztás gyakran inkább óvatossági

elv mentén alakul. A pénzügyi tudás, a piacokhoz való hozzáférés és pszichológiai tényezők (például halogatás) módosíthatják ezt a mintát (Lusardi–Mitchell 2014).

A viselkedési közgazdaságtan eredményei szerint a döntéshozatalt viselkedési torzítások befolyásolják. Kahneman és Tversky (1979) veszteségkerülési modellje szerint az emberek túlértékelik a rövid távú veszteségeket, alábecsülve a hosszú távú pénzügyi előnyöket. Thaler mentális könyvelés elmélete szerint a fogyasztók elkülönített pénzügyi keretekben gondolkodnak (Thaler 1999, 2000), ami torzíthatja a megtakarítási és befektetési döntéseket. Thaler és Sunstein (2008) szerint az információnövelés nem elég: szükség van ösztönzőkre, például automatikus megtakarítási rendszerekre.

A pénzügyi stratégiákat befolyásolhatja az informális gazdaság is: a jövedelmek kiszámíthatatlansága és az alacsony bizalom miatt az emberek inkább készpénzben, aranyban vagy közösségi rendszerekben takarékoskodnak (Loayza 1996, Banerjee–Duflo 2011). A pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés alacsony szintű, sokan alternatív megoldásokat alkalmaznak (Collins et al. 2009, Demirgüç–Kunt et al. 2018, Lukács–Völgyi, 2021). A nemek közti különbségek is meghatározók. A nők általában óvatosabbak, inkább hosszú távon gondolkodnak, míg a férfiak hajlamosabbak kockázatvállalásra (Kovács–Nagy 2022, Pénziránytű 2021b, MNB 2020, OECD 2019, Kőműves et al., 2022). A férfiak túlzott önbizalma időnként kedvezőtlen döntésekhez vezet, míg a nők alaposabb mérlegelése stabilabb pénzügyi eredményekhez járulhat hozzá (Barber–Odean 2001, Kőműves et al., 2023).

A pénzügyi tudatosság és az iskolai végzettség között szoros kapcsolat áll fenn. A magasabb végzettségűek és jövedelműek informáltabbak a pénzügyi termékekről, terveznek és stratégiában gondolkodnak, míg az alacsonyabb végzettségűek gyakrabban alkalmaznak rövid távú megoldásokat, például gyorsHITELEKET (Lusardi–Hasler–Yakoboski 2020, Pénziránytű 2015). Az ismeretek hiánya növeli a sérülékenységet (Huston 2010).

Magyarországon a pénzügyi tudatosság növelésére irányuló kezdeményezések – mint a Pénziránytű Alapítvány programjai – kiemelten fontosak a lakosság pénzügyi kultúrájának fejlesztésében (Pénziránytű 2015). Az alapítvány kutatásai szerint a pénzügyi döntésekben a helyi kultúra és a hagyományok is jelentős szerepet játszanak. Például egyes kultúrákban a családi támogatás és a közösségi értékek nagyobb szerepet játszanak a pénzügyi döntésekben, míg másokban az egyéni felelősségvállalás dominál. Magyarországon már a 1990-es évektől zajlottak pénzügyi edukációs programok (Pénziránytű 2021b, MNB 2020, OECD 2019), azonban ezek hatékonyságát számos tényező korlátozta. Ilyen volt például a programok kampányjellege, az oktatási rendszerbe való korlátozott integrációjuk, valamint a tanárok módszertani felkészítésének hiánya. A legtöbb kezdeményezésnél nem volt sem strukturált utánpótlás, sem hosszú távú hatásmérés. Így nehezen mutatható ki a valódi viselkedésváltozás. Hergár és munkatársai (2024) tanulmánya áttekintette, hogy az elmúlt tíz évben miként változott és hogyan fejlődött a pénzügyi kultúra hazánkban,

rámutatva, hogy történtek előrelépések állami, jogi, intézményi szinten és a civil szervezeteknél is. A szerzők ugyanakkor rámutatnak, hogy miközben a pénzügyi tudás fejlődik, az attitűdök, a pénzügyi tudás gyakorlati alkalmazásának fejlesztése továbbra is a pénzügyi edukáció fontos feladata. A jelen kutatás eredményei szerint a pénzügyi megküzdési stratégiák társadalmi beágyazottsága nagyfokú komplexitást mutat. Ezért szükséges a jövőbeli edukációs programok differenciáltabb, célcsoport-specifikus orientációja.

Egy tanulmány szerint a magyar lakossági állampapírpiacon a befektetők döntéseit a politikai, érzelmi és tájékozottsági háttér mellett a demográfiai tényezők szintén befolyásolják (Kovács–Nagy 2022). A régiók közötti különbségek jelentős hatást gyakorolnak a pénzügyi viselkedésre is. Egyes régiókban a hagyományos pénzügyi eszközök és a készpénz használata dominál, míg másokban egyre elterjedtebbek a digitális megoldások (Huston 2010). Ez a különbség nemcsak a technológiai infrastruktúrától, hanem a pénzügyi kultúrától is függ.

A kulturális dimenziók szintén befolyásolják a pénzügyi megküzdési stratégiák választását. Hofstede (2001) kutatásai szerint például Japánban és Dél-Koreában erőteljesebben érvényesülnek a kollektivisták értékei, így pénzügyi problémák esetén a családi, közösségi segítség igénybevétele gyakori és társadalmilag elfogadott. Az individualista országokban, mint például az Egyesült Államok és Kanada, a hangsúly az egyéni felelősségvállaláson és az önálló pénzügyi tervezésen van. Ezek a különbségek jól mutatják, hogy a pénzügyi viselkedés nemcsak demográfiai, hanem társadalmi-kulturális tényezők mentén is differenciált. A megküzdési stratégiák a TÁRKI (2020) és Gosztonyi (2016) tanulmánya szerint Magyarországon is mutatnak regionális eltéréseket. A fővárosi és nagyvárosi lakosok körében jobban kihasználhatók a munkaerőpiaci és szociális lehetőségek, míg vidéken az informális megoldások dominálnak.

Számos nemzetközi kutatás szerint a magasabb iskolai végzettség pozitívan hat a pénzügyi tudatosságra és döntéshozatalra. Huston (2010) úgy véli, a pénzügyi műveltség szintje szorosan összefügg a végzettséggel, míg Mitchell és Lusardi (2015) globális adatai azt mutatják, hogy a pénzügyi tudás általánosan alacsony, de a magasabb végzettségűek jobban teljesítenek. A Pénziránytű Alapítvány 2015-ös magyarországi felmérései is igazolják, hogy a végzettség növeli a pénzügyi tudatosságot és a hosszú távú tervezés esélyét. A pénzügyi képzésen átesettek tudatosabb döntéseket hoznak, függetlenül a háttérváltozóktól. A családi állapot is meghatározó: a házasság jellemzően hosszú távra terveznek, míg az egyedülállók nagyobb kockázatot vállalnak (Kovács–Nagy 2022). Gyermekes családoknál a kiadások fokozott ellenőrzése mellett pénzügyi fegyelem figyelhető meg (Dew–Xiao 2011). A digitális pénzügyi eszközök térnyerése új lehetőségeket nyitott, főként a fiatalok körében (Pénziránytű 2015). Az idősebbek viszont gyakran nehezebben alkalmazkodnak ezekhez, ami hátrányt jelenthet számukra (Demirgüç–Kunt et al. 2022). A globalizáció és a nemzetközi gazdasági integráció tovább növelheti annak fontosságát, hogy az egyének

és a háztartások tisztában legyenek a nemzetközi piaci folyamatokkal és a pénzügyi döntések hosszú távú következményeivel (Lukács-Völgyi, 2018).

Magyarországon a pénzügyi sérülékenység okait kutatva az OECD 2018-as adatbázisa alapján Németh és munkatársai (2020) feltárták azokat a demográfiai, szociodemográfiai, tudás-, viselkedés- és attitűdbeli tényezőket, amelyek szignifikáns összefüggést mutatnak a pénzügyi sérülékenységgel. A szociodemográfiai tényezők vizsgálata szerint a nők, az alacsonyabb edukációs szinten lévők, az álláskeresők, a Dél-Alföldön és a Dél-Dunántúlon élők, valamint az alacsonyabb jövedelműek sérülékenyebbek pénzügyileg. Elemzésünk emellett arra is rámutat, hogy a jövedelem növekedése csökkenti ugyan a pénzügyi sérülékenységet, de a magasabb elkölthető összeg nem növeli a pénzügyi tudatosságot.

Hipotézisek

Jelen tanulmány a szakirodalmi információk alapján három hipotézist vizsgál:

H1: A pénzügyi szokások és a demográfiai tényezők között szoros, komplex kapcsolat van.

H2: A demográfiai jellemzők alapján létrehozott csoportok között a pénzügyi odafigyelésben és a problémamegoldó stratégia kiválasztásában szignifikáns különbség van.

H3: Az életkor és a jövedelem a pénzügyi odafigyelés és stratégiaválasztás fő meghatározója.

Bár az iskolai végzettség és jövedelem pénzügyi viselkedésben játszott szerepe jól dokumentált a nemzetközi szakirodalomban (például Lusardi–Mitchell 2014, OECD 2020), ezeknek a hatásoknak magyarországi kontextusban történő ismételt vizsgálata indokolt lehet. Ezt támasztják alá az utóbbi évek gazdasági változásai (Covid19, inflációs sokkok), amelyek új megküzdési mintázatok kialakulásához vezethettek.

Módszertan

Felhasznált adatok

Ez a tanulmány az OECD 2023-ban publikált pénzügyikultúra-felmérésének adatain alapul. A felmérés 2022-ben zajlott 39 ország részvételével, minden országban legalább ezer válaszadós, kötelezően reprezentatív felnőtt mintán. Jelen kutatás a magyarországi felmérésben összegyűjtött válaszokat használja. Az adatok rendelkezésre bocsátását köszönjük a Pénziránytű Alapítványnak. Az ezer fő megkérdezése egységes kérdőív felvételével történt, amelyet kérdezőbiztos töltött ki az OECD módszertani útmutatójának előírásai szerint a megkérdezett személytől kapott válaszok alapján. Ez a módszer egyrészt biztosította az egységes kitöltést, másrészt a

kérdések egységes értelmezését. A fentiek mellett az adatbázis erőssége a nemzetközi relevancia és a részletesség.

Ugyanakkor a módszernek nem csak erősségei vannak. Bár az ezerfős minta reprezentatív, kisebb szubpopulációknál (például fiatalok, idősek, regionális eltérések) csak korlátozott részletességet biztosít. A kérdezőbiztosok jelenléte a korábban említett előnyök mellett befolyásolhatja a válaszadók őszinteségét vagy viselkedését, különösen érzékeny pénzügyi kérdéseknél. Az adatfelvétel időpontja is fontos szerepet játszik, mivel a gazdasági környezet (például válságok, infláció) jelentősen befolyásolhatja a válaszokat. A kérdőív egységes, de éppen ezért nem biztos, hogy teljes mértékben figyelembe veszi az egyes országok pénzügyi rendszerének, kultúrájának és szokásainak sajátosságait. A válaszadók ismereteinek, véleményeinek szubjektívítése, valamint a nem válaszolási arány (*nonresponse rate*) is torzíthatja az adatokat.

Adattisztítás és kódolás

Az adatelemzést megelőzően az adatbázis előkészítésére került sor, amely magában foglalta az értékkészletek áttekintését, a skálák egységesítését és a hiányzó adatok kezelését. A kérdőív kérdéstípusai között eldöntendő (igen/nem), valamint Likert-skálás tételek is szerepeltek; utóbbiaknál előfordult irányított skálasorrend, ezért bizonyos változók értékeit meg kellett fordítani az összehasonlíthatóság érdekében.

A nem értékelhető vagy irreleváns válaszokat (-97, -98, -99) hiányzóként (NaN) kezeltük. Változót akkor zártuk ki az elemzésből, ha a hiányzó értékek aránya meghaladta a 70 százalékot. Ez az arány a szakirodalomban javasolt 50–80 százalékos tartományon belül mozog (Jerez et al. 2010, Coşgun 2023, *Scikit-learn* dokumentáció, vö. Little–Rubin 2019). Alacsonyabb hiányzási arány esetén imputációt alkalmaztunk, a hiányzó értékeket az adott demográfiai csoport mediánjával helyettesítve (Tukey 1977, Langley 1995).

A nem válaszolók (*nonresponse*) okozta esetleges torzítást (*nonresponse bias*) szintén mérlegeltük: az imputáció demográfiai bontásban történő alkalmazása a torzító hatás csökkentésére irányult. A tisztított adatállomány 788 érvényes megfigyelést tartalmazott.

Vizsgálati módszerek

Leíró statisztika

Függetlenül attól, hogy milyen mintán milyen statisztikai vizsgálatot végzünk, első lépésben magát a mintát kell megismerni. Ennek eszköze a leíró statisztika, amely megmutatja az elemszámokat, a csoportképzési lehetőségeket, a csoportátlagokat, a mintaátlagok eloszlását. Megismerjük a hiányzó értékeket és azok arányát is, ami nélkülözhetetlen információ a hiányzó értékek kezelési módjának megválasztásához. Ugyancsak szükséges a leíró statisztika a változók kiválasztásához. Jelen kutatásban a mintát leíró demográfiai változók töltik be a független változó szerepét.

Ezeket részletesen a *Változók* alfejezetben ismertetjük. A leíró statisztika eredményeit foglalja össze az 1. táblázat.

1. táblázat: A minta leíró statisztikái⁴

	Nem	Életkor	Régió	Lakhely	Végzettség	Munkahely	Jövedelem
Elemzés (count)	1000	1000	1000	1000	998	1000	789
Egyedi értékek száma (unique)		63			6		3
Leggyakoribb érték (top)		42			3		1
A leggyakoribb érték gyakorisága (freq)		39			459		313
Átlag (mean)	0,482		4,095	2,734		3,337	
Szórás (std)	0,500		2,283	1,436		2,243	
Minimumérték (min)	0		1	1		1	
25%	0		2	1		2	
Percentilisek 50%	0		4	3		2	
75%	1		6	4		6	
Maximumérték (max)	1		8	5		10	

Az egyes csoportokban a mintaátlagok eloszlását Shapiro–Wilk-tesztel (Shapiro–Wilk 1965) vizsgáltuk. Minden csoportnál azt jelezte a teszt eredménye ($p < 0,05$), hogy a mintaátlagok normáeloszlása nem teljesül, ezért a statisztikai vizsgálatok csak nem paraméteres tesztekkel (Mann–Whitney U-teszt, Khí-négyszet-próba) végezhetők.

Változók

A kérdőív számos demográfiai alapú csoportosításra biztosít lehetőséget, például életkor, nem, lakóhely (típusa, régiója), egy háztartásban élők, iskolai végzettség, munkahely és jövedelem szerint. Ezek kódolását a kérdőívhez mellékelte módszertani útmutató ismerteti (OECD 2013, 2022). A regionális besorolást minden országnak magának kellett meghatároznia; Magyarországon az ország régiói képezték a besoroló kódolás alapját.

A válaszadó jövedelménél 3 kategória van: 1 = alacsony, 2 = közepes, 3 = magas.

A jövedelmi kategóriába sorolás alapja a mediánjövedelem volt, melynek értéke Magyarországon 2022-ben kerekítve 400 ezer Ft volt (KSH 2022). Ebből kiindulva a jövedelmi kategóriák:

- 1 = 300e alatt (kevesebb, mint a medián jövedelem 75 százaléka) – alacsony jövedelem
- 2 = 300e–500e (medián +/-25 százalék) – közepes vagy átlagos jövedelem
- 3 = 500e felett (nagyobb, mint a medián jövedelem 125 százaléka) – magas jövedelem

4 A táblázatok és ábrák forrása: saját számítások.

A függő változóknak két csoportja különíthető el: a pénzügyekre figyelés és célok, valamint a pénzügyi stratégia változói. A pénzügyekre figyelést vizsgálja általában az OECD-kérdőív QS1_5 állítása („Személyesen figyelemmel kísérem a pénzügyeimmet”). Erre Likert-skálán lehet válaszolni. Az ötfokú skálán az 1 és 2 választ tekintettük igennek (kódja: 1), a 3–5 válaszokat nemnek (kódja: 0). Az odafigyelés részleteit a QF2 kérdés vizsgálja. Ez rákérdez a költségvetés készítésére, a kiadások feljegyzésére, a számlákra és a költségre szánt összegek elkülönítésére, a számlák határidejének figyelésére, a pénzügyi alkalmazások és az automatikus utalások használatára (igen-nem kérdések). Ezeket vizsgáltuk egyenként, illetve az egyes részkérdésekre adott „igen” válaszok összegzésével létrehozott „Figyel_hanyfelekeppen” változóval meghatározva az odafigyelés szintjét. A pénzügyi célok létét az eldöntendő QF5 kérdés („Vannak Önnek pénzügyi céljai?”) vizsgálja, a hosszú távú pénzügyi célokat az ötfokú QS1_8 („Hosszú távú pénzügyi célokat tűzök ki magam elé, és igyekszem azokat elérni”), ahol az 1 érték a teljesen egyetért.

A pénzügyi problémák megoldására választható stratégiákat sorol fel a QF12 (Mit tett Ön legutóbb, amikor jövedelme nem fedezte megélhetésének költségeit?”) kérdés. Ez összesen 23 lehetőséget sorol fel. A lehetőségek a válaszadó által használt források szerint vannak csoportosítva. Lehet meglévő saját forrás, pluszmunkával bevont új forrás, külső segítség vagy hitel. Az opciókra „igen” vagy „nem” válasz adható, attól függően, hogy a válaszadó használja-e az adott opciót. Minden kategóriára létrehoztunk egy saját, az „igen” válaszokat összegző változót is, amelyet a „kategorianév_összesen” séma szerint neveztünk el.

A csoportok közötti eltérések vizsgálata

A csoportok közötti eltérések szignifikanciáját a nem paraméteres Kruskal–Wallis-teszt vizsgálja (Goodman–Kruskal 1954, Wallis 1989). A teszt önmagában azt mutatja, hogy van-e szignifikáns eltérés a csoportok között egy adott változónál, de nem árulja el, hogy pontosan mely csoportpárok között vannak ezek az eltérések. A *post-hoc* teszt páronkénti összehasonlítással ezt segít azonosítani. Erre a Dunntesztet használtuk (Dunn 1964). Amennyiben a sok egyforma válasz (0 értékű variancia) miatt a Kruskal–Wallis-teszt nem volt alkalmazható, mint például a jövedelmi kategóriák esetében, ordinális logisztikus regresszióval kerestük meg, hogy van-e szignifikáns eltérés az egyes csoportok között (Kleinbaum–Klein 2010).

A pénzügyekre történő odafigyelést befolyásoló hatások

Mivel a hagyományos lineáris regresszió jelentős multikollinearitást mutatott, Ridge-regressziót használtunk (Zhang–Politis 2020, Shalabh 2022) a pénzügyi viselkedésre ható demográfiai tényezők és azok kombinációinak feltárására. A túlillesztés megakadályozására regularizációt használtunk. A Ridge-regresszió nem számít ki közvetlenül p-értékeket, mivel nem a statisztikai szignifikancia vizsgálatára lett tervezve, hanem

a regularizációra. Ezért a p -értékeket *bootstrap* módszerrel becsültük. Ez úgy történik, hogy az eredeti mintából új mintákat hozunk létre, és ezekből statisztikai mutatókat számítunk ki. Ugyancsak utólag számítottuk ki az R^2 értékét is. Fontos megjegyezni, hogy a Ridge-regresszió használata esetén az R^2 eltérhet a szokásos lineáris regresszióban számítottól, mivel a Ridge-regresszió a regularizáció miatt kisebb koefficiensértékeket alkalmaz. Ez csökkentheti az illeszkedés pontosságát a mintán, de javítja az általánosítóképességet. A modellel először a mintát jellemző változók hatását vizsgáltuk, standardizált (z -score-ra transzformált) változókat használva.

A Ridge-regresszióba bevont független változók kiválasztását elméleti megfontolások és korábbi empirikus eredmények alapozták meg (OECD 2013, 2022, KSH 2024). A független változók között szerepelt:

- a háztartásban élő felnőttek száma, ami a döntéshozatali felelősség és a pénzügyi terhek szempontjából fontos kontrollváltozó,
- a pénzügyi célok kitűzése az egyik legfontosabb motivációs tényező, amely befolyásolja a pénzügyi viselkedés strukturáltságát,
- a hitellehetőségek ismerete (különböző típusok száma) a pénzügyi tájékozottság proxyváltozója, amely tükrözi az információkhoz való hozzáférés és az aktív pénzügyi viselkedés valószínűségét.
- az internet-hozzáférés a digitális pénzügyi eszközökhöz (például netbank, költségvetés-applikációk) való hozzáférés feltételeként közvetetten befolyásolja a pénzügyek kezelésének lehetőségét,
- a korcsoport, a jövedelmi kategória, az iskolai végzettség, a lakóhely típusa és a régió demográfiai változók, amelyek alapvető magyarázói a pénzügyi ismeretek és attitűdök szintjének.

Tekintettel arra, hogy a pénzügyi viselkedés komplex tényezők eredménye, végeztünk egy másik Ridge-regressziót is, független interakciós változókkal. Az interakciós változókat az alábbi megfontolások alapján határoztuk meg. A jövedelem nagysága nem abszolút értékével határozza meg a pénzügyi stratégiát, hiszen ugyanaz a jövedelem, ami vidéken elégséges, a fővárosban már valószínűleg kevés. Tehát vizsgáltuk a jövedelem $\times$ lakóhely interakciót. Az iskolai végzettséghez kapcsoltuk az életkort, azt feltételezve, hogy a fiatal diplomások jellemzően másképpen döntenek egy kérdésről, mint például a diplomás hatvanévesek (végzettség $\times$ életkor). Az életkor $\times$ lakóhely interakciót abból a feltételezésből vettük fel a modellbe, hogy vidéken még erősebb a hagyományos családmódel, így a családi gondoskodás hálójá is nagyobb befolyást gyakorol a pénzügyi döntésekre. A városi idősök viszont gyakrabban magányosak. Valószínűsítettük azt is, hogy az iskolai végzettség hatása csak akkor érvényesül, ha van hozzá megfelelő jövedelem (végzettség $\times$ jövedelem). Az alap (interakciók nélküli) Ridge-modell eredményei alapján a legerősebb hatású régió változónak a többi változóval létrehozott interakciós változóit is bevettük az interakciós modellbe. A célváltozó továbbra is a „figyel_hányféleképpen” volt, amely a pénzügyi odafigyelés intenzitását

méri. A Ridge-regresszió regularizációs paraméterét (X) keresztvalidációval választottuk ki. Ennek során a teljes adathalmazt többszörösen, részmintákra bontva teszteltük különböző regularizációs értékek mellett. A legkisebb átlagos predikciós hibát a $\lambda = 0,1$ érték biztosította a tesztmintákon, így ezt tekintettük optimális paraméternek. A viszonylag alacsony lambda érték mellett stabil lett a modell anélkül, hogy túlzottan elnyomta volna a magyarázó változók hatását.

Természetesen a modellnek a módszertani alkalmasság mellett vannak korlátai is. Ezeket figyelembe kell venni az eredmények értelmezésekor. Az egyik legfőbb korlát maga a kérdőív, amelyben nem szerepel minden releváns változó, például a pszichológiai tényezők és a pénzügyi előtörténet sem. Továbbá az OECD kutatása egy keresztmetszeti vizsgálat volt, ezért időbeliség hiányában nem lehet okságot bizonyítani, csak korrelációt. A kitöltést kérdezőbiztosok végezték, amely módszer torzíthat (például szégyen, szociális elvárás stb.) a válaszokon. A módszernek is több korlátja van. A Ridge-regresszió használata csökkenti a multikollinearitás okozta torzításokat, de nem zárja ki azok hatását. Ez a módszer lineáris modellt feltételez, és bár végeztünk interakciós vizsgálatot is, a modellel nem minden kombináció vizsgálható. Ez a pénzügyi viselkedés komplexitásának alulértékeléséhez vezethet.

A csoportok közötti korrelációk vizsgálata

A független és a függő változók száma egyaránt 1-nél nagyobb, ezért a két változó-csoport korrelációját az erre szolgáló kanonikus korrelációanalízissel (CCA) vizsgáltuk (Uurtio et al. 2017). Ez a módszer elemzi, hogy van-e statisztikailag szignifikáns kapcsolat a pénzügyekre fordított figyelmet és a pénzügyi megküzdési stratégiákat mérő változócsoporthoz között. A cél annak meghatározása volt, hogy a válaszadók pénzügyi viselkedését leíró változók milyen mértékben és irányban (pozitív-negatív hatás) magyarázhatók a pénzügyi célok és tudatossági jellemzők lineáris kombinációival. A független változók (demográfiai csoportok) súlyszáma azt mutatja meg, hogy melyik demográfiai változó milyen erős szerepet játszik a pénzügyi stratégia kiválasztásában. A függő változók (lehetséges választható stratégiák) súlyszámai segítenek azonosítani legfontosabb pénzügyi stratégiákat, amelyek a demográfiai tényezők hatásának leginkább kitettek.

A módszer korlátai mellett is értékes betekintést nyújthat az adatok szerkezetébe. Felfedheti a mögöttes kapcsolatokat két változókészlet között, még akkor is, ha az egyes halmazokon belüli változók erősen korrelálnak. Ugyanakkor a változók legfontosabb lineáris kombinációinak azonosításával csökkentheti az adatok dimenzióit is. A módszer statisztikailag robusztus a normalitási feltételezések megsértésére, és képes kezelni a kis mintaméreteket is. Legfőbb problémája, hogy a CCA feltételezi a változók közötti kapcsolatok linearitását, ami nem mindig igaz a valós adatok esetében. Érzékeny a kiugró értékekre is.

A minta előkészítése a statisztikai vizsgálatokhoz

Az ordinális logisztikus regresszióhoz előkészítve a mintát először kizártuk azokat a független változókat, amelyeknek minden értéke 0, a jövedelmi csoportokat pedig ordinális változónak tekintettük. A vizsgálat előkészítéseként a demográfiai változók dummy változókra bontását és a regresszióhoz szükséges interakciós változók létrehozását kellett elvégezni. Ezután következett a multikollinearitást okozó változók optimalizálása. Ez VIF-alapú szűréssel történt (Murray et al. 2012). Ennek során eltávolítottuk a 10 feletti, illetve a NaN értékű változókat. Ezt követően a legmagasabb VIF-értékek is 3 alattiak, ami elfogadható szint. Az adatok tisztításával jelentősen javult a modell használhatósága. Nem került be a demográfiai változók közé az ország és az év, mivel ezek konstans változók (Magyarország, illetve 2022).

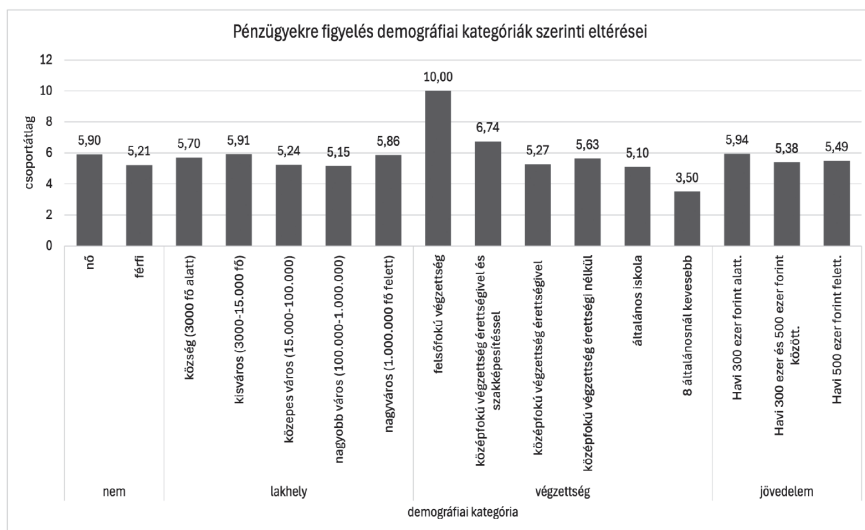
A kanonikus korrelációanalízishez (CCA) az adatokat szintén elő kell készíteni. A minta elemszáma (ezer fő) miatt megfelelő a CCA elvégzésére, és a normalitás feltételezhető a központi határeloszlás tétele (Polya 1920) alapján. Az irreleváns és hiányzó adatok kiszűrése és a multikollinearitás kezelése korábban megtörtént. A kérdőív lekérdezési módszere miatt kilógó (*outlier*) adatok sem szerepeltek a tisztított forrásadatbázisban. Ezért a következő lépés a változók közös skálára hozatala volt standardizálással. Ez a z-score eljárással történt (Andrade 2021), melynek eredményeképpen minden változó átlaga 0, szórása pedig 1 lett.

Eredmények

A különböző demográfiai csoportok pénzügyekre figyelése

A pénzügyekre figyelés demográfiai csoportok szerinti átlagait mutatja az 1. ábra.

1. ábra: A pénzügyekre figyelés csoportátlagai

Regressziós modell

Azt vizsgáltuk, hogyan határozzák meg a demográfiai változók azt, hogy ki hányféleképpen figyel pénzügyeire.

A Ridge-regresszió eredményeit összegzi a 2. táblázat.

2. táblázat: A Ridge-regresszió eredményei

Változó	Együttható (β)	p-érték
Intercept	1,0710	0,0000
Egy háztartásban élők száma	-0,0417	0,1687
Pénzügyi célok kitűzése	0,1681	0,0000
Hitellehetőségek ismerete	0,0268	0,0685
Internet-hozzáférés	0,0307	0,3796
Korcsoport	0,0635	0,0679
Jövedelem	0,0014	0,9678
Végzettség	-0,1606	0,0000
Régió	-0,2212	0,0000
Lakhely	-0,1168	0,0093

A modell interceptje 1,071, ami azt jelenti, hogy ha a standardizált jellemzők átlag-értéken vannak, a válaszadók jellemzően egyféle módon figyelnek a pénzügyeikre (például költségvetés készítése, automatikus utalás stb.). A prediktorváltozók közül a pénzügyi célok kitűzése bizonyult a legerősebb előrejelzőnek ($\beta = 0,168$; $p < 0,001$), ami azt jelzi, hogy azok, akik konkrét pénzügyi célokat fogalmaznak meg, jelentősen több figyelmet fordítanak pénzügyeikre. Mérsékelt, közelítőleg szignifikáns hatást mutatott még a hitellehetőségek ismerete és a korcsoport, míg az internet-hozzáférés kevésbé bizonyult prediktor változónak. A modell eredményei megerősítik, hogy a pénzügyi odafigyelés multidimenzionális jelenség, amely demográfiai és tudati tényezők összjátékának eredménye. Az R^2 értéke a tréning- és a tesztadathalmazban egyaránt 0,999. Ez azt jelzi, hogy a Ridge-modell nagyon jól teljesít az adatokon, minimalizálva a túlilleszkedés lehetőségét. Az eredmények alapján a modell erős általánosítóképességgel rendelkezik. Az együtthatók alapján a legerősebb (bár negatív) hatással a régió van a pénzügyi odafigyelésre ($\beta = -0,2212$; $p = 0,000$). Ennek hátterét (infrastrukturális különbség? kulturális tényezők? pénzügyi intézményhálozat?) további kutatásokkal tervezzük feltárni.

Az interakciós modell eredményei szerepelnek a 3. táblázatban.

3. táblázat: Az interakciós Ridge-regresszió eredményei

Interakciós változó	Együttható	p-érték
Intercept	1,071	0
Jövedelem_x_lakhely	0,1061	0,0230
Végzettség_x_életkor	-0,1041	0,0027
Életkor_x_lakhely	0,0263	0,5030
Végzettség_x_jövedelem	-0,1038	0,0028
Régió_x_jövedelem	-0,0914	0,29
Régió_x_lakhely	-0,0387	0,42
Régió_x_internet	-0,2180	0,004
Régió_x_végzettség	0,19839	0,028
Régió_x_munkahely	-0,00550	0,912
Régió_x_pénzügyi cél	-0,22176	0,004
Régió_x_korcsoport	-0,11178	0,218
Régió_x_lehet hitel	-0,05912	0,288

A tengelymetszet (intercept = 1,071) erőteljesen szignifikáns ($p \approx 0,000$). Ez jelzi, hogy a pénzügyekre fordított figyelem mértéke alapesetben is stabil, és az átlagos jellemzőkkel rendelkező válaszadók jellemzően legalább egyféleképpen odafigyelnek pénzügyeikre. Az eredmények közül a továbbiakban csak a statisztikailag szignifikáns ($p < 0,05$) interakciókat értelmezzük. A jövedelem $\times$ lakóhely pozitív kapcsolatban áll a pénzügyekre fordított figyelemmel ($\beta = 0,106$), a végzettség $\times$ életkor ($\beta = -0,104$) és a végzettség $\times$ jövedelem ($\beta = -0,104$) negatív hatású. Azaz a jövedelem hatása a pénzügyi viselkedésre nagyobb a városi lakosoknál. A végzettség $\times$ életkor interakció szerint minél idősebb valaki, annál kevésbé hasznosítja a magasabb végzettségét a pénzügyi odafigyelésben. Hasonló megfigyelésekre jutott Lusardi és Mitchell (2014), akik szerint az idősebb korosztály pénzügyi aktivitása függetlenedik az iskolai végzettségtől, különösen nyugdíjaskorban. Ez arra utal, hogy a magasabb végzettségű fiatalok aktívabban használják a pénzügyi tudásukat: költségvetést készítenek, alkalmazásokat használnak. Idősebb korban viszont, noha megvan a végzettség, úgy tűnik, már nem szükséges ugyanaz a mértékű pénzügyi aktivitás. Ennek oka lehet például az, hogy az idősebbek már nyugdíjasok, fix jövedelemmel, akik kevesebb tranzakciót bonyolítanak, nem fektetnek be, nem vesznek fel hitelt, ezért kevésbé kell figyelniük a pénzügyeikre. Ez nem azt jelenti, hogy az idősek kevésbé tudatosak, de a pénzügyi figyelemre vonatkozó kérdésekre alacsonyabb választ adnak. A modellben ezért a hatás csökkenőként jelenik meg.

A végzettség $\times$ jövedelem alapján a jövedelem és a végzettség hatása nem független egymástól, hanem egymás hatását módosítják a pénzügyi figyelem szempontjából. A negatív együttható (-0,1038) azt jelzi, hogy a magas jövedelem és a magas végzettség együttesen nem hatnak úgy a pénzügyi odafigyelésre, mint külön-külön. Erre több lehetséges magyarázat is van. Lehetséges ok például az önbizalom („úgyis van elég pénz”) vagy a pénzügyek automatizálása. Salas-Velasco (2022) is kimutatta, hogy a pénzügyi oktatás növeli a pénzügyi önhatékonyt, ami hosszú távon automatizált pénzügyi döntésekhez vezethet.

A régió $\times$ internet interakció eredménye azt mutatja, hogy bizonyos régiókban az internet-hozzáférés nem növeli a pénzügyekre figyelés szintjét, tehát önmagában nem elégséges feltétel a pénzügyi tudatossághoz, mivel a régió gazdasági, kulturális vagy infrastrukturális háttere is meghatározza, hogy a hozzáférést valóban használják-e pénzügyi célokra. Ennek a jelenségnek oka lehet a digitális kompetenciák hiánya vagy a fiktív hozzáférés (van internet, de pénzügyi célokra nem használják). A Nemzeti Digitalizációs Stratégia 2022–2030 is hangsúlyozza, hogy bár Magyarországon az internet technikailag széles körben elérhető, a digitális kompetenciák fejlesztése elengedhetetlen a digitális szolgáltatások hatékony használatához (Digitális Magyarország Ügynökség 2022). A stratégia kiemeli, hogy a digitális készségek hiánya különösen a vidéki és hátrányos helyzetű régiókban jelent problémát.

A régió $\times$ végzettség interakció szerint a végzettség hatása nem univerzális. Bizonyos régiókban (Budapest, Közép-Magyarország) erősebben járul hozzá a pénzügyi odafigyeléshez, más régiókban szinte semmit nem számít. Ennek oka lehet például a pénzügyi szolgáltatásokhoz való alacsonyabb hozzáférés. Ez egyértelmű regionális egyenlőtlenséget jelez a pénzügyi kultúra és a lehetőségek szintjén. A már említett Nemzeti Digitalizációs Stratégia 2022–2030 (Digitális Magyarország Ügynökség 2022) hangsúlyozza, hogy bár Magyarországon az internet technikailag széles körben elérhető, a digitális kompetenciák fejlesztése különösen a vidéki és hátrányos helyzetű régiókban elengedhetetlen.

A régió $\times$ pénzügyi cél interakció szerint a pénzügyi célok megléte általában növeli a pénzügyi odafigyelést, de egyes régiókban ez a hatás gyengébb, sőt akár el is tűnhet, tehát a régió gyengíti a célkitűzések hatását a pénzügyi odafigyelésre. Ezt okozhatja kulturális eltérés, de a motivációk és a lehetőségek közötti szakadék is. A Pénziránytű (2021a) tananyaga szerint a pénzügyi tudatosság fejlesztéséhez fontos figyelembe venni a regionális különbségeket, különösen a pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférést. A vidéki területeken élők gyakran szembesülnek korlátozott lehetőségekkel, ami befolyásolhatja a pénzügyi céljaik megvalósítását.

Ezek az eredmények megerősítik, hogy a pénzügyi viselkedés nem csupán egyszerű demográfiai hatások eredménye, hanem a tényezők összetett kölcsönhatásai is jelentősen formálják. Ezért az interakciós változók bevonása érdemi többletinformációval szolgálhat a pénzügyi tudatosság meghatározásában.

Az eredmények alapján fontos figyelembe venni a demográfiai különbségeket a pénzügyi viselkedés vizsgálatakor. Az interakciós modell azt mutatja, hogy a pénzügyi odafigyelést nem csupán az egyes demográfiai tényezők külön-külön, hanem azok egymással való kölcsönhatásai is jelentősen befolyásolják. A régió kulcsszerepet játszik a modellben: több interakciós hatásban is szignifikáns módosító tényezőként jelenik meg. Tehát a pénzügyi attitűdök alakulásában a társadalmi-gazdasági háttér és a regionális kontextus együttesen játszik meghatározó szerepet. A régió változó nemcsak önálló prediktorként, hanem fontos kontextuális erőként működik az interakciókon keresztül is.

*A pénzügyekre figyelés alakulása a demográfiai csoportokban**Nemek*

A leíró statisztikák szerint a férfiak inkább globálisan kezelik pénzügyeiket: gyakrabban használnak automatizált megoldásokat, míg a nők részletesebben terveznek, jobban figyelnek határidőkre és elkülönítik a költőpénzt. A nők szignifikánsan több módszert alkalmaznak a pénzügyeik nyomon követésére (átlag: 1,13 kontra 1,01; Mann–Whitney $p = 0,016$), és nagyobb arányban tűznek ki pénzügyi célokat (38 kontra 36 százalék). A hosszú távú célokban nincs statisztikailag szignifikáns nemi különbség ($p = 0,892$). Egyik nem sem tervez jellemzően hosszú távra (átlag 3,9 az 5-ös skálán, ahol 5 = egyet nem értés). Az automatikus utalások használata a férfiakra, az általános pénzügyi odafigyelés inkább a nőkre jellemző. Numerikus változók esetén kisebb, statisztikailag nem szignifikáns különbségeket találtunk.

Régiók

A szignifikáns eltérések elsősorban Budapest (1) és a többi régió, valamint a Nyugat-Dunántúl (7) és Közép-Magyarország (5) között mutatkoznak. Ez arra utalhat, hogy itt az emberek eltérően követik nyomon pénzügyeiket, valószínűleg a régiók közötti gazdasági, kulturális vagy infrastrukturális különbségek miatt.

Lakóhely

Az egymilliónál nagyobb lakosságszámú városokban (ez kizárólag Budapest) több szempontból is magasabb az átlagos pénzügyi tudatosság (például költségvetés figyelése, költőpénz elkülönítése), míg más településtípusok (például a nagyobb városok) alacsonyabb értékeket mutattak. A pénzügyi célok és hosszú távú tervek terén különbségek figyelhetők meg, de ezek nem feltétlenül mutatnak minden szempontból egy irányba. Szignifikáns eltérések ($p < 0,01$) vannak több lakóhely között a költségvetés-tervezésben és a költőpénz elkülönítésében, illetve az automatikus utalások és a pénzügyi célok egyes szempontjaiban. A páronkénti összehasonlítások megerősítették a Kruskal–Wallis-teszt eredményeit, például: legkisebb falvak és közepes méretű városok, valamint ez utóbbiak és a főváros között szignifikáns eltérések mutatkoztak a költségvetés figyelésében és más pénzügyi gyakorlatokban. Egyes régiók – például a kis- és a nagyobb városok – jelentős eltéréseket mutattak a költőpénz elkülönítésében és a számlahatáridők figyelésében.

Jövedelem

A jövedelmi csoportok vizsgálatának Mann–Whitney U-tesztje alapján szignifikáns eltérések tapasztalhatók az alsó és középső kategóriák között. Általában a magasabb jövedelmű csoportok jobban figyelik pénzügyeiket és gyakrabban készítenek költségvetést, mint az alacsonyabb jövedelműek. A magasabb jövedelmi szinteken nagyobb azok aránya, akik költőpénzt és külön számlákat tartanak fenn, ugyancsak ők figyelik a számlák határidejét és költségeiket. A magasabb jövedelműek többféle-

képpen követik pénzügyeiket, mint az alacsonyabb jövedelműek, inkább fogalmaznak meg hosszú távú pénzügyi célokat és értenek egyet azok fontosságával.

Munkahely

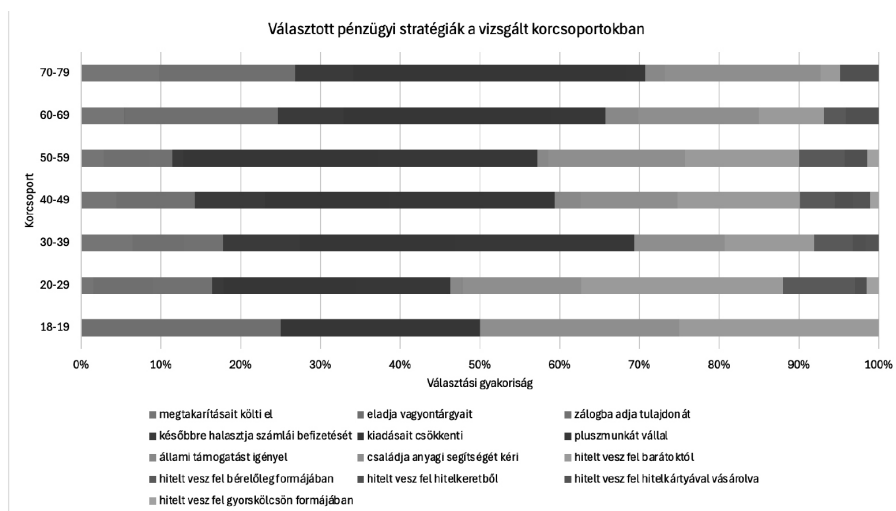
A munkahelyi kategóriák Kruskal–Wallis-tesztje szignifikáns eltéréseket jelez a csoportok között. A *post-hoc* (Dunn-) teszt alapján kimutatható, hogy a háztartásbeliek gyakrabban figyelik pénzügyeiket. Ugyancsak rájuk jellemző leginkább a számlák kifizetésére, illetve a mindennapi költségre szánt összegek elkülönítése is. A költségvetés készítése és az automatikus utalások használata kevésbé függ a munkahelyi kategóriától, ezeknél nincs kimutatható szignifikáns eltérés.

Pénzügyi stratégia választása az egyes demográfiai csoportokban

Korcsoport

Az egyes korcsoportok stratégiaválasztását a 2. ábra foglalja össze.

2. ábra: Pénzügyi stratégiák korcsoportok szerint

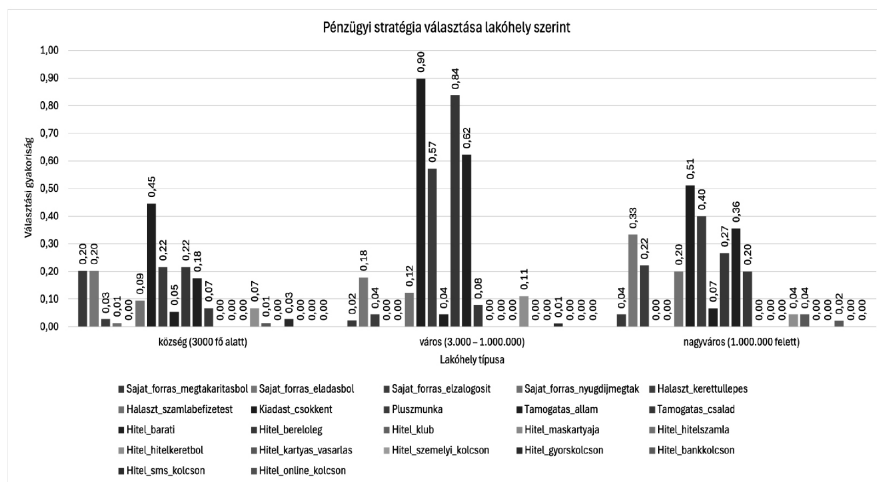
A korcsoportok összehasonlításának szignifikáns eredményei a következőképpen összegezhethők: 30 és 60 év között a pluszmunka, a barátoktól kért segítség és a kiadások csökkentése a három legjellemzőbb stratégia. Minél fiatalabb a válaszadó, annál inkább fordul barátaihoz segítségért. 60 év felett már egyre kevesebb az élő barát, és egyre nehezebb pluszmunkát is végezni, ezért nő a családi segítség kiadások visszafogásának jelentősége. A fiatalabb generációk viszont éppen költségeiket korlátozzák legkevésbé. A 20–60 éves korosztályra jellemző még a ragaszkodás meglévő értékeikhez. Nem szívesen adják el azokat és zálogba is csak kényszerhely-

zetben teszik. Minden generációra igaz, hogy inkább saját forrásokra támaszkodik. Külső forrásként is inkább barátokat, családot vesznek igénybe, hitelért kevésbé szívesen folyamodnak.

Lakóhely

A lakhely típusa szerinti csoportok eredményei a 3. ábrán láthatók.

3. ábra: Pénzügyi stratégiák lakhelytípus szerint

Országos szinten a négy leggyakoribb választott stratégia a kiadások csökkentése, a családi támogatás, a barátoktól kapott kölcsön és a pluszmunka vállalása. Ez a négy megoldás minden településtípuson megegyezik. Az eltérések a többi lehetőség használatában mutatkoznak. A nagyvárosi (budapesti) válaszadók gyakrabban választják tárgyaik eladását és a bérlelőleget, a falvak lakói között a megtakarítások felhasználása gyakoribb. A hitelkártyás vásárlás és a hitelkeret felhasználása a falvakra nem jellemző.

Végzettség

A végzettség szerinti elemzést a hiányzó és nem releváns adatok magas száma miatt nem tudtuk elvégezni.

Jövedelem

A jövedelmi csoportok pénzügyi magatartását ordinális regresszióval vizsgáltuk (4. táblázat).

4. táblázat: A jövedelmi csoportok stratégiaválasztása (ordinális regressziós eredmények)

Változó	Együttható	St. hiba	z-érték	p-érték
Kategóriaküszöb (threshold) 2,0/3,0	0,790	0,110	7,175	0,000
Saját_forrás_elzálogosít	1,422	0,636	2,237	0,025
Saját_forrás_eladásból	-0,961	0,442	-2,175	0,030
Támogatás_állam	-2,305	1,141	-2,021	0,043
Saját_forrás_megtakarításból	1,217	0,675	1,802	0,072

Az első sorban szereplő kategóriaküszöb nem prediktor, mint a többi sor változója, hanem a skála darabolását leíró modellparaméter. Az ordinális regressziós modellben szereplő 2–3. kategória közötti váltáshoz tartozó becsült küszöbértéket (threshold = 0,79) jelöli. A hozzá tartozó alacsony standard hiba (0,11) és a z-érték (7,175) nagyon jó becslést jelez. Az ordinális regresszió eredményei szerint négy stratégiai módszer választásában tér el a közepes és magas jövedelműek csoportja. A magas jövedelmű válaszadók nagyobb gyakorisággal nyúlnak megtakarításaikhoz, illetve zálogosítják tulajdonukat. A közepes jövedelműek inkább állami támogatást igényelnek, vagy saját tárgyaik eladásával fedezik a felmerülő költségeket.

A kanonikus korrelációelemzés eredményei
A CCA eredményeit összegzi az 5. táblázat.

5. táblázat: A CCA eredményei

Kanonikus komponens	Kanonikus korreláció	Wilks' lambda	Khi-négyzet	P-érték
Comp 1	0,525	0,725	78,562	0,001
Comp 2	0,376	0,859	37,177	0,172
Comp 3	0,237	0,944	14,069	0,827
Comp 4	0,170	0,971	7,139	0,848
Comp 5	0,092	0,992	2,055	0,915
Comp 6	0,032	0,999	0,247	0,884

Az első komponens statisztikailag szignifikáns ($p = 0,001$) és közepes (0,525) kapcsolatot mutat a két változócsoporthoz. A maradék variancia aránylag magas ($\lambda = 0,725$), de nem dominálja a magyarázott varianciát. A további komponensek egyre gyengébb kapcsolatot jeleznek és nem szignifikánsak, tehát ezek nem játszanak érdemi szerepet a két csoport közötti kapcsolat értelmezésében. A szignifikáns Comp 1 összetételét mutatja a 6. táblázat, amelyben csak a független változók súlyszámait szerepeltettük.

6. táblázat: A Comp 1 változó súlyai

Változó	Súly a Comp 1-ben
Régió	0,931
Korcsoporthoz tartozás	0,247
Lakhely	0,213
Munkahely	0,140
Végzettség	0,041
Nem	-0,004
...	...
Számlák határideje	-0,277
Költségek figyelése	-0,442
Pluszmunka	-0,536
Hitelfelvétel	-0,603
Kiadások csökkentése	-0,778

A súlyszámok alapján a pénzügyi stratégia kiválasztásában a régióhoz tartozás játsza a legfontosabb szerepet. Ezt követi a korcsoporthoz tartozás és a lakóhely településtípusa, azonban mindkettő csak negyedakkora szerepet játszik a választásban, mint a régió. A végzettség szerepe szinte elhanyagolható, azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy bizonyos iskolai végzettségi csoportban az adattisztítás és a hiányzó adatok kezelése után olyan kevés válaszadó maradt, hogy a végzettség szerinti korrekt elemzést nem lehetett elvégezni. A nem változó negatív értéke azt jelzi, hogy a férfi (1 érték) alacsonyabb pontszámokat eredményez az első komponensben, mint a nő (0 érték). Azonban ez a kapcsolat rendkívül gyenge (-0,004), azaz a férfiak és nők közötti különbség nem befolyásolja érdemben az eredményeket.

A függő változók súlyszámai alapján (ezek közül a táblázat csak a leginkább negatív tényezőket mutatja), ahol erős demográfiai hatás van, ott a kiadások csökkentése stratégia legkevésbé preferált, ezt követi a hitelfelvétel és a pluszmunka vállalása. Az „erős demográfiai hatás” azt jelenti, hogy bizonyos demográfiai csoportok (eredményeink szerint a Dél-, Nyugat- és Közép-Dunántúlon élők) értékei jelentősen meghatározzák az első komponens mintázatát, vagyis nagy valószínűséggel jól előre jelzik a pénzügyi viselkedést. Ezzel szemben az Észak-Alföldön a viselkedést valószínűleg más tényezők (például kulturális, szociális, technológiai) jobban befolyásolják, mint a demográfiai jellemzők. A demográfiai tényezők erős hatása olyan mintázatot hoz létre, amelyben a kiadások csökkentése nem preferált stratégia. Azaz egy adott régióban élő emberek inkább más megoldásokat keresnek, mint hogy tovább csökkentsék kiadásaikat. Első reakcióként a számlák határidejének betartására és a költsékekre figyelnek. Ha a saját források nem bizonyulnak elegendőnek, pluszmunka vállalásával jutnak többletjövedelemhez. Ha ez sem elegendő, még hitelfelvételre is hajlandók azért, hogy ne kelljen kiadásaikat csökkenteniük. Utóbbi tehát szükségmegoldás, amelyet ezek a csoportok csak végső esetben alkalmaznak. Ez a kapcsolat fontos lehet például a pénzügyi tanácsadásban és támogatási programok tervezésénél. Az erős demográfiai hatású csoportoknál tehát érdemes lehet

olyan stratégiák alkalmazását támogatni, mint a hitelekhez való hozzáférés javítása vagy pluszjövedelmi lehetőségek teremtése).

Az eredmények alapján a hipotézisekről az alábbi döntés született (7. táblázat):

7. táblázat: Döntés a hipotézisekről

Hipotézis	Döntés	A döntés alapja
H1	Elfogadva	Ridge-modellek, CCA
H2	Elfogadva	Csoport-összehasonlító elemzések (Kruskal–Wallis, Mann–Whitney, ordinális regresszió), CCA
H3	Részben elfogadva	Ridge-modellek (a jövedelem csak interakcióban szignifikáns)

Diszkusszió

Eredményeink szerint az életkor meghatározó szerepet játszik a pénzügyi odafigyelésben. Az idősebb korcsoportok kevésbé figyelnek oda pénzügyeikre, amit a pénzügyi aktivitás csökkenésével magyaráznak. Ez összhangban áll Huston (2010) eredményeivel: az idősebbek inkább stabil megtakarítási stratégiákat követnek. Ugyanakkor kimutattuk, hogy az életkor önmagában nem elegendő a pénzügyi viselkedés dimenzióinak magyarázatára, szemben Bechly (2018) eredményeivel, aki a jelen kutatásban használtaktól eltérő változókat vizsgálva az életkort az egyik legmeghatározóbb tényezőnek találta a pénzügyi döntésekben.

Vizsgálatunk szerint hogy a nők jobban figyelnek a pénzügyek részleteire, például a számlák határidejére, míg a férfiak inkább a költségvetési stratégiákra összpontosítanak. Ez megerősíti Barber és Odean (2001) megállapításait, akik a befektetői magatartást vizsgálva a nemek közötti különbségeket az óvatosság és a kockázattal való viselkedés különbségeire vezetik vissza. Ugyanakkor saját eredményeink statisztikai szignifikanciájának hiánya azt sugallja, hogy ezek az eltérések nem rendszerszintűek.

Kutatásunkban a jövedelem és az iskolai végzettség hatását mérsékeltnek találtuk és nem tudtunk kimutatni szignifikáns kapcsolatot a pénzügyi odafigyelés dimenzióival. Ez eltér Lusardi és Mitchell (2014) eredményeitől; ők a magasabb iskolai végzettségűek jobb pénzügyi tudatosságát és stratégiáját emelik ki tanulmányukban, amelyben a pénzügyi műveltség kapcsolatát vizsgálták a nyugdíjtervezéssel, a háztartások vagyonfelhalmozásával és a pénzügyi döntésekkel. Az iskolai végzettség és a pénzügyi tudatosság kapcsolatáról szóló tanulmányok (például Pénziránytű Alapítvány 2021a; 2021b) szerint a magasabb végzettségűek tudatosabb és hosszú távú stratégiákat követnek.

Tanulmányunk kiemeli, hogy a régió és a lakóhely típusa jelentős hatással van a pénzügyi viselkedésre. Például Budapest lakosai magasabb pénzügyi tudatosságot mutatnak, míg a kisebb települések lakói inkább hagyományos pénzügyi megoldásokat alkalmaznak. Ez összhangban van Hofstede (2001) megállapításaival, amelyek a

kulturális és regionális különbségeket hangsúlyozzák a pénzügyi döntéshozatalban. Ugyanakkor az OECD-adatokra épülő, a digitális pénzügyi szolgáltatások elérhetőségét és használatát vizsgáló Demirgüç-Kunt és kutatócsoportja (2018) szerint a digitális pénzügyi eszközök elterjedése csökkentheti a regionális különbségeket.

Egyik legfontosabb megállapításunk, hogy a régióhoz tartozás játssza a legmeghatározóbb szerepet a pénzügyi stratégia megválasztásában, míg a korcsoport és a lakóhely típusa csak mérsékelt hatást gyakorol. Ez ellentétben áll az életkort és a jövedelmet hangsúlyozó tanulmányokkal (Lusardi–Mitchell 2014). A nemzetközi kutatásokban a család szerepe és a közösségi normák szintén fontos tényezők, ezeket kutatásunk nem vizsgálta részletesen.

Konklúzió

A demográfiai tényezők (életkor, nem, jövedelem, iskolai végzettség), valamint a kulturális és regionális különbségek befolyásolják az egyének pénzügyi viselkedését. Jelentős szerepet játszanak az egyének pénzügyi odafigyelésében és stratégiai döntéseiben. A pénzügyi oktatás lehetőséget biztosít ezen különbségek csökkentésére és a pénzügyi stabilitás erősítésére. A jelen tanulmány a demográfiai tényezők és a pénzügyi problémák megoldási stratégiáinak összefüggéseit vizsgálta a magyarországi OECD-adatok alapján. Az eredmények szerint a pénzügyi viselkedés összefügg az életkorral, nemmel, jövedelemmel és régióval, bár ezek hatása eltérő mértékű. A kanonikus korrelációelemzés alapján a régió és az életkor erőteljesebben hat a pénzügyi stratégiák megválasztására, a végzettség és a jövedelem hatása mérsékeltebb. A kutatás feltárta, hogy Budapest lakosai magasabb pénzügyi tudatosságot mutatnak és diverzifikáltabb stratégiákat alkalmaznak, míg vidéken a hagyományosabb megközelítések dominálnak.

Az eredmények alapján javasolt a célzott pénzügyi oktatási programok és regionális kezdeményezések fejlesztése, amelyek figyelembe veszik a demográfiai tényezők sajátosságait. Magyarországon több pénzügyi edukációs kezdeményezés is zajlott az elmúlt évtizedben, például a Pénziránytű Alapítvány programjai, azonban ezek hosszú távú eredményessége és a viselkedésváltozás mértéke továbbra is kérdéses (Pénziránytű Alapítvány 2021b, MNB 2020 OECD 2019). Eredményeink arra utalnak, hogy a regionális egyenlőtlenségek figyelembevétele kulcsfontosságú lehet a jövőbeli programok hatékonysága szempontjából. További kutatások szükségesek a kisebb demográfiai csoportok és a technológiai tényezők részletesebb vizsgálatához, amelyek hozzájárulhatnak a magyar lakosság pénzügyi stabilitásának növeléséhez.

Irodalom

- Andrade, C. (2021): Z Scores, Standard Scores, and Composite Test Scores Explained. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 43(6): 555–557.
<https://doi.org/10.1177/02537176211046525>
- Banerjee, A. V. – Duflo, E. (2011): *Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty*. Public Affairs.
- Barber, B. M. – Odean, T. (2001): Boys will be Boys: Gender, Overconfidence, and Common Stock Investment. *The Quarterly Journal of Economics*, 116(1): 261–292.
<https://doi.org/10.1162/003355301556400>
- Bechly, P. (2018): An Examination of Demographic Differences in Obtaining Investment and Financial Planning Information. *SSRN Electronic Journal*.
<https://doi.org/10.2139/ssrn.3369267>
- Carroll, C. D. (1997): Buffer-stock saving and the life cycle/permanent income hypothesis. *Quarterly Journal of Economics*, 112(1), 1–55.
<http://www.jstor.org/stable/2951275>
- Collins, D. – Morduch, J. – Rutherford, S. – Ruthven, O. (2009): *Portfolios of the Poor: How the World's Poor Live on \$2 a Day*. Princeton University Press.
- Coşgun, H. H. (2023): Dealing with Missing Data from Zero to Advanced. *Medium*.
<https://medium.com/@hhuseyincosgun/dealing-with-missing-data-from-zero-to-advanced-4fb734ee5998>
- Deaton, A. (1991): Saving and liquidity constraints. *Econometrica*, 59(5), 1221–1248.
<https://doi.org/10.2307/2938366>
- Demirgüç-Kunt, A. – Klapper, L. – Singer, D. – Ansar, S. – Hess, J. (2018): *The Global Findex Database 2017: Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution*. World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1259-0>
- Demirgüç-Kunt, A. – Klapper, L. – Singer, D. – Ansar, S. (2022): *The Global Findex Database 2021*. Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. <https://www.worldbank.org/en/publication/globalfindex>
- Dew, J. – Xiao, J. J. (2011): The Financial Management Behavior Scale: Development and Validation. *SSRN Scholarly Paper*. Rochester, NY: Social Science Research Network. <https://papers.ssrn.com/abstract=2061265>
- Digitális Magyarország Ügynökség (2022): *Nemzeti Digitalizációs Stratégia 2022–2030*. Kormányzati Informatikai Fejlesztési Ügynökség. https://www.dmu.gov.hu/documents/prod/Nemzeti-Strategiai-Utemterv_vegl.pdf
- Dunn, O. J. (1964): Multiple Comparisons Using Rank Sums. *Technometrics*, 6(3): 241–252. <https://doi.org/10.1080/00401706.1964.10490181>
- Goodman, L. A. – Kruskal, W. H. (1954): Measures of Association for Cross Classifications. *Journal of the American Statistical Association*, 49(268): 732–764.
<https://doi.org/10.2307/2281536>

- Gosztonyi, M. (2016): *A pénz zsonglőrei – Az alacsony jövedelmű családok pénzügyi túlélési stratégiája és egy részvételi akciókutatás története*. PhD-értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem. https://phd.lib.uni-corvinus.hu/989/13/Gosztonyi_Marton_dhu.pdf
- Hergár, E. – Kovács, L. – Németh, E. (2024): A pénzügyi kultúra helyzete és fejlődése Magyarországon. *Hitelintézeti Szemle*, 23(1):5–28. <https://doi.org/10.25201/HSZ.23.1.5>
- Hofstede, G. (2001): *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. 2nd ed. Thousand Oaks, CA, US: SAGE Publications, Inc. <http://www.pdfdrive.com/cultures-consequences-comparing-values-behaviors-institutions-and-organizations-across-nations-e194565778.html>
- Huston, S. J. (2010): Measuring Financial Literacy. *The Journal of Consumer Affairs*, 44(2): 296–316. <https://www.jstor.org/stable/23859793>
- Jerez, J. M. – Molina, I. – García-Laencina, P. J. – Alba, E. – Ribelles, N. – Martín, M. – Franco, L. (2010): Missing data imputation using statistical and machine learning methods in a real breast cancer problem. *Artificial Intelligence in Medicine*, 50(2): 105–115. <https://doi.org/10.1016/j.artmed.2010.05.002>
- Kahneman, D. – Tversky, A. (1979): Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263–291. <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Kleinbaum, D. G. – Klein, M. (2010) Ordinal Logistic Regression. In *Logistic Regression*. New York, NY: Springer, 463–488.
- Kovács, L. – Nagy, E. (2022): A hazai pénzügyi kultúra fejlesztésének aktuális feladatai. *Gazdaság és Pénzügy*, 9(1): 2–19. <https://doi.org/10.33926/GP.2022.1.1>
- Kőműves, Zs ; Pálmai, L. ; Kovács-Kósa, P. & Szabó-Szentgróti, G. (2023) Generációs különbségek elemzése a versenyszférában, *Új Munkaügyi Szemle*, 4 : 3 pp. 2-13. , 12 p.
- Kőműves, Zs ; Hopp, A & Szabó-Szentgróti, G. (2022) Generációs különbségek és motiváció az élelmiszeriparban, *Studia Mundi - Economica* 9 : 2 pp. 37-48. , 12 p.
- KSH (2022): *Keresetek*. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/ker/ker2212.html>
- KSH (2024): *Jövedelem és fogyasztás*. <https://www.ksh.hu/jovedelem-es-fogyasztas>
- Langley, P. (1995): *Elements of Machine Learning*. 1st ed. San Francisco, CA: Morgan Kaufmann.
- Little, R. – Rubin, D. (2019): *Statistical Analysis with Missing Data*. Third ed. Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781119482260>
- Loayza, N. V. (1996): The economics of the informal sector: A simple model and some empirical evidence from Latin America. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 45, 129–162. [https://doi.org/10.1016/S0167-2231\(96\)00021-8](https://doi.org/10.1016/S0167-2231(96)00021-8)
- Lukács, E. - Völgyi, K. (2018): Mega-FTAs in the Asia-Pacific region. *European Journal of East Asian Studies*, 17(1), 158–175. <http://doi.org/10.1163/15700615-01701008>

- Lukács, E. - Völgyi, K. (2021): Chinese foreign direct investments in Hungary from the perspective of BRI, International Capacity Cooperation, and Made in China 2025. *Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations*, 7(1), 413–446.
- Lusardi, A. – Hasler, A. – Yakoboski, P. J. (2020): Building up financial literacy and financial resilience. *Mind & Society*, 1–7. <https://doi.org/10.1007/s11299-020-00246-0>
- Lusardi, A. – Mitchell, O. S. (2014): The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5–44. <https://doi.org/10.1257/jel.52.1.5>
- Mitchell, O. S. – Lusardi, A. (2015): Financial Literacy and Economic Outcomes: Evidence and Policy Implications. *The Journal of Retirement*, 3(1): 107–114. <https://doi.org/10.3905/jor.2015.3.1.107>
- MNB (2020): *A pénzügyi kultúra fejlesztése – értékelés és javaslatok*. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-penzugyi-kultura-fejleszt-es-2020.pdf>
- Modigliani, F. – Brumberg, R. (1954): Utility analysis and the consumption function: An interpretation of cross-section data. In Kurihara, K. K. (ed): *Post-Keynesian Economics*. Rutgers University Press, 388–436.
- Murray, L. – Nguyen, H. – Lee, Y.-F. – Remmenga, M. D. – Smith, D. W. (2012): Variance inflation factors in regression models with dummy variables. *Conference on Applied Statistics in Agriculture*. <https://doi.org/10.4148/2475-7772.1034>
- Németh, E. – Zsótér, B. – Béres, D. (2020): A pénzügyi sérülékenységek jellemzői a magyar lakosság körében az OECD 2018-as adatainak tükrében. *Pénzügyi Szemle*, 65 (2), 281–308. <https://real.mtak.hu/111279/>
- OECD (2013): *OECD/INFE toolkit to measure financial literacy and financial inclusion: guidance, core questionnaire and supplementary questions*. OECD_Russia Trust Fund. https://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/TrustFund2013_OECD_INFE_toolkit_to_measure_fin_lit_and_fin_incl.pdf
- OECD (2019): *Evaluating financial education programmes: OECD/INFE guidance*. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/finance/Evaluating-Financial-Education-Programmes.pdf>
- OECD (2022): *OECD/INFE Toolkit for Measuring Financial Literacy and Financial Inclusion 2022*. OECD. <https://doi.org/10.1787/cbc4114f-en>
- Pénziránytű (2015): *A Pénziránytű Alapítvány által lebonyolított pénzügyi kultúra kutatás fő eredményeinek bemutatása*. Pénziránytű Alapítvány. <https://www.mnb.hu/letoltes/a-penziranytu-alapitvany-altal-lebonyolított-penzugyi-kultura-kutatas-fo-eredmenyeinek-bemutatasa.pdf>
- Pénziránytű (2021a): *Iránytű a pénzügyekhez: Középiskolai pénzügyi-gazdasági alapismeretek*. Pénziránytű Alapítvány. https://penziranytu.hu/sites/default/files/tananyag/tankonyv/Iranytu_a_Penzugyekhez_2021.pdf
- Pénziránytű (2021b): *Pénzügyi tudatosság a köznevelésben*. Pénziránytű Alapítvány. https://penziranytu.hu/sites/default/files/penzugyi_tudatosság_a_kozoktatasban.pdf

- Polya, G. (1920): Über den zentralen Grenzwertsatz der Wahrscheinlichkeitsrechnung und das Momentenproblem. *Mathematische Zeitschrift*, 8(3–4): 171–181. <https://doi.org/10.1007/BF01206525>
- Salas-Velasco, M. (2022): Causal Effects of Financial Education Intervention Aimed at University Students on Financial Knowledge and Financial Self-Efficacy. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(7), 284. <https://doi.org/10.3390/jrfm15070284>
- Shalabh (2022): Theory of Ridge Regression Estimation with Applications. *Journal of the Royal Statistical Society A: Statistics in Society*, 185(2): 742–743. <https://doi.org/10.1111/rssa.12816>
- Shapiro, S. S. – Wilk, M. B. (1965): An Analysis of Variance Test for Normality (Complete Samples). *Biometrika*, 52(3–4): 591–611. <http://links.jstor.org/sici?sici=0006-3444%28196512%2952%3A3%2F4%3C591%3AAAOVTF%3E2.0.CO%3B2-B>
- Suri, T. – Jack, W. (2016): The long-run poverty and gender impacts of mobile money. *Science*, 354(6317), 1288–1292. <https://doi.org/10.1126/science.aah5309>
- TÁRKI (2020): *Túlzottan eladósodott családok megélhetési stratégiái és szolgáltatási válaszok feltérképezése*. Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság, EFOP-1.9.4.–VEKOP-16-2016-0001 „A szociális ágazat módszertani és információs rendszerének megújítása” – „Módszertani tárgyú kutatások és fejlesztések” c. program. https://szocialisportal.hu/wp-content/uploads/2023/09/30T_Tulzottan-eladosodott-uzsoraval-erintett-csaladok-megelhetesi-strategiai.pdf
- Thaler, R. H. (1999): Mental accounting matters. *Journal of Behavioral Decision Making*, 12(3), 183–206. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0771\(199909\)12:3<183::AID-BDM318>3.0.CO;2-F](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0771(199909)12:3<183::AID-BDM318>3.0.CO;2-F)
- Thaler, R. H. (2000): From homo economicus to homo sapiens. *Journal of Economic Perspectives*, 14(1), 133–141. <https://doi.org/10.1257/jep.14.1.133>
- Thaler, R. H. – Sunstein, C. R. (2008): *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Yale University Press.
- Tukey, J. (1977): *Exploratory Data Analysis*. 1st ed. London: Pearson. <https://www.amazon.com/Exploratory-Data-Analysis-John-Tukey/dp/0201076160>
- Uurtio, V. – Monteiro, J. M. – Kandola, J. – Shawe-Taylor, J. – Fernandez-Reyes, D. – Rousu, J. (2017): *A Tutorial on Canonical Correlation Methods* 33. <https://doi.org/10.48550/ARXIV.1711.02391>
- Wallis, J. J. (1989): Employment in the Great Depression: New data and hypotheses. *Explorations in Economic History*, 26(1): 45–72. [https://doi.org/10.1016/0014-4983\(89\)90004-1](https://doi.org/10.1016/0014-4983(89)90004-1)
- Zhang, Y. – Politis, D. N. (2020): Ridge Regression Revisited: Debiasing, Thresholding and Bootstrap. arXiv. <https://doi.org/10.48550/ARXIV.2009.08071>

Az affektív antiszemitizmus okai és dinamikája

Causes and dynamics of affective anti-Semitism

Grajczár István¹ – Örkény Antal² – Csepeli György³

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.17169>

Beérkezés: 2025.09.17

Átdolgozott változat beérkezése: 2025.04.20

Elfogadás: 2025.04.23

Összefoglaló: A cikkben 2023 októberében ezerfős országos reprezentatív mintán személyes megkereséssel végzett kérdőíves kutatásunk alapján vizsgáltuk a magyar felnőtt lakosság zsidókkal kapcsolatos pozitív és negatív érzésvilágának mentális térképét. Azt találtuk, hogy az affektív antiszemitizmushoz vagy annak ellentétéhez, a zsidókkal való rokonszenvhez vezető út döntő állomása, hogy a válaszadók lehetségesnek vagy lehetetlennek tartják-e a zsidók és nem zsidók megkülönböztethetőségét. A filozemiták a zsidókat és a nem zsidókat megkülönböztethetetlennek tartják, szemben az antiszemitákkal, akik ezt tagadják. A filozemiták zsidók iránti rokonszenvéhez vezető út állomásai az önkritikus emlékezetpolitika, a zsidók és nem zsidók közötti konfliktus elutasítása és annak tagadása, hogy a zsidók lojálisabbak lennének Izraelhez, mint Magyarországhoz. A zsidókkal szembeni ellenszenvhez (az affektív antiszemitizmushoz) az antiszemitizmus minden egyéb dimenzióján keresztül vezet az út, amelynek döntő állomása a zsidók Magyarország iránti lojalitásának kétségbevonása. A zsidók érzelmi alapú elutasítása azonban közvetlenül nem kapcsolódik sem az elsődleges, kognitív antiszemitizmushoz, sem a holokauszttel jelentőségét lebecsülő másodlagos antiszemitizmushoz: a zsidókhoz való negatív érzelmi viszony feltétele a kirekesztő antiszemitizmus tételeinek elfogadása.

Kulcsszavak: antiszemitizmus, mentális térkép, útmodell, affektív dimenzió

Abstract: In this article, we conducted a questionnaire survey in October 2023 on a nationally representative sample of 1000 people, using a personal interview to investigate the mental map of the Hungarian adult population's positive and negative feelings towards Jews. We found that a crucial stage on the path to affective anti-Semitism/its opposite, sympathy with Jews, is whether respondents consider it possible or impossible to distinguish Jews from non-Jews. Philo-Semites consider Jews and non-Jews indistinguishable, as opposed to anti-Semites who deny it. Stages on the philo-Semites' path of sympathy for Jews include a self-critical politics of memory, a rejection of conflict between Jews and non-Jews, and a denial that Jews are more loyal to Israel than to Hungary. The path to antipathy towards Jews (affective anti-Semitism) leads through all the other dimensions of anti-Semitism, based on despairing of the Jews loyalty to Hungary. The emotional rejection of Jews, however, is not directly linked to either

¹ Milton Friedman Egyetem, e-mail: grajczjar@gmail.com

² ELTE TáTK, e-mail: orkeny.antal@tat.k.elte.hu

³ ELTE TáTK, e-mail: csepeli.gyorgy@tat.k.elte.hu

primary, cognitive anti-Semitism or to secondary anti-Semitism, which downplays the significance of the Holocaust: the acceptance of the tenets of exclusionary antisemitism is a prerequisite for holding negative emotional attitudes toward Jews.

Keywords: anti-Semitism, mental map, path analysis, affective dimension

Bevezetés

2023 októberében a Hamász terrrorszervezet támadást indított Izrael ellen, amely során rakétákkal és fegyveres erőkkel csapott le az ország különböző pontjaira, különösen a Gáza-övezet közelében lévő településekre. A támadásban több mint ezer izraeli vesztette életét, sokan megsebesültek, civilek százait ejtették túsul és hurcolták el.

A támadásra válaszul Izrael nagyszabású katonai műveleteket hajtott végre a Gáza-övezetben. Az izraeli légierő célzott csapásokat mért a Hamász infrastruktúrájára, fegyverraktáira és vezetőire. A konfliktus gyorsan eszkalálódott, és heves harcok bontakoztak ki mindkét oldalon. Az izraeli hadsereg szárazföldi hadműveleteket is indított, hogy felszámolja a Hamász által kiépített alagútrendszert és más katonai célpontokat. Ugyanakkor a nemzetközi közösség részéről az izraeli kormányt és a hadműveleteket súlyos kritikák érték, többek között a közel 40 ezer civil áldozat és a Gáza-övezetben kialakult humanitárius katasztrófa miatt.

A konfliktus nemcsak a Közel-Keletet érintette, hanem világszerte hatással volt a politikai és társadalmi helyzetre. Számos országban tüntetések kezdődtek, amelyek gyakran erőszakossá váltak. Az antiszemita megnyilvánulások száma világszerte megnövekedett. Több országban komoly incidensek történtek nagymúltú egyetemek campusain zsidó származású diákok rovására, számos városban zsidó közösségek elleni támadások és vandalizmus történt, a zsidó intézmények sok helyen kénytelenek voltak szigorítani a biztonsági intézkedéseiket.

Jelen írásunkhoz a fenti események szolgáltattak apropót. Vizsgálatunkban egy közvetlenül 2023. október 7. után Magyarországon felvett, nemre, korra, iskolázottságra, településméretre és régióra reprezentatív, ezerfős országos antiszemitizmus-kérdőív segítségével⁴ a zsidók érzelmi alapú elutasítását, azaz az affektív antiszemitizmus okait járjuk körül. Kutatásunk célja tehát az, hogy feltárja az affektív antiszemitizmus kapcsolatát az antiszemitizmus egyéb dimenzióival, szociodemográfiai tényezőkkel, szociálpszichológiai driverekkel és attitűdökkel.⁵

Az affektív antiszemitizmus vizsgálata a jelen helyzetben különösen fontos és aktuális, mivel az érzelmi alapú elutasítás gyakran mélyebben és tartósabban hat,

4 A kutatás a Tett és Védelem Alapítvány támogatásával történt, az empirikus adatfelvételt pedig a Závecz Research Piac és Társadalomkutató Intézet végezte.

5 Az adatfelvétel időtartama (egy hét) túl rövid volt ahhoz, hogy az éppen kitört szimhát Tóra-háborúra történő reakciókat is vizsgálhassuk. A következő év márciusában végeztünk egy kutatást, melynek során azt tapasztaltuk, hogy a háborús hírek érdeklődésben nem befolyásolták a zsidókkal szembeni konzisztens negatív vagy pozitív beállítódások arányát, de a háború hatására annál inkább változtak a különböző mértékben inkonzisztens gondolkodási minták szerint elkülöníthető csoportok arányai (lásd részletesen: Csepeli–Grajczár–Örkény 2023).

mint a pusztán kognitív szinten létező előítélet, illetve az érzelmi reakciók gyakran tudattalanul működnek, és nehezebb őket megváltoztatni, mint a racionális érvekkel alátámasztott véleményeket (Greenwald–Banaji 1995).

Emellett fontos megemlíteni, hogy a kirekesztésre való hajlam (konatív attitűd) több pszichológiai mechanizmus révén alakulhat át negatív érzelmmé/ellenszenvvé. Ezek a mechanizmusok magukban foglalják a sztereotípiák és előítéletek kialakulását, amelynek többek között félelem, irigység, undor, harag vagy gyűlölet is lehet a következménye (Glick–Fiske 2001). A társas összehasonlítás során a saját csoport felértékelése érdekében hajlamosak vagyunk a másik csoportot negatívan érzékelni. A csoportidentitás felerősödése és a mi-ők gondolkodás is alapja lehet az elutasító érzelmeknek és a bűnbakképzésnek (Tajfel–Turner 1979). A szocializáció során, a politika vagy a média hatása következtében, ha valaki folyamatosan negatív történeteket hall egy csoport tagjairól, hajlamosabb ellenszenvet érezni irántuk. Ehhez kapcsolódóan, ha egy kormány vagy vezető politikai erő elfogadja vagy előmozdítja a kirekesztő retorikát, akár komplett társadalmi csoportok magukévá tehetik ezeket az attitűdöket (Sik 2016). Vagyis bizonyos társadalmi normákká és értékekké váló ideológiák és sztereotípiák hatására az egyének könnyebben fejleszthetnek ki ellenszenvet a kirekesztés célpontjaival szemben.

Az affektív antiszemitizmus kutatása azért is fontos terület, mert hidat képez a kognitív attitűdök és az agresszió között, hiszen a legtöbb esetben a negatív érzelmi töltet vezet tettlegességhez. Az ellenszenv tettlegességgé válása is egy komplex folyamat, amelyet számos pszichológiai, szociális és környezeti tényező befolyásol. Az ellenséges érzelmek fokozódhatnak akkor, ha az egyén folyamatosan találkozik az ellenszenvet kiváltó információkkal, például morális pánikkeltés során (Sik 2016). Amennyiben az egyén folyamatosan stresszt él át, a feszültség egyre nőhet, ami végül robbanásszerű kitöréshez vezethet: az ellenszenv erőszakba csaphat át, ha az egyén nem talál más módot a feszültség levezetésére. Egy másik lehetőség, amikor az emberek dehumanizálják azokat, akik iránt ellenszenvet éreznek, és úgy tekintenek rájuk, mint alacsonyabb rendűekre. Ez a folyamat lehetővé teszi az erőszakos cselekedeteket, mivel az elkövetők nem érzik magukat felelősnek vagy bűnösnek a tettükért (Bandura 1999).

A csoportdinamika és a bűnbakképzés is hozzájárulhat az erőszakhoz, ui. a csoportok hajlamosak felerősíteni az egyéni érzelmeket. Az ellenszenv könnyen átcsaphat erőszakba, ha egy csoportban vagy közösségben az erőszakos magatartás elfogadottá válik. A csoporttagok támogathatják és bátoríthatják egymást az erőszakos cselekedetek elkövetésére (Zimbardo 2007). A média, a politikai vezetők vagy más befolyásos személyek retorikája is hozzájárulhat az ellenszenv erősödéséhez és erőszakká váló átalakulásához. Az erőszakos cselekmények dicsőítése vagy igazolása legitimálhatja az erőszakot az emberek szemében. A korábbi tapasztalatok és a társadalmi-gazdasági tényezők mind hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az ellenszenv erőszakos cselekedetek formájában nyilvánuljon meg. Azok az emberek, akik korábban

már részt vettek erőszakos cselekményekben, nagyobb valószínűséggel folyamodnak újra erőszakhoz. Az ilyen magatartás tanulása és ismétlődése normalizálhatja az erőszakot mint problémamegoldó eszközt. A szegénység, a munkanélküliség és a társadalmi kirekesztés is növelheti az emberek frusztrációját és kétségbeesését, ami erőszakos cselekedetekhez vezethet. Az ilyen körülmények között élő emberek hajlamosabbak lehetnek az erőszakra, mint azok, akik stabil és biztonságos életet élnek (Agnew 1992).

A modern antiszemitizmus gyökerei és az affektív antiszemitizmus szerepe

Az elnyomás mechanizmusai tekintetében az antiszemitizmus egy alapvető világnézet, amely összekapcsolódik más csoportközi megkülönböztetésekkel, mint a rasszizmus vagy az etnikai-vallási előítélet. Ugyanakkor, míg a rasszista előítéletek konkrét tulajdonságokat vetítenek ki az „idegenekre”, és azokat primitivitással és intelligenciahiánnyal társítják, addig az antiszemitizmus absztrakt és misztikus jellemzőket tulajdonít a zsidóknak (Adorno et al. 1950).

A modernitás és az antiszemitizmus összefonódása a felvilágosodás racionalizmusából fakad, amely az egyént felszabadította a régi autoritások alól, de nem tudott új értelmet adni az életnek. Ez az ellentmondás hozzájárult az antiszemitizmus terjedéséhez, mivel a modern társadalmak komplexitása és a társadalmi különbségek magyarázatának hiánya frusztrációhoz vezetett. Max Horkheimer és Theodor W. Adorno (1947) szerint a modern társadalmakban az absztrakt jelenségeket, mint a kapitalizmus, a pénz vagy az áruk elvont fogalmait a zsidókkal helyettesítik, mivel az antiszemiták nem tudják vagy nem akarják megérteni ezek összetettségét. Ráadásul a 19. század végén a zsidókat a nemzetállami sémába nem illeszkedőnek látták. A zsidók kívül álltak a nemzeti rendeken, egyszerre voltak benn és kinn, így képviselték „a nemzeti anti-identitást” (Holz 2010). Politikai szempontból a zsidókat gyökértelen, világméretű csoportként, forradalmi erőként, árulóként és zavarokként tartották felelősnek a nemzeteken belüli és nemzetek közötti konfliktusokért (Cohn 1967).

A modern antiszemitizmus tehát a nemzeti és keresztény antijudaista elképzelések összekapcsolásával alakult ki egy átfogó világnézetként, amely a zsidókat a modernitás fenyegető vonásainak internacionalista szimbólumaként használta: a kapitalizmus, a szocializmus, a demokrácia, az ateizmus, a materializmus, a kozmopolitizmus vagy az erkölcstelenség képviselőjeként (Bergmann 2011). Az antiszemitizmus új jellege szociális és kulturális mozgalomként jelent meg a népakaratra való hivatkozással, a zsidóság elnyomásától való felszabadítás retorikájával, „tudományos” és történelmi „érvek” legitimációjával. Az antiszemitizmus a zsidókat nem rasszista módon kezelte, mint alsóbbrendű csoportot, amelyet alárendelt helyzetben kell tartani, hanem mint gonosz, destruktív hatalmat. Ebben a világnézetben a

zsidók elleni harc az emberi emancipációért folytatott harc volt. Így például a náci népirtás követelése nemcsak az antiszemita összeesküvés-elméleti világnézet következménye volt hanem – ahogy Postone írja – „logikus következmény” (Postone 2000). „A modern népirtás egy magasabb célt szolgált. Azt a célt, hogy a társadalmat újraalkossák, hogy azt egy tudományos felismeréseken alapuló, átfogó sémába kényszerítsék. [...] A modern népirtás, mint a modern kultúra általában, egy kertészeti tevékenység, egy kellemetlen kötelesség az átfogó tervezési feladat részeként. Minden kertészeti terv meghatározza, mi számít gyomnak, és előírányozza annak megsemmisítését” (Bauman 2016).

Vagyis, ahogy Moishe Postone (2000) írja, az antiszemitizmus egy világmagyarázati rendszert kínál, amely minden társadalmi jelenséget zsidóellenes mítoszokkal és összeesküvés-elméletekkel magyaráz, függetlenül a zsidók valós viselkedésétől.

Jean-Paul Sartre (1948) szerint az antiszemitizmus azonban nemcsak egy világmagyarázati, hanem egyben egy szenvedélybeli egyveleg, amellyel az antiszemiták minden politikai és társadalmi jelenséget, amit nem tudnak vagy nem akarnak megérteni, megpróbálnak értelmezni. Szemben a rasszizmussal, az antiszemitizmusban a zsidók vélt hataloméhisége és világuralmi törekvése, az attól való félelem és irigység jelenik meg fő reszsentimentforrásként. A zsidók ellen érzett és gondolt tartalmakat az antiszemitizmus gyűlöletbe torkolló irracionális egységbe foglalja, melynek megnyilvánulásai közé tartozik a belső lelki feszültségektől megszabadító projekció, a zárt gondolkodás, a tényszerű bizonyítással szemben mutatott makacs ellenállás. Az antiszemita nem annak ellenére hisz a világképében, hogy az hamis, hanem éppen azért, mert hamis: az antiszemita gyűlölet érzelmi többletértéke miatt (Nussbaum 2018). Az antiszemiták olyan dolgokat akarnak elpusztítani, amelyeket egyszerre megvetnek és irigyelnek. Freud szerint a modern kultúra az ösztönök elfojtására és szublimálására épül, amely részben frusztrációt és indulatokat eredményez (Miller 1997). Horkheimer és Adorno (1947) szerint ez a frusztráció az antiszemitizmusban nyilvánul meg, amely lehetőséget ad az elfojtott indulatok kiélésére.

Sartre azt is hangsúlyozza, hogy a modern antiszemitizmus szempontjából nem a történelmi tények, konfliktusok vagy a zsidók és nem zsidók közötti társadalmi különbségek fontosak, hanem az, ahogy az antiszemiták a zsidókat elképzelik: „nem az élmény hozza létre a zsidó fogalmát, hanem éppen az elképzelt zsidó kép alakítja az élményt; ha a zsidó nem létezne, az antiszemita kitalálná” (Sartre 1948). Tehát Sartre szerint az antiszemitizmus nem magyarázható külső tényezőkkel (társadalmi vagy történelmi élményekkel), hanem csak a megfogalmazott és elképzelt érzelmekkel átítatott zsidóképpel.

Az antiszemitizmus az absztrakt gondolkodásra és a konkrét érzelmekre való képtelenség és hajlandóság: az antiszemitizmus azzal él, hogy a gondolkodás konkrétá válik (a zsidók helyettesítik a pénz, a globalizáció, a tőke, a kommunizmus, kapitalizmus absztrakt fogalmait és általában mindent, amit az Én nem szeret – ezért rosszak), az érzelmek viszont absztraktak (a középkori „minden zsidó gonosz” el-

képzelésből „minden gonosz zsidó” elképzelés alakul ki, vagyis minden rossz forrása a zsidó, a zsidó szellemiség – vö. Salzborn 2010).

Az antiszemitizmus magyarázata

Az antiszemitizmus magyarázataihoz néhány fontos, általunk is vizsgált tényezőt ki kell emelnünk (ezek operacionalizációját lásd a függelékben), amelyek szorosan kötődnek érzelmi reakciókhoz, mint a düh, a kétségbeesés, a gyűlölet, az irigység vagy az agresszió. A tudományban gyakorlatilag konszenzus van arról, hogy melyek ezek a tényezők. Elsősorban a *tekintélyelvűséget* kell megemlítenünk (függelék, F2. táblázat), amelynek első kutatását a Frankfurtból Amerikába menekült Theodor Wiesengrund Adorno vezetésével Else Frenkel-Bruswik, Daniel Levinson és R. Nevitt Sanford végezték. A kutatás eredményeit egy nagyszabású összefoglaló munkában tették közzé, amely az antiszemitizmust a társadalmilag meghatározott tekintélyelvű személyiség kontextusában értelmezte. Adorno és munkatársai az antiszemitizmust a tekintélyelvű személyiség egyik tüneteként azonosították (Adorno et al 1950) és ezzel próbáltak magyarázatot találni a fasisztoid személyiség kialakulására, többek között a konvencionális, a konvenciók megszegőivel szembeni agresszió, a vezérelv és az önkéntes alárendelődés jelenségeinek segítségével.

Szintén axiómaként jelenik meg a szakirodalomban az antiszemitizmus magyarázatai között az *etnocentrizmus* (függelék, F3. táblázat) és a *világnézeti konzervativizmus* (függelék, F2. táblázat), amelyek történelmileg összefonódtak a zsidóellenességgel. Klaus Holz (2004) hívja fel a figyelmet a zsidókkal szembeni nemzeti „anti-identitás” vádjára, a zsidók „felelőtlen és manipulatív internacionalizmusára, gyökértelenségére, világhatalmi törekvéseire”. A konzervatív világszemlélet szintén magyarázó tényező: Kovács András 16 országból 9-ben, köztük Magyarországon is, szignifikáns hatású független változóként írja le a konzervativizmus hatását (Kovács–Fischer 2021). A 19. és 20. században Európában és az Egyesült Államokban is voltak olyan konzervatív irányzatok, amelyek részben az antiszemitizmusra építették a politikájukat, a zsidóságot felelőssé téve a modernitás negatívnak ítélt következményeikért, mint például a kapitalizmus vagy a szocializmus terjedése (Stern 1965, Laqueur 2006). A konzervatív antiszemitizmus egyik jellegzetes példája a Dreyfus-ügy Franciaországban a 19. század végén, amikor konzervatív és nacionalista erők álltak szemben (és gyakorta csaptak össze) a kémkedés vádjával ártatlanul ítélt Alfred Dreyfus védelmében fellépőkkel (Bredin 1986).

A társadalmi és gazdasági válságok, illetve a *politikai elitbe vetett bizalom megingása* (függelék, F4. táblázat) gyakran táptalajt nyújt az antiszemitizmus terjedésének. Az elégedetlenség és a frusztráció, melyek a politikai rendszerrel szembeni csálódottságból fakadnak, könnyen célpontot találnak a zsidó közösségekben, akiket gyakran hibáztatnak a problémákért. A történelmi példák között említhető a weimari köztársaság idején Németország, ahol a gazdasági válság és a politikai in-

stabilitás következtében sokan a zsidókat tették felelőssé, ami hozzájárult a nácizmus térnyeréséhez (Pulzer 1988, Goldhagen 1996).

Az antiszemitizmus ily módon egyfajta bűnbakképzéssel szolgál, mely egyszerű válaszokat kínál a komplex társadalmi és gazdasági problémákra. A politikai kiábrándultság ezen formáját kihasználják a populisták és radikális mozgalmak, melyek az antiszemitizmust eszközként használják a támogatottság növelésére és a társadalmi kohézió megbontására (Hyman 1998; Eatwell 2003).

Az etnikai-vallási előítélet (függelék, F5. és F6. táblázat) és az antiszemitizmus közötti kapcsolatot az idegenektől való félelem és az ismeretlentől való tartózkodás táplálja. Mindkettő olyan előítéletes ideológiákat foglal magában, amelyek célja a „másik” démonizálása és a társadalmi ellenségek kialakítása. Az etnikai-vallási előítélet szélesebb értelemben vett idegengyűlölet, amely különböző etnikai, kulturális vagy vallási csoportok ellen irányul, míg az antiszemitizmus specifikusan a zsidóság ellen irányuló gyűlölet és előítélet (Wistrich 1991, Fredrickson 2002). Történelmileg mindkét jelenség gyakran együtt jelent meg, különösen akkor, amikor gazdasági vagy politikai válságok idején a társadalom bűnbakot keresett problémáiért. Például a középkori Európában a pestisjárvány idején a zsidókat gyakran hibáztatták a betegség terjedéséért, ami egyszerre volt antiszemita és xenofób megnyilvánulás (Nirenberg 2013). A modern korban a migrációs válságok és a globális terrorizmus növekedése hasonló módon idéz elő xenofób és antiszemita reakciókat a társadalomban (Bauman 2016). A 20. század végén felgyorsult migrációs folyamatok a nyugat-európai társadalmakban korábban elevenen élő multikulturális várakozásokat kikezdve egyre inkább táptalajt biztosítottak az idegenekkel szemben megnyilvánuló ellenérzéseknek. A kutatások azt mutatták, hogy a felélénkülő etnikai-vallási előítéletek erőteljesen összefüggnek a korábban már létező más csoportközi előítéletekkel. Nem meglepően bebizonyosodott, hogy az antiszemitizmus része lehet ennek a csoportokra fókuszáló előítélet-együttesnek (Zick et al. 2008).

Az iskolai végzettség (függelék, F11. táblázat), a *szubjektív jólét* (az élettel való elégedettséggel, az elmúlt öt év anyagi természetű változásaival és a szubjektív jövedelemmel mérve – függelék, F8a-b-c. táblázat) és a *depriváció* (függelék, F1. táblázat) szintén fontos szerepet játszanak az antiszemitizmus kialakulásában és terjedésében. Az alacsony végzettség és a szubjektív jólét hiánya gyakran növeli a frusztrációt és a bűnbakképzést, ami kedvez az antiszemita nézetek elterjedésének. A deprivációt átélő egyének hajlamosabbak arra, hogy a zsidó közösséget hibáztassák saját problémáikért, különösen akkor, ha a társadalmi diskurzusban a zsidók gazdasági hatalommal vagy befolyással való összekapcsolása jelenik meg (Glaeser 2005, Staub 1989).

Ezek a tendenciák megfigyelhetők a 20. század eleji Európában, ahol a gazdasági válságok és a szociális depriváció erősítették az antiszemita érzelmeket. A náci Németországban például a weimari köztársaság alatti gazdasági instabilitás és társadalmi elégedetlenség jelentős mértékben hozzájárult az antiszemitizmus növekedé-

séhez és a zsidó közösségek elleni erőszakhoz (Evans 2003). A modern társadalmakban is megfigyelhető, hogy a gazdasági egyenlőtlenségek és a szubjektív jólét hiánya hozzájárulhat az antiszemita attitűdök kialakulásához (Mudde 2007).

A *kontakthipotézis* szerint az előítéletek és a diszkrimináció csökkenthetők azáltal, hogy különböző csoportok tagjai közötti interakciókat ösztönözzük. Ezen elmélet alapján a *zsidókról való közvetlen tapasztalat és személyes ismerettség*⁶ csökkentheti az antiszemitizmus mértékét. Kutatások szerint azok, akik közvetlen kapcsolatban állnak zsidó emberekkel, általában kevésbé hajlamosak antiszemita nézetekre, mint azok, akik nem rendelkeznek ilyen kapcsolatokkal (Pettigrew–Tropp 2006). Az előítéletek csökkentésének feltétele azonban, hogy ezek az interakciók egyenrangú felek között, közös célok mentén és támogatott társadalmi normák keretében történjenek (Allport 1977).

Az antiszemitizmus tehát különböző formákban létezhet, amelyek között az affektív antiszemitizmus különleges figyelmet érdemel. Az affektív antiszemitizmus az érzelmekre és személyes érzésekre épülő előítélet és gyűlölet, amely a zsidókkal szemben táplált negatív érzésekből fakad. A tekintélyelvű személyiség elméletéből – mint arra később utalunk – egyértelműen következik, a zsidóktól való félelem, irántuk érzett düh és irigység az egyéni autonómiát elnyomó, korlátozó szocializáció következménye (Adorno et al. 1950). Ezeket a felismeréseket az antiszemitizmus társadalom-lélektani hátterének feltárásával foglalkozó újabb, kognitív szempontú kutatások is alátámasztják (Abady 2020).

Az antiszemita érzelmek egyértelműen megágyaznak a zsidóellenes „leghosszabb gyűlölet” különböző korszakaiban létrejött, egymásra rétegződött, s a mi kutatásunkból is jól láthatóan eleven sztereotípiáknak, melyek a moralitás és a kompetencia dimenzióiban teszik elképzelhetővé a zsidóként megjelenített másságot (Csepeli–Örkény–Székelyi 2000, Fiske 2006).

Az áttekintett elméletek a maguk sajátos nézőpontjából mind hozzájárulnak az antiszemitizmus megértéséhez, de közös jellemzőjük, hogy fókuszukban a konzisztens antiszemitizmus áll, kevésbé foglalkoznak a filozemitizmussal, s végképp nem foglalkoznak a zsidókkal kapcsolatos érzéseikben bizonytalan, ingadozó személyekkel, miként azokkal sem, akik zsidóellenessége megfér a zsidóbarátsággal. Jelen kutatásunk kérdéseit az antiszemitizmus áttekintett elméleteinek hiányosságai indokolják.

A kutatás módszerei

Kutatásunk kapcsolódik az antiszemitizmus gazdag kutatási hagyományaihoz, amelyeket hazánkban többek között Kovács András és kollégáinak vizsgálatai jelentenek. Ezek a kutatások hasonló módszertannal készültek, legfőképpen pedig az

6 Rákérdeztünk a zsidó ismerősök meglétére, a holokauszt magyarországi áldozatainak számára és arra is, hogy a kérdezett keresett-e már fel itthon vagy külföldön zsidó emlékhelyet, múzeumot, temetőt, zsinagógát vagy holokausztkiállítás. Megkérdeztük továbbá, hogy a zsidók mikor ünneplik a sábeszt, mi a hanuka, a Tóra, illetve melyik megadott kép ábrázolja a menórát.

antiszemitizmus kimutatására és magyarázatára fókuszáltak, standard, kérdőíves empirikus módszertannal.

A 2023. őszi kutatásunk nagyon hasonló megfontolásokból indult ki, de kérdőívünk kiegészült további szempontokkal. Arra törekedtünk, hogy az antiszemitizmust mérő kérdéseket átalakítsuk annak érdekében, hogy differenciáltabban közelíthessünk a jelenséghez. A korábbi kutatásokban alkalmazott módszer alapján szerkesztett kérdőívek többségében a zsidókra nézve negatív konnotációt hordozó kijelentéseket tartalmaznak, amelyekről kérdéses, hogy a kérdezettek egy részének valóban van-e véleménye. Ugyanakkor a válaszadók jelentős része a kérdőíves kutatások során gyakran tapasztalt megfelelési kényszer miatt e negatív kicsengésű kijelentésekre egyetértő (vagy semleges) válaszokat ad (igeneffektus), ami bizonytalanná teszi az antiszemiták, a közömbösek és a nem antiszemiták elkülönítését. Az igeneffektus kiszűrése érdekében a jelenlegi kutatás kérdőívébe felerészt pozitív, felerészt negatív állításokat tettünk. A kérdőívbe bekerült régi és új állításokat előzetesen fókuszcsoportokon is teszteltük, a fókuszcsoportokba bekerült válaszadók válaszai alapján, ha kellett, az egyes állításokat pontosítottuk, az érthetőség kedvéért egyszerűsítettük.⁷ Az eddigi gyakorlattal szemben ötfokú skálák helyett négyfokúakat használtunk, megszüntetve ezzel a hármas kategóriába való „menekülés” lehetőségét, amely egyrészt az igeneffektushoz járulhatott hozzá (ha valaki nem ismerte az adott sztereotípiát, de mégis tájékozottnak kívánt tűnni, ezzel a választással megtehetette), másrészt összemosódhattak itt a bizonytalan/hezitáló és a „nem tudom” válaszok: a négyfokú skálákkal azonban egyértelmű választásra buzdítottuk kérdezzeteinket. Mindebből azonban nem következik, hogy kutatásunk hozzájárulása az antiszemitizmus könyvtárnyi irodalmához pusztán módszertani jellegű volna. Módszertani innovációink korántsem voltak öncélúak. Arra törekedtünk, hogy a zsidókra vonatkozó közgondolkodási mintákat a lehető legszélesebb skálán vizsgálhassuk, ami által lehetőségünk nyílt az árnyalatok, az ambivalenciák, az egyes gondolkodási minták belső szerkezetének feltárására. Ezt a célt szolgálta a kérdőívbe felvett állítások számának érzelmi irány szerint történő kiegyensúlyozása, valamint a szokásosan alkalmazott ötfokú Likert-skála négy értékre történő redukciója. Mindkét innováció eltér az irodalomból ismert kérdőívek szerkezetétől.

A 2023 októberében végzett országos reprezentatív mintán végzett kutatás során a megkérdezett személyek kiválasztása és pótlása a következő módon zajlott:

A mintában településenként kvótaszempontokat határoztunk meg (korcsoport, nem, legmagasabb iskolai végzettség) a 2011-es census adatainak megoszlásai alapján. Ennél a mintakezelési technikánál a kérdező maga is résztvevője a mintakészítésnek, szigorú szabályok betartásával. Ezzel az eljárással ötdimenziós keresztkvótás megoszlásokat alkalmazunk a teljes mintára, így a területi rétegeken belül is

⁷ A kérdőívbe bekerült egyes állítások tesztelésére a kognitív interjúval szemben azért választottuk a fókuszcsoportos interjú módszert, mert úgy láttuk, hogy a fókuszcsoportok által teremtett diszkurzív térben az egymásra reagáló személyek a mindennapi kommunikációs helyzetekhez jobban illő, életszerűbb válaszokat adnak.

teljesül a nem, korcsoport, iskolai végzettség szerinti reprezentatív megoszlás. Az adatfelvétel az egész ország területén, 18 éves és idősebb, választókorú népesség bevonásával történt, ún. CAPI-módszerrel, laptop vagy tablet segítségével.

Az adatfelvétel során bekövetkezett torzulásokat minden esetben ún. több szempontú súlyozási eljárás segítségével korrigáltuk. A súlyozáshoz a nem, a korcsoport, az iskolai végzettség és a településtípus páros peremeloszlásait használtuk, az iteratív súlyozás módszerével, azaz a négy változó minden páros kombinációja szerint súlyoztunk, majd ezt annyiszor ismételtük a súlyozott adatfájlra, amíg a súlyváltozó eltérése az előző ciklus súlyváltozójától egy küszöbérték alá nem került.

Kutatási eredmények

Affektív antiszemitizmus, etnikai-vallási előítélet, társadalmi távolságérzet

Az affektív antiszemitizmust és az etnikai-vallási előítéletet két kérdéssel mértük. Az egyik kérdés kapcsán azt vizsgáltuk, hogy a megkérdezettekben milyen érzések élnek különböző nemzeti és etnikai csoportok tagjai iránt. Ezt követően azt kérdeztük, hogy a válaszadók elfogadnák-e családtagnak a különböző csoportok tagjait. Ennek a két kérdésnek a zsidókra vonatkozó válaszaira épül az affektív, érzelmi antiszemitizmust leíró mutatónk.

Az érzelmi skála eredményei a korábbi kutatások eredményeivel összhangban azt mutatják, hogy a mai magyar társadalomban a leginkább elutasított csoportok a migránsok, az arabok, a cigányok⁸ és a fekete-afrikaiak. A zsidók a többség által elfogadott, rokonszenvesnek tartott csoportok közé tartoznak a szlovákokkal körülbelül azonos szinten, a sváboktól kissé elmaradva. A zsidókat nagyon ellenszenvesnek tartók aránya 9 százalék, míg azoké, akik inkább vagy nagyon ellenszenvesnek tartják őket, összesen 31 százalék.

A népesség szűk 2 százalékára igaz az, hogy a zsidókon kívül legfeljebb három csoportot tart ellenszenvesnek, és emellett a zsidókat is ellenszenvesnek tartja. A zsidók elfogadása/elutasítása a határon túli magyarokéval, az ukránokéval, a románokéval, a németekéval és az amerikaiakéval korrelál legerősebben. Ez az arány 1 százalékra csökken, ha úgy húzzuk meg a határokat, hogy legfeljebb két másik csoportot tart ellenszenvesnek a zsidók mellett; olyan válaszadó pedig nem került a mintába, aki csak a zsidókat tartja ellenszenvesnek, más csoportot nem. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy az affektív antiszemitizmus nehezen elválasztható az etnikai-vallási előítélettől.

Érdekes adalék az etnikai-vallási előítéletesség kérdéséhez, hogy a határon túli magyarok elfogadása/elutasítása – ha nem is minden csoport esetében egyforma erősséggel – pozitív értelemben korrelál a többi csoport elfogadásával/elutasításával.

8 A kérdőívben nem a politikailag korrekt „roma” szót szerepeltettük, mivel a közbeszéd ezt a szót kevésbé használja.

Vagyis akik elutasítják a határon túli magyarokat, azok – ha különböző mértékben is, de – elutasítják a többi kisebbséget is.

Néhány további csoporttal kiegészítve a listát a társadalmi távolság mérésére szokásosan alkalmazott Bogardus-skála egyik kérdése alapján azt vizsgáltuk, hogy a válaszadók elfogadnák-e családtagnak a különböző csoportok tagjait.⁹ A különböző csoportok közül a zsidók elfogadottsága a negyedik a rangsorban; a németek, a határon túli magyarok és az amerikaiak előzik meg őket azon a téren, hogy a válaszadók milyen arányban fogadnák el családtagként őket. A viszonylag kedvező képet árnyalja, hogy a magyarok bő harmada nem vagy inkább nem fogadna el zsidó embert családtagként.

Az antiszemitizmus tematizációja

Elfogadva Kovács András és munkatársai nemzetközi szakirodalom alapján is jól ismert megkülönböztetését az elsődleges kognitív és konatív antiszemitizmus, valamint a másodlagos antiszemitizmus között, a kérdőívbe felvettük az elsődleges zsidóellenesség különböző korszakaiból származó elsődleges antiszemitizmus mérésére alkalmas állításokat, valamint a durva, második világháború előtti kort idéző konatív antiszemita állításokat, melyek után következtek a holokausztról szóló, másodlagos antiszemitizmust mérő állítások. Minden egyes aggregált változó koherenciáját főkomponens-elemzéssel is teszteltük (a megőrzött megmagyarázott hányadokat és a komponensmátrixokat lásd a függelék F13. táblázatában).

Az *elsődleges kognitív antiszemita* tematika mérésére kutatásunkban a zsidókkal szembeni előítéleteket szokásosan kifejező állításokat alkalmaztunk, amelyeket egy skálára (indexre) rendeztünk. Ezek a következő állítások voltak:

- Létezik egy rejtett zsidó háttérhatalom.
- A zsidóság szenvedése Isten büntetése.
- A zsidók hajlamosak becsutelen eszközöket használni céljaik elérése érdekében.
- A zsidók sosem fognak tudni teljesen beilleszkedni a magyar társadalomba.
- A zsidókról nem lehet őszintén beszélni.
- A zsidók kihasználják a nem zsidókat.
- Túl nagy a zsidók befolyása ma Magyarországon.

A *konatív antiszemitizmus* dimenziója a zsidókkal szembeni közvetlen hátrányos megkülönböztetést is helyeslő véleményeket foglalt magába, melyeket két kérdéssel mértünk. Ezek a következők voltak:

- A legjobb az lenne, ha a zsidók kivándorolnának az országból.
- Bizonyos foglalkozási területeken korlátozni kellene a zsidók számát.

9 A kérdőíves terepkutatás terjedelme nem engedte meg a teljes skála használatát. Ezért a legerősebb kötődés mellett döntöttünk.

Az *affektív antiszemitizmus* a zsidókkal szembeni fizikai távolságtartást (Bogardus-skála) és negatív érzületeket mérte két kérdéssel. Ezek a következők voltak:

- Mennyire rokonszenvesek vagy ellenszenvesek a zsidók?
- Elfogadna-e a családtagjának egy zsidót?

A *másodlagos antiszemitizmus* mérésére öt kérdés szolgált, amelyek a holokauszt témáján belül a holokauszttagadó, a holokausztot relativizáló, illetve a holokauszt emlékezetének fontosságát elvitató nézőpontokat vizsgálták.

- A zsidók még mindig túl sokat beszélnek a holokausztról.
- A zsidók is tehetnek arról, hogy üldözték őket.
- A holokauszt zsidó áldozatainak száma sokkal kisebb volt, mint azt általában állítják.
- Ennyi évtizeddel a zsidóüldözések után már le kellene venni ezt a témát a napirendről.
- A zsidók még a háború alatti üldöztetésükből, a holokausztból is előnyöket próbálnak kovácsolni.

Ahogy fentebb már láthattuk, a hagyományos és a másodlagos antiszemitizmus vizsgálata mellett kérdőívünk arra is lehetőséget kínált, hogy a negatív, a zsidókkal szembeni előítéletes beállítódások mellett megnézzük a zsidókra nézve pozitív állításokat is, amelyeket a filoszemitizmus, a zsidók iránti nyitottság és elfogadás, az önkritikus emlékezetpolitika, valamint a zsidók és a nem zsidók közötti különbségek témáiban foglalmaztunk meg. A három típushoz tartozó kérdésblokkokban a következő itemek szerepeltek:

A filozemita skála itemei

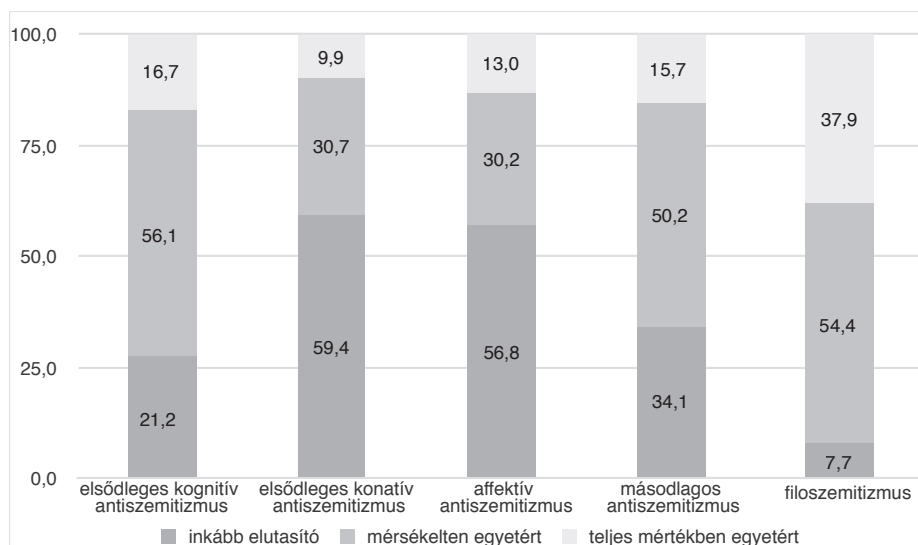
- Magyarország kulturális gyökerei a kereszténység mellett a zsidóság értékein is alapulnak.
- A zsidókat nem szabad felelőssé tenni Jézus Krisztus keresztre feszítéséért.
- A zsidók ugyanúgy magyarok, mint a társadalom többsége.
- Mindent meg kell tennünk a zsidó vallás és kultúra fennmaradása érdekében.
- A zsidók legfontosabb értéke a tudás és a tanulás.
- A zsidók a munkájukban nagyon szorgalmasak.
- Magyarország tudományos sikereiben a zsidóságnak jelentős szerepe volt.
- A magyar nagyipar megteremtői jelentős részben zsidók voltak.¹⁰

A megkérdezetteknek a feltett kérdésekre, mint korábban már jeleztük, négyfokú skálákon kellett válaszolniuk, ahol a 4-es érték jelentette a teljes egyetértést,

¹⁰ Az utolsó két állításnál felmerülhet, hogy inkább egyfajta tudást mér. Azonban minden attitűdnek vannak kognitív és affektív összetevői. Az egyetértés vagy ellenzés az attitűd irányát jelzi, amit a kognitív elem racionalizál, függetlenül attól, hogy milyen mértékű benne a tényszerű tudás.

a 3-as az inkább egyetértést, a 2-es az inkább elutasítást, az 1-es pedig a felkínált állítás teljes elutasítását. Az öt típus elemzése során a válaszadókat három kategóriába soroltuk, megkülönböztetve a teljes azonosulást, a mérsékelt elfogadást és az elutasítást. Ennek alapján témánkét egyszerű átlagolással öt egymás mellett lévő dimenziót konstruáltunk. A következő ábrán azt mutatjuk be, hogy az öt tematikus dimenzió milyen arányban érhető tetten a megkérdezettek válaszaiban.

1. ábra: Az antiszemitizmustematizációk és a filoszemitizmus szerkezete az elutasítás, illetve a mérsékelt vagy teljes egyetértés szerint, %

Megjegyzés: a válaszhiány mértéke egyik dimenzióban sem érte el a 7 százalékot; a filoszemitizmus esetében az egyetértés mértéke a filoszemitizmus támogatottságát mutatja.

A diagramokból látható, hogy az egyetértés és az ellenzés mértéke témánkét erősen változik. Az egyetértés legmagasabb értékeit a filoszemita állítások mutatják (a teljes 37,9 százalék, a mérsékelt 54,4 százalék), a zsidókról szóló pozitív kérdésblokk tehát a minta túlnyomó többségénél erős vagy mérsékelt elfogadásra talált.

Az antiszemitizmus különféle típusait mérő skálákon viszont nagy a szórás. Az elutasítás legnagyobb mértékben az elsődleges konatív antiszemitizmus (59,4 százalék) és az affektív antiszemitizmus (56,8 százalék) esetében jelentkezett (mely utóbbi azt jelzi, hogy a zsidók iránt a többség szimpátiát mutat). Az elsődleges kognitív antiszemitizmus és a másodlagos antiszemitizmus estében az elutasítás kisebb mértékű volt (27,2 és 34,1 százalék); a válaszadók mérsékeltlen vagy teljes mértékben elfogadják ezeket az állításokat (több mint kétharmaduk).

Összességében úgy tűnik, hogy minden antiszemitizmustípusnál magas arányokat találunk, a tradicionális és másodlagos antiszemitizmus iránti nyitottság nagyon jelentős a megkérdezettek körében, mindkét esetben a válaszadók többsége azonosul vele, még ha nem is szélsőséges formában. A konatív antiszemitizmus megjelenési formáit viszont a válaszadók 60 százaléka elutasítja. Ami pedig talán a legérdekesebb eredmény, hogy a zsidókról szóló pozitív állítások nagyon jelentős befogadásra találnak a megkérdezettek körében. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a pozitív állítások elfogadása láncszerű, vagyis egységes egyetértési mintázatuk alapján bátran állíthatjuk, hogy valóban filozemita beállítódás húzódik meg mögöttük. Ez arra utal, hogy még a ténylegesen meglévő antiszemita érzület is nagyon eltérő, vele éppen ellentétes tematizációkat is magába tud szívni.

A zsidókra vonatkozó és a kérdőívben szereplő attitűdkérdések alapján további öt dimenziót tudtunk rekonstruálni. Ezek részben a zsidók és nem zsidók viszonyával, részben a konfliktus megítélésével, részben a magyar társadalom felelősségével, részben Izraellel és Palesztinával kapcsolatosak. A öt dimenzióhoz tartozó kérdéseket itt is négyfokú skálákon mértük, és az itemek a következők voltak (a 2. ábrán a magyar-zsidó különbözősége és konfliktusra vonatkozó kérdéseket külön mutatjuk be):

A zsidók és a nem zsidók között különbségek, konfliktusok tagadása

- A zsidókat és nem zsidókat legtöbbször meg sem lehet különböztetni egymástól.
- A zsidók és nem zsidók között nincs konfliktus (a következő ábrán e változókat külön-külön mutatjuk be).

A zsidókkal kapcsolatos önkritikus emlékezet skálája

- A magyar társadalom is felelős volt azért, ami a zsidókkal a háború alatt történt.
- Többet kellene tanítani az iskolákban a zsidóüldözésekről, hogy ilyesmi többé ne fordulhasson elő.
- A holokauszt tagadását tiltani kell.

A magyar zsidók elfogultak Izraellel skála

- Az itt élő zsidók lojálisabbak Izraelhez, mint Magyarországhoz.
- A zsidók mindenkit zsidóellenesnek tartanak, aki Izraelt kritizálja.
- Izrael állam politikája miatt egyre ellenszenvesebbek nekem a zsidók.

Izrael a zsidók anyaországa és jogos az önvédelme

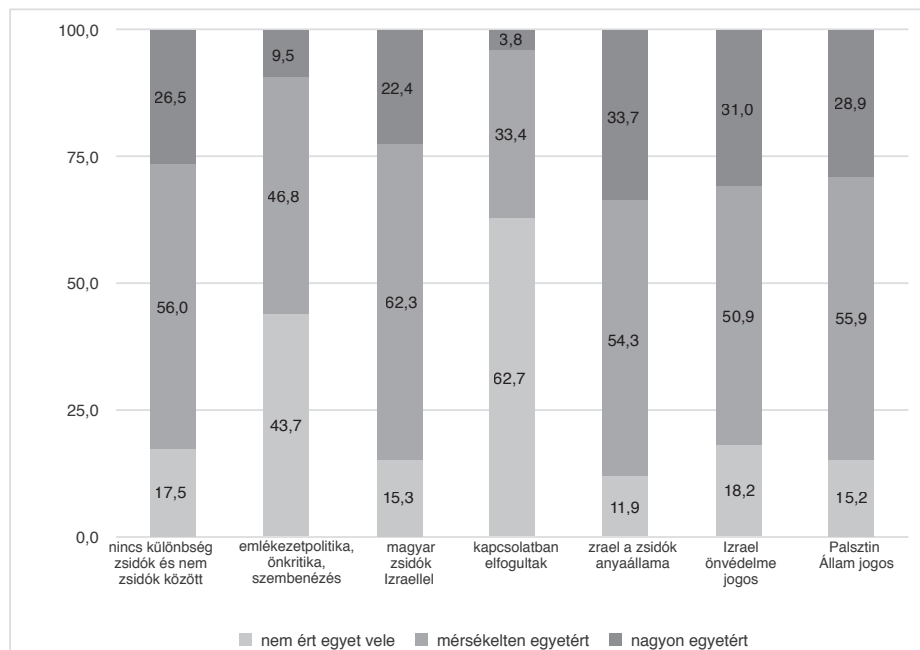
- Jogos, hogy a zsidóknak is legyen egy anyaországa, ami Izrael.
- Izrael jogos önvédelmi harcot folytat az őt ért támadások ellen (a következő ábrán e változókat külön-külön mutatjuk be).

Palesztinok joga az önálló államukhoz

- A palesztinoknak is joguk van a saját államukhoz.

A zsidókra vonatkozó és a kérdőívben szereplő egyéb attitűdkérdések megoszlásai az egyetértés és az elutasítás skálaértékei szerint a következőképpen néznek ki:

2. ábra: A zsidókkal kapcsolatos attitűdök további tematizációinak szerkezete az elutasítás, illetve a mérsékelt és teljes egyetértés szerint, %

Megjegyzés: a válaszhiány mértéke egyik dimenzióban sem érte el a 10 százalékot.

A teljes és visszafogottabb egyetértés legmagasabb értékeit az Izraelre és Palesztinára vonatkozó pozitív állítások mutatják. A válaszadók szerint Izrael és Palesztina államisága jogos, de jogosnak tartja a válaszadók több mint 80 százaléka Izrael önvédelmi harcát is. Ugyancsak magas a teljes és mérsékelt egyetértés, hogy a zsidók és nem zsidók között a különbség nem jelentős (83 százalék), illetve, hogy fontos szembenézni a magyar társadalom felelősségével a holokauszt miatt, és ennek emlékezetét életben kell tartani (85 százalék). Abban a kérdésben viszont, hogy van-e konfliktus a zsidók és nem zsidók között, már közel fele-fele a válaszadók megosztottsága. Abban a kérdéscsoportban pedig, hogy a magyarországi zsidók elfogultak Izrael iránt, túlságosan lojálisak vele, valamint érzékenyek az ezzel ellentétes kritikákra, és ez zsidóellenes érzéseket szülhet az emberekben, 37 százalékos az egyetértés részben vagy egészen.

Összességében úgy tűnik, hogy az izraeli helyzet témái inkább pozitívan ítéltetnek meg a megkérdezettek körében, ami akár fékező erő is adhat az antiszemitizmus terjedésének. Jelentősnek látszik a kollektív társadalmi emlékezetpolitika szerepének elfogadottsága is, ami hasonló hatással lehet az antiszemitizmus alaku-

lására az országban. Abban viszont már ütköznek a nézetek, hogy mennyire különböztethetők meg a zsidók és a nem zsidók, és még inkább, hogy e megkülönböztetés mögött látható-e konfliktuspotenciál.

A zsidókhöz való érzelmi viszonyulás magyarázatai és mentális tere

Adorno és munkatársai az antiszemitizmust a tekintélyelvű személyiség zsidókkal szemben kialakult és rögzült előítéleteességének megnyilvánulásaként értékelték, aminek következtében, amit az antiszemita személyek „*az általuk homogén egységként elképzelt zsidókról mondanak, azt sokkal inkább saját pszichológiájuk, mintsem a zsidók tényleges jellemzői magyarázzák*” (Adorno et. al. 1950: 17). Adornóék kutatása nyomán azt mondhatjuk, hogy az antiszemita előítéleteesség pszichológiai összetevői kölcsönösen összefüggenek egymással. A zsidóellenes érzelmek együtt járnak a diszkriminációra való hajlandósággal és zsidókra vonatkozó negatív sztereotípiákkal, de az elmélet alapján az oksági viszony nem dönthető el egyértelműen.

Levinson írja, „*az antiszemitizmus irracionális a legköznapiabb beszélgetésekben is megnyilvánul. Az a tény, hogy az emberek általánosító kijelentéseket tesznek a »zsidóról«, miközben a zsidók tényszerűen nagyon sokfélék, ott vannak minden társadalmi osztály tagjai között, az asszimiláció legkülönbözőbb változatait képviselik, mindez az irracionális eleven bizonyítéka. A zsidóság tényleges komplexitása és feltételezett homogenitásuk közötti ellentét alapján állíthatjuk, hogy amit az emberek a zsidók ellen mondanak, az inkább saját lelkiviláguktól, mintsem a zsidók tényleges jellegzetességeitől függ*” (Adorno et al. 1950: 57).

Kérdőívünkben a konatív, az elsődleges kognitív és a másodlagos antiszemitizmus tartalmait operacionalizáltuk, és az így keletkezett változók egymáshoz való viszonya feltárásának céljából létrehoztunk egy minden lehetséges magyarázó változót tartalmazó regressziós modellt és egy, csak az antiszemitizmus egyes dimenzióit, valamint a zsidókról való ismeretekre, a zsidó-magyar különbözőségeire és konfliktusra vonatkozó kérdéseket tartalmazó útmodellt (mentális térképet),¹¹ ahol a függő változóként az affektív antiszemitizmust használtuk (amely, ahogyan korábban láthattuk, mérsékelt, vagy erőteljes formában a magyar népesség több mint kétötödére jellemző).

A regressziós modellt több lépésben építettük fel. Az első lépésben a szociodemográfiai változókat, a második lépésben a percepciókat és drivereket, a harmadikban a politikai attitűdöket, a negyedikben a zsidókról való ismereteket, a végső modellben pedig az antiszemitizmus dimenzióit, illetve az azokat kiegészítő változókat vontuk be a modellbe.

¹¹ A regresszióelemzés egyik lehetséges célja annak feltárása, hogy több változó között milyen lineáris vagy nemlineáris kapcsolat áll fenn. Jelen esetben sorra néztük, hogy ha külön-külön az egyes dimenziókat mint függő változókat akarjuk magyarázni a többi nézetípussal, milyen kapcsolódások mutathatók ki. A modellekbe bevont indexeket főkomponens-elemzéssel ellenőriztük; ezeknél a megmagyarázott információhányad és a változók illeszkedése egyaránt megbízhatóan magas volt.

1. táblázat: az affektív antiszemitizmus többlépcsős regressziós modellje ($p < 0,001^{***}$; $p < 0,01^{**}$; $p < 0,05^{*}$)

	1. modell (korr. R^2 = ,03)	2. modell (korr. R^2 = ,04)	3. modell (korr. R^2 = ,25)	4. modell (korr. R^2 = ,32)	5. modell (korr. R^2 = ,51)
Iskolai végzettség – középfok (alapfok = ref.)	-,060	-,065	-,048	-,003	,005
Iskolai végzettség – felsőfok (alapfok = ref.)	-,073*	-,078*	-,040	,025	,018
Településtípus – megyeszékhely (Bp. = ref.)	,053	,052	,038	-,014	,020
Településtípus – város (Bp. = ref.)	,196***	,196***	,081	,010	,041
Településtípus – falu (Bp. = ref.)	,168***	,171***	,110*	,048	,103*
Kor	,031	,038	,009	,020	,006
Nem (1 = férfi)	-,006	-,011	,020	,030	,020
Szubjektív jólét		,072	,099**	,133***	,093**
Depriváció		,073*	,017	,036	,024
Konzervativizmus			,215***	,168***	,057
Tekintélyelv			,152***	,139**	,070
Politikai kiábrándultság			,011	,000	,031
Etnikai-vallási előítélet			,430***	,406***	,406***
Etnocentrizmus			,015	-,012	-,051
Ismeretek a zsidókról (index)				-,228***	-,067
Zsidó ismerős megléte (1 = van)				,116**	,073*
Nincs különbség magyarok és zsidók között					-,072
Nincs konfliktus magyarok és zsidók között					-,036
Emlékezetkultúra					-,027
Filoszemitizmus					-,100*
Másodlagos antiszemitizmus					,051
Konatív antiszemitizmus					,276***
Kognitív antiszemitizmus					,015
Izrael állam létének és önvédelmének jogossága					-,135***
Izrael és a zsidók viszonya (a magyar zsidók elfogultak Izraellel)					,050
N (fő)	935	935	875	872	745

A regressziós vizsgálat utolsó modellje azt mutatja, hogy a szociodemográfiai változók – a gyenge kistépülési hatást kivéve – nem magyarázzák az affektív antiszemitizmust, vagyis minden korcsoportban, férfiak, nők és különböző iskolai végzettségűek között egyaránt találunk rokonszenvezőket és ellenszenvet érzőket. A korrigált R^2 érdemben a 3. modelltől értelmezhető, ahol a független változók az affektív antiszemitizmust 25 százalékban magyarázzák. Ezek között a legerősebb az etnikai-vallási előítélet, ezt követi a konzervativizmus, a tekintélyelvűség és az gyengén a szubjektív jólét percepciója, valamint a kisebb település. A negyedik modellben a megmagyarázott hányad 32 százalékra nő, az etnikai-vallási előítélet mellett a zsidókról való ismerethiány, a konzervativizmus, a tekintélyelv, a szubjektív jólét percepciója és a zsidó ismerősök hiánya is magyarázza a zsidókkal szembeni ellenszenvet. Az utolsó modellben ($R^2 = 51$ százalék) az etnikai-vallási előítélet mellett a konatív antiszemitizmus, Izrael államiségének és önvédelmének elutasítása, majd

gyengén a szubjektív jólét, a filoszemitizmus ellenzése, a zsidó ismerősök hiánya és a kisebb település magyarázóereje érdemi.

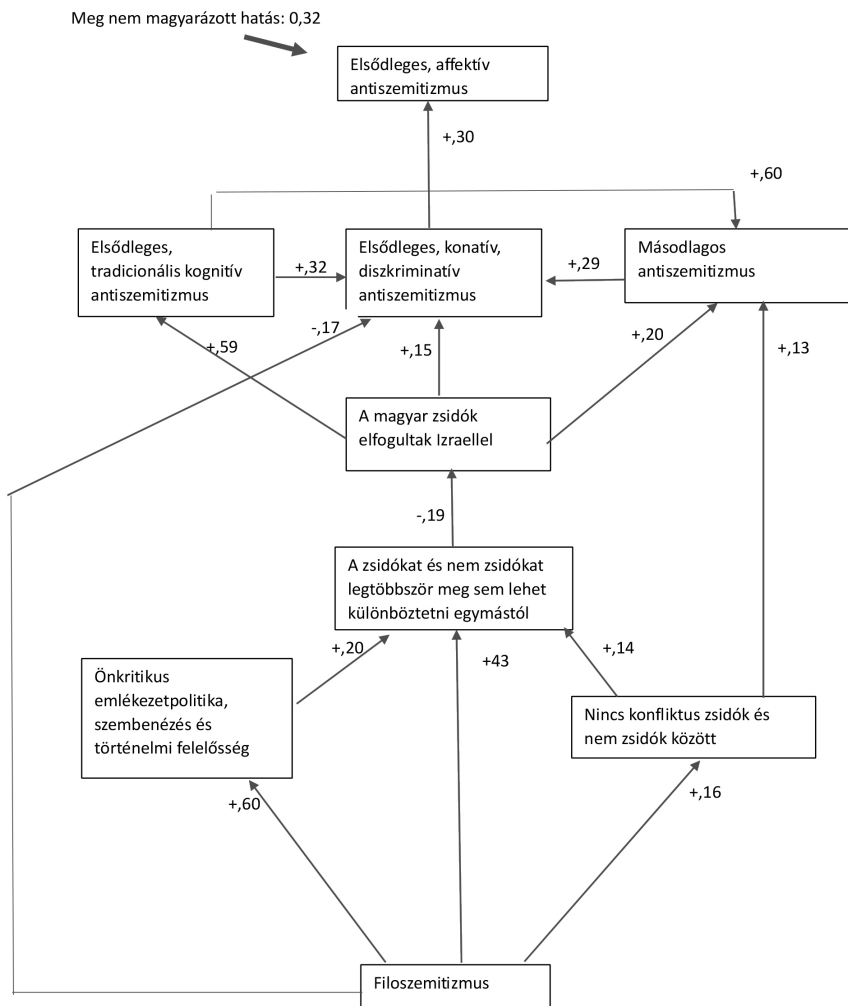
A következő ábra az egyes – az antiszemitizmushoz szorosan kötődő – beállítódástípusok közötti összefüggéseket mutatja be a köztük megjelenő nyilakkal, a „+” jel a kapcsolódások pozitív irányát, a „-” jel pedig a fordított korrelációt jelzi. Az útmodell függő változója ezúttal is az affektív antiszemitizmus. Az első lépésben az összes magyarázó változót bevontuk a modellbe, majd a második lépésben az lett a függő változó, amelyik a legerősebb korrelációt mutatta az affektív antiszemitizmussal (esetünkben a konatív antiszemitizmus). Az ezt követő lépésekben ugyanezt a logikát alkalmazva nem önkényesen döntöttük el a változók logikai sorrendjét, hanem mintegy a módszer jelölte ki az utat a modellépítés során.

Felmerülhet a kérdés, hogy az affektív antiszemitizmus magyarázza-e a konatív antiszemitizmust, vagy fordítva? Festinger (1957) amellett érvel, hogy ha valaki antiszemita cselekedetet követ el (vagy ilyen szándékkal él), utólag hajlamos érzelmileg is igazolni a viselkedését. Vagyis: nem azért támad, mert gyűlöl, hanem azért gyűlöl, mert már támadt.

A szociális identitáselmélet szerint (Tajfel–Turner 1979) a csoporthoz tartozás során először a viselkedési normákat tanuljuk meg („ne barátkozz velük”, „ellenük szavazz”), és ezekhez igazítjuk később az érzéseinket. Így a konatív szint (viselkedési norma) alakítja ki az affektív szintet (érzelem, attitűd). Zick–Küpper–Hövermann (2011) szerint sok antiszemita attitűd nem spontán emocionális ellenszenvből ered, hanem valamilyen szociálpszichológiai vagy gazdasági érdekből következik, például irigység, félelem a versenytől. Ezekből az érdekekből fakadó konatív szándék (például „nem vennék tőlük terméket”, „nem laknék zsidó szomszédjában”) utólag színezi át az érzelmi állapotokat is – az affektus követi az akciót.

A következő ábrán ezen elméletekhez igazodva közöljük útmodellünk eredményeit.

3. ábra: Az affektív antiszemitizmus regressziós útmodellje a kutatás során létrehozott összes indikátor bevonásával

Megjegyzés (a teljes modellre vonatkozóan): $N = 745$; a meg nem magyarázott hatás nyíl és értéke mutatja a modell érvényességét és annak erejét, ez mutatja meg, hogy a függő változó szóródásából hány százalék maradt megmagyarázatlanul a modellben. Minél alacsonyabb a meg nem magyarázott hányad értéke, annál erősebb a modell magyarázóereje. Az ábrán csak a szignifikáns kapcsolódásokat jelezzük, az erősségük szerint.

Ebben a modellben az egyik érdekes eredmény az, hogy a filoszemizmus és a zsidók affektív elutasítása között semmiféle közvetlen kapcsolat nincs, azonban a konatív antiszemitizmussal a filoszemizmus érthető módon negatívan korrelál. A filoszemita beállítódás erősen összefügg az önkritikus emlékezetpolitikával, nem lát konfliktust a zsidók és nem zsidók között, azt vallja, hogy a zsidókat és a nem zsidókat legtöbbször meg sem lehet különböztetni egymástól. Elutasítja azt, hogy a zsidók elfogultak lennének Izraellel szemben, ebből pedig eljut az elsődleges kognitív, a konatív és a másodlagos antiszemitizmus elutasításához. És mivel a konatív

antiszemitizmust közvetlenül és közvetve elutasítja, nem meglepő, hogy érzelmileg közel érzi magához a zsidókat. Ez a mentális szerkezet nagyon konzisztens.

Az affektív antiszemitizmust végpontként kijelölő útmodell azt is mutatja, hogy az elsődleges kognitív, konatív és másodlagos antiszemitizmus kölcsönösen erősíti egymást, s mindhárom változat elfogadása azon a nézeten alapul, miszerint a magyar zsidók elfogultak Izraellel. Ezt az állítást világosan igazolja, hogy „a magyar zsidók elfogultak Izraellel” elem mindhárom, egyébként egymáshoz pozitívan kapcsolódó antiszemitizmusváltozathoz pozitívan kapcsolódik. A kapcsolat feltűnően erős az elsődleges, tradicionális kognitív antiszemitizmus irányában. Ez ismét egy konzisztens kapcsolati hálónak tűnik. Azt viszont érdemes megjegyezni (és ez igazolhatja azt, hogy az affektív antiszemitizmust jelöltük meg a modell végpontjának), hogy a zsidók érzelmi alapú elutasítása közvetlenül nem kapcsolódik az elsődleges kognitív és másodlagos antiszemitizmushoz. Ezek akkor vezetnek érzelmi elutasításhoz, ha közvetítő elemként belép a diszkriminatív konatív antiszemitizmus is.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy az útmodellben felbukkan némi inkonzisztencia is: akik szerint ugyanis nincs konfliktus zsidók és nem zsidók között, azok egyet tudnak érteni a másodlagos, holokauszttemájú antiszemitizmussal is.

Összegzés és konklúzió

Vizsgálatunk eredményei világosan rámutatnak az affektív antiszemitizmus komplexitására és mélységére. Az affektív antiszemitizmus kialakulásában központi szerepet játszik az, hogy a zsidókat érintő negatív sztereotípiák és előítéletek mélyen gyökereznek a társadalmi normákban és értékekben. Az érzelmi elutasítás gyakran a sztereotípiák és előítéletek internalizálásának eredménye, amelyek félelem, irigység, undor, harag és gyűlölet formájában nyilvánulhatnak meg. Ezek az érzelmek a szocializáció és a média hatása által mélyülhetnek el, különösen akkor, ha a politikai vezetők vagy más befolyásos személyek megerősítik ezeket az attitűdöket. Ilyen hatású lehetett a 2015–16-os menekülthullám óta folyamatosan gerjesztett morális pánik, amely az etnikai-vallási előítéletet és az antiszemitizmus affektív dimenzióját szinte elválaszthatatlanná tette.

Kutatásunk azt mutatta, hogy az affektív antiszemitizmus nem szociodemográfiai tényezőkkel magyarázható, hiszen minden társadalmi rétegben és korcsoportban fellelhető. A kisebb településeken élők körében tapasztaltuk a zsidókkal szembeni nagyobb elutasítást, de ez a hatás nem minden modellben volt szignifikáns.

A legnagyobb hatással az etnikai-vallási előítélet, a diszkriminatív antiszemitizmus, Izrael államiságának és önvédelmének elutasítása volt az affektív antiszemitizmusra. Ugyanakkor, azt találtuk, hogy az etnikai-vallási előítélet gyakorlatilag leválaszthatatlan az affektív antiszemitizmusról, ezért a korábbi modellek magyarázó tényezői is említést érdemelnek.

Ilyen a konzervativizmus és a tekintélyelvűség, illetve a zsidókról való ismeretek és a személyes zsidó ismerősök hiánya, illetve a szubjektív jólét percepciója is

búvópatakszerűen fel-fel bukkan. Ahogyan említettük, a tekintélyelvűség és a világnézeti konzervativizmus magyarázó szerepéről az 1950-es évek óta rengeteg írás született, itt csak a konvenciók megsértőivel szembeni agressziót és a kívülállónak tartott, egyfajta nemzeti anti-identitást megtestesítő csoportokkal szembeni bizalmatlanságot és ellenérzést emelnénk ki. A kontakthipotézis pedig megerősítést nyert: a zsidókról való tudás, közvetlen tapasztalat és személyes ismeretségek csökkentik az affektív antiszemitizmus mértékét.

Kutatásunkban az is kiderült, hogy a filoszemita attitűdök, amelyek erősen összefüggtek az önkritikus emlékezetpolitikával és a zsidókkal szembeni diszkrimináció elutasításával, szemben álltak az affektív antiszemitizmussal. Ez azt jelzi, hogy az érzelmi közelség és szimpátia a zsidók iránt szoros kapcsolatban áll az antiszemitizmus különböző formáinak elutasításával és a zsidókat pozitívan feltüntető állítások elfogadásával kognitív szinten is.

Útmodellünk szerint fontos tényező az affektív antiszemitizmushoz vezető úton a vád, hogy a magyar zsidók lojálisabbak Izraelhez, mint Magyarországhoz és elfogultak Izraellel, amely a tekintélyelvű és nemzeti konzervatív világképbe nem illik bele. Ez a gondolat a zsidókat kollektív szinten teszi gyanússá és testesíti meg azt a nemzeti anti-identitást, amely alapján a zsidókat nem kell és lehet magyarnak tekinteni, sokkal inkább egy idegen testnek, amely eltérő érdekeket szolgál és az izraeli aktuálpolitika minden vélt, vagy valós hibás döntéséért kollektíve felelőssé tehető. Az affektív antiszemitizmust vizsgáló úton ez a kívülállóság-percepció a kiindulópontja mind az elsődleges, mind a másodlagos antiszemitizmusnak, amely végül a zsidók érzelmi elutasításához vezet, és amely táptalajt ad a kognitív szinten jelentkező antiszemitizmusdimenziók, valamint a holokauszttal kapcsolatos felelősségelhárítás igazolásának. A történelem folyamatosan változó kontextusában az antiszemita előítéletesség és „diszkriminációigény” a mai körülmények között tehát a valós (zsidó) identitás rejtegetésének, illetve a hűtlenség és az elfogultság vádjának (érzelmi alapú) megfontolásából kiindulva nyer (ön)igazolást és vezet a zsidók iránti ellenszenvhez. A nemzetközi összehasonlítás jelenleg még nem elérhető lehetősége miatt nem tudhatjuk biztosan, de hipotetikusán megfogalmazhatjuk, hogy ez az útmodell az, amely végső soron segíthet megérteni napjaink zsidóellenes érzelmeit, megmozdulásait és gyűlöletcselekményeit, amelyek közvetlen kiindulópontja a zsidók kollektív hibáztatása a gázai eseményekért, feltételezve az aktuális izraeli kormány politikája mellett feltétlen kiállást a világ bármely táján élő zsidók részéről.

Irodalom

Abady, F. C. (2020): The psychology of modern antisemitism: Theory, research and methodology. In Lange, A. – Mayerhofer, K. – Porat, D. – Schiffman, L. (eds): *Comprehending and confronting antisemitism: A multi-faceted approach*. Vol. 1. De Gruyter, 271–298.

- Adorno, T. W. – Frenkel-Brunswik, E. – Levinson, D. J. – Sanford, R. N. (1950): *The authoritarian personality*. Harper & Brothers.
- Agnew, R. (1992): Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30(1), 47–88.
- Allport, G. W. (1977): *Az előítélet*. Társadalomtudományi Könyvtár, Gondolat Kiadó.
- Bandura, A. (1999): Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3(3), 193–209.
- Bauman, Z. (2016): *Strangers at our door*. Polity Press.
- Bergmann, W. (2011): *Geschichte des Antisemitismus*. Vol. 2187. C. H. Beck.
- Bredin, J.-D. (1986): *The affair: The case of Alfred Dreyfus*. George Braziller Inc.
- Cohn, N. (1967): *Warrant for genocide: The myth of the Jewish world-conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*. Harper & Row.
- Csepeli, G. – Grajczár, I. – Örkény, A. (2023): Antiszemitizmus Magyarországon és a Szimhat Tora háború: Egy szociológiai felmérés eredménye. *Múlt és Jövő*, 3.
- Csepeli, G. – Örkény, A. – Székelyi, M. (2000): *Grappling with national identity: How nations see each other in Central Europe*. Akadémiai Kiadó.
- Eatwell, R. (2003): *Fascism: A history*. Vintage.
- Evans, R. J. (2003): *The coming of the Third Reich*. Penguin Books.
- Festinger, L. (1957): *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford University Press.
- Fiske, S. (2006): *Társas alapotívumok*. Osiris.
- Fredrickson, G. M. (2002): *Racism: A short history*. Princeton University Press.
- Glaeser, E. L. (2005): The political economy of hatred. *The Quarterly Journal of Economics*, 120(1), 45–86.
- Glick, P. – Fiske, S. T. (2001): An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American Psychologist*, 56(2), 109–118.
- Goldhagen, D. J. (1996): *Hitler's willing executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. Alfred A. Knopf.
- Greenwald, A. G. – Banaji, M. R. (1995): Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review*, 102(1), 4–27.
- Holz, K. (2010): *Nationaler Antisemitismus: Wissenssoziologie einer Weltanschauung*. Hamburger Edition.
- Horkheimer, M. – Adorno, T. W. (1947): *Dialectic of enlightenment*. New York: Herder and Herder.
- Hyman, P. (1998): *The Jews of modern France*. University of California Press.
- Kovács, A. – Fischer, G. (2021): *Antisemitic prejudices in Europe: Survey in 16 European countries*. Budapest: Institute for Jewish Policy Research.
- Laqueur, W. (2006): *The changing face of anti-Semitism: From ancient times to the present day*. Oxford University Press.
- Miller, J. (1997): *The drama of the gifted child: The search for the true self*. Basic books.
- Mudde, C. (2007): *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge University Press.

- Nirenberg, D. (2013): *Anti-Judaism: The Western tradition*. W. W. Norton & Company.
- Nussbaum, M. C. (2018): *The monarchy of fear: A philosopher looks at our political crisis*. Harvard University Press.
- Pettigrew, T. F. – Tropp, L. R. (2006): A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751–783.
- Postone, M. (2000): *Anti-semitism and national socialism*. Chronos Publications.
- Pulzer, P. (1988): *The rise of political anti-Semitism in Germany and Austria*. Harvard University Press.
- Salzborn, S. (2010): The politics of antisemitism. *Journal for the Study of Antisemitism*, 1, 89–115.
- Sartre, J.-P. (1948): *Antisemitism and Jew*. Paris: Schocken Books
- Sik, E. (2016): Egy hungarikum: A morális pánikgomb. *Mozgó Világ*, 42(10), 67–80.
- Staub, E. (1989): *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*. Cambridge University Press.
- Stern, F. (1965): *The politics of cultural despair: A study in the rise of the Germanic ideology*. University of California Press.
- Tajfel, H. – Turner, J. C. (1979): An integrative theory of intergroup conflict. In Austin, W. G. – Worchel, S. (eds): *The social psychology of intergroup relations*. Brooks/Cole, 33–47.
- Wistrich, R. S. (1991): *Antisemitism: The longest hatred*. Pantheon Books.
- Zick, A. – Küpper, B. – Hövermann, A. (2011): *Intolerance, prejudice and discrimination: A European report*. Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Zick, A. – Wolf, C. – Küpper, B. – Davidova, E. (2008): The syndrome of group-focused enmity: The interrelation of prejudices tested with multiple cross-sectional and panel data. *Journal of Social Issues*, 64(2), 363–383.
- Zimbardo, P. G. (2007): *The Lucifer effect: Understanding how good people turn evil*. Random House.

Függelék

F1. táblázat: Kollektív relatív depriváció (összes válaszadó, %)

	nagyon nem ért egyét	nem ért egyét	egyetért	nagyon egyetért	nem tudja / nem válaszol
A hozzám hasonló emberek nincsenek annyira megbecsülve, mint kellene.	4	16	45	34	1
A hozzám hasonló emberek megfelelő jövedelmet kapnak/kaptak az elvégzett munkáért.	33	35	22	8	2
A hozzám hasonló emberek nem tudják érvényesíteni az érdekeiket.	4	19	49	27	1

F2. táblázat: *Konzervativizmus (az első 4 állítás) és tekintélyelvűség (az utolsó 3 állítás) – az állításokkal való egyetértés (összes válaszadó, %)*

	nagyon nem ért egyet	nem ért egyet	egyetért	teljes mértékben egyetért	nem tudja vagy nem válaszol
A terhésségmegszakítást jobban kellene korlátozni.	26	35	23	9	7
Súlyos bűncselekmények esetén legyen kiszabható halálbüntetés is.	11	21	40	24	4
A kábítószer-fogyasztók börtönbüntetését érdemelnék.	8	22	44	23	3
Az országba érkező idegenek számát jelentősen korlátoznunk kell.	3	13	41	41	1
A legfontosabb erény, amit a gyerekeknek meg kell tanulniuk, a tekintély tisztelete.	6	20	40	33	1
A legtöbb problémánk megoldódna, ha meg tudnánk szabadulni az erkölcstelen és antiszociális emberektől.	5	17	50	25	3
Erős vezetőkre van szükségünk, akik megmondják, mit tegyünk.	8	21	41	27	3

F3. táblázat: *Etnocentrizmus – az állításokkal való egyetértés (összes válaszadó, %)*

	nagyon nem ért egyet	nem ért egyet	egyetért	teljes mértékben egyetért	nem tudja vagy nem válaszol
A világ jobb lenne, ha más országok lakói olyanok lennének, mint a magyarok.	17	33	35	9	6
Az embereknek akkor is támogatniuk kell hazájukat, ha annak nincs igaza.	14	36	37	11	3
Van néhány olyan dolog a mai Magyarországon, ami miatt szégyellem a hazámat.	12	26	46	16	1

F4. táblázat: Politikai elidegenedés (összes válaszadó, %)

	nagyon nem ért egyet	nem ért egyet	egyetért	teljes mértékben egyetért	nem tudja vagy nem válaszol
Bármelyik pártra is szavaznak az emberek, a dolgok úgysem változnak.	7	22	41	28	2
Az olyan emberek, mint én, nem tudják befolyásolni, hogy mit tesz a kormány.	4	15	44	38	0

F5. táblázat: Rokonszenzvskála – az etnikai-vallási előítélet részeként (összes válaszadó, %)

	1 – nagyon ellenszenves	2	3	4 – nagyon rokonszenves	nem tudja vagy nem válaszol
arabok	35	41	19	2	3
cigányok	34	39	20	5	2
kínaiak	18	36	38	6	2
fekeete-afrikaiak	34	35	25	4	4
románok	11	34	42	10	3
svábok	7	14	48	26	5
szlovákok	7	20	49	22	3
zsidók	9	22	49	17	4
menekült, migránsok	40	38	16	2	4

F6. táblázat: Társadalmi távolság – az etnikai-vallási előítélet részeként (Elfogadná-e a következő csoportok tagjait családtagjának?) Összes válaszadó, %

	egyáltalán nem	inkább nem	inkább igen	teljes mértékben igen	nem tudja vagy nem válaszol
német	7	10	50	29	4
határon túli magyar	8	10	46	32	4
amerikai	8	14	51	23	5
zsidó	14	22	45	14	4
román	16	31	39	10	3
ukrán	20	31	38	7	4
orosz	20	33	37	4	5
kínai	26	34	33	3	3
homoszexuális	39	30	21	5	5
fekeete-afrikai	40	34	19	3	5
cigány	40	35	18	4	4
arab	40	38	15	2	4
menekült, migráns	45	33	14	2	5

F7. táblázat: Izraellel kapcsolatos attitűdök (összes válaszadó, %)

	egyáltalán nem ért egyet	inkább nem ért egyet	inkább egyetért	teljes mértékben egyetért	nem tudja vagy nem válaszol
Jogos, hogy a zsidóknak is legyen egy anyasorsága, ami Izrael.	3	9	51	32	5
A palesztinoknak is joguk van a saját államukhoz.	2	12	51	26	9
Izrael jogos önvédelmi harcot folytat az őt ért támadások ellen.	3	13	45	28	11
Az itt élő zsidók lojálisabbak Izraelhez, mint Magyarországhoz.	7	19	37	20	16
A zsidók mindenkit zsidóellenesnek tartanak, aki Izraelt kritizálja.	9	26	37	16	12
Izrael állam politikája miatt egyre ellenszenvesebbek nekem a zsidók.	23	32	29	8	9

F8a. táblázat: Szubjektív jólét – elégedettség (összes válaszadó, %)

	egyáltalán nem	inkább nem	inkább igen	teljes mértékben	nem tudja vagy nem válaszol
Mennyire elégedett az életével?	10	19	53	18	0

F8b. táblázat: Szubjektív jólét – anyagi helyzet változás (összes válaszadó, %)

	sokat romlott	inkább romlott	nem változott	inkább javult	sokat javult	nem tudja vagy nem válaszol
Hogyan változott az elmúlt 5 évben a háztartása anyagi helyzete?	22	42	29	6	1	0

F8c. táblázat: Szubjektív jólét – szubjektív anyagi helyzet (összes válaszadó, %)

	nem elegendő, komoly megélhetési gondjaink vannak	nem elegendő, és néha nehezen boldogulunk	éppen csak arra elég, hogy megéljünk nehézségek nélkül	A pénzünk több mint elegendő, félre is tudunk tenni belőle	nem tudja vagy nem válaszol
Hogyan értékelné a háztartása összjövedelmét?	5	24	57	12	2

F9. táblázat: A kérdezett neme (összes válaszadó, %)

	férfi	nő
Neme	47	53

F10. táblázat: Korcsoportok (összes válaszadó, %)

18–39	37
40–59	34
60–	29

Megjegyzés: a regressziós modellben a kor változó folytonos változóként szerepel.

F11. táblázat: Iskolai végzettség – csoportok (összes válaszadó, %)

alapfokú	51
középfokú	31
felsőfokú	18

F12. táblázat: Településtípus (összes válaszadó, %)

Budapest	18
megyeszékhely	17
város	35
község	30

F13. táblázat: A tanulmányban használt, antiszemitizmussal kapcsolatos főkomponensek megőrzött megmagyarázott hányadai (zárójelben) és komponens mátrixainak értékei

	Kognitív antiszemitizmus (49%)	Konatív antiszemitizmus (80%)	Affektív antiszemitizmus (83%)	Másodlagos antiszemitizmus (59%)	Filoszemitizmus (47%)	Önkritikus emlékezet (57%)	Izraellel szembeni elfogultság vádja (61%)	Izrael állama és jogos önvédelme (78%)
Létezik egy rejtett zsidó háttérhatalom.	,742							
A zsidóság szenvedése Isten büntetése.	,562							
A zsidók hajlamosak becsstelen eszközöket használni céljaik elérése érdekében.	,776							
A zsidók sosem fognak tudni teljesen beilleszkedni a magyar társadalomba.	,732							
A zsidókról nem lehet őszintén beszélni.	,663							
A zsidók kihasználják a nem zsidókat.	,618							
Túl nagy a zsidók befolyása ma Magyarországon.	,761							
A legjobb az lenne, ha a zsidók kivándorolnának az országból.		,898						
Bizonyos foglalkozási területeken korlátozni kellene a zsidók számát.		,898						
Mennyire rokonszenvesek vagy ellenszenvesek a zsidók?			,913					
Elfogadna-e a családtagjának egy zsidót?			,913					
A zsidók még mindig túl sokat beszélnek a holokausztról.				,802				
A zsidók is tehetnek arról, hogy üldözték őket.				,727				

A holokauszt zsidó áldozatainak száma sokkal kisebb volt, mint azt általában állítják.				,754			
Ennyi évtizeddel a zsidóüldözések után már le kellene venni ezt a témát a napirendről.				,793			
A zsidók még a háború alatti üldöztetésükből, a holokausztból is előnyöket próbálnak kovácsolni.				,757			
Magyarország kulturális gyökerei a kereszténység mellett a zsidóság értékein is alapulnak.				,681			
A zsidókat nem szabad felelőssé tenni Jézus Krisztus keresztre feszítéséért.				,586			
A zsidók ugyanúgy magyarok, mint a társadalom többsége.				,649			
Mindent meg kell tennünk a zsidó vallás és kultúra fennmaradása érdekében.				,702			
A zsidók legfontosabb értéke a tudás és a tanulás.				,740			
A zsidók a munkájukban nagyon szorgalmasak.				,731			
Magyarország tudományos sikereiben a zsidóságnak jelentős szerepe volt.				,738			
A magyar nagyipar megteremtői jelentős részben zsidók voltak.				,645			
A magyar társadalom is felelős volt azért, ami a zsidókkal a háború alatt történt.				,748			

Neoliberalism, Authoritarian Neoliberalism, and #MeToo: Discursive Constructions of Sexual Harassment and Victimhood in Hungary¹

Neoliberalizmus, autoriter neoliberalizmus és a #MeToo: A szexuális zaklatás és az áldozatiság diszkurzív konstrukciói Magyarországon

Enikő Anna Virágh²

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.18775>

Manuscript received: 17 April 2025.

Modified manuscript received: 9 July 2025.

Acceptance of manuscript for publication: 30 July 2025.

Abstract: This study examines public discourses surrounding sexual harassment associated with the Hungarian #MeToo case involving theatre director László Marton, with particular attention to how neoliberal ideology—especially its emphasis on individual responsibility, market logic, and personal agency—shapes these discourses. Drawing on neoliberal victim theory and employing critical discourse analysis, the research investigates the discursive construction of sexual harassment and victimhood, as well as how the victim's role and responsibility were framed before, during, and after the incident. The study also considers how the broader context of authoritarian neoliberalism in Hungary influences these constructions. The findings demonstrate that neoliberal rationality, female agency, and individual responsibility are central not only to anti-#MeToo victim-blaming discourse but also to the discourse supportive of the #MeToo movement. Representations of “undeserving” victimhood are closely tied to the discursive construction of identity in the failed neoliberal subject, portrayed as either displaying negative agency or lacking agency altogether. In contrast, the #MeToo discourse often seeks to explain and normalise victims' behaviour, at times relying on arguments grounded in neoliberal logic. A third discursive strand—specifically tied to Hungary's authoritarian context—emerges in the form of instrumentalised #MeToo rhetoric, wherein the movement's narratives are co-opted for political purposes.

Keywords: neoliberal ideology, neoliberal victim theory, authoritarian neoliberalism, sexual harassment, #metoo

1 SUPPORTED BY THE EKÖP-24 UNIVERSITY EXCELLENCE SCHOLARSHIP PROGRAMME OF THE MINISTRY FOR CULTURE AND INNOVATION FROM THE SOURCE OF THE NATIONAL RESEARCH, DEVELOPMENT AND INNOVATION FUND. The author would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and suggestions, which significantly improved the quality of the manuscript.

2 ELTE Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary, Faculty of Social Sciences, Department of Social Research Methodology. Email: viragh.eniko@tatk.elte.hu

Összefoglaló: A tanulmány azt vizsgálja, hogy a neoliberális ideológia – különösen az egyéni felelősség, a cselekvőképesség és a piaci logika hangsúlyozása – hogyan formálja a szexuális zaklatással kapcsolatos nyilvános diskurzusokat a Marton László színházi rendezőhöz köthető magyarországi #MeToo-ügyben. A neoliberális áldozatelméletre építve és a kritikai diskurzuselemzés módszerét alkalmazva a kutatás a szexuális zaklatás és az áldozatiság konstrukciójára, valamint a neoliberális ideológia ebben játszott szerepére összpontosít, különös figyelmet fordítva a cselekvőképesség és felelősség kérdéseire a zaklatás előtt, közben és után. Emellett azt is elemzi, hogy miként hat a magyarországi autoriter neoliberalizmus kontextusa ezekre a diskurzusokra. Az eredmények azt mutatják, hogy a neoliberális racionalitás, a női cselekvőképesség és a személyes felelősség központi szerepet játszanak mind az anti-#MeToo, mind a #MeToo diskurzusban. Az „érdemtelen áldozatiság” szoros kapcsolatban áll a bukott neoliberális ágens diszkurzív identitáskonstrukciójával, ahol az áldozat passzivitása, valamint a múlt és a jelenbeli cselekvései egyaránt problematizálódnak. Ezzel szemben a #MeToo-t támogató diskurzusok a az áldozati viselkedés megmagyarázására és normalizálására törekednek, amelyet olykor szintén neoliberális érvelésre alapoznak. Végül egy harmadik diskurzustípus is kirajzolódik, amely a #MeToo-t politikai célokra instrumentalizálja és kifejezetten a magyarországi autoriter neoliberális politikai kontextushoz köthető.

Kulcsszavak: neoliberális ideológia, neoliberális áldozatelmélet, autoriter neoliberalizmus, szexuális zaklatás, #metoo

1. Introduction

In Hungary, media scandals involving sexual abuse allegations against both Hollywood figures and local celebrities have proliferated in recent years, sparking intense public reaction concerning victims, perpetrators, and the very nature of sexual violence and harassment. As public discourse both reflects and shapes societal perceptions of sexual violence, harassment, and victimhood, high-profile cases such as those associated with the #MeToo movement merit scholarly attention. They offer fertile ground for exploring how such perceptions are embedded in broader social structures and influenced by underlying ideologies.

Academic literature widely acknowledges that acts of sexual violence and harassment—as well as the societal perceptions surrounding them—are deeply rooted in unequal gender relations and shaped by patriarchal ideologies. However, the social context in which these perceptions are embedded cannot be understood solely through the lens of gender. Neoliberal ideology, as a belief system that reinforces social hierarchies, also plays a significant role in shaping our perceptions (Van Dijk, 2011a), including those related to sexual violence and harassment (Gregor & Virágh, 2022).

Despite its relevance, the intersection of public discourse on sexual violence victimisation and neoliberal ideology remains underexplored in the international academic literature (Barca, 2018; Nagar, 2016), and has not yet been addressed in the Hungarian context. Although scholarly attention has been paid to Hungarian media cases involving sexual violence and harassment, prior research has largely focused on aspects such as the media dynamics of these cases (Nádori, 2018; Virágh, 2020b, 2022), the communication strategies employed by the accused (Schleicher,

2022), public attitudes towards sexual violence and harassment—including victim-blaming and the role of rape myths (Kende et al., 2020; Kormos, 2011; Nyúl et al., 2017; Prischetzky, 2011; Rózsás, 2022; Tóth, 2021; Virágh, 2019)—as well as on how victimhood is constructed and who is deemed a “real” or “unimpeachable” victim (Kiss et al., 2021; Virágh, 2020a).

While most of these studies acknowledge that sexual violence and harassment are embedded in unequal gender relations and shaped by patriarchal ideology, none have explicitly examined the role of neoliberal ideology in structuring public discourses on these issues. This paper seeks to address that gap by analysing how neoliberal ideology—and the authoritarian neoliberal regime that has consolidated in Hungary since 2010—shapes media discourses and societal perceptions of sexual harassment and victimhood. The analysis focuses on public discourse surrounding the case of László Marton, widely regarded as the flagship #MeToo case in Hungary.

2. Theoretical background

2.1. *Neoliberal ideology*

Gregor and Grzebalska (2016) conceptualise neoliberalism as a regime that can be analysed from three distinct perspectives. First, in the economic sense, neoliberalism emphasises the primacy of free markets and trade. Neoliberal economic principles advocate for market deregulation, tax reductions, and extensive privatisation. Second, politically, neoliberalism involves a reduction in public redistribution and welfare policies, alongside the state’s withdrawal from addressing social inequalities, thereby reinforcing existing power structures within society. Third, neoliberalism shapes social norms, making it a foundational element of contemporary culture. The transactional logic of the market extends beyond the economic sphere, influencing personal and intimate relationships. This suggests that private lives should be governed by neoliberal economic values such as efficiency, rationality, and productivity (Aczél et al., 2014). If ideology is understood as a belief system that legitimises and sustains a given regime, then neoliberalism can likewise be considered an ideological formation—one that has evolved into a hegemonic discourse shaping the interpretation of social phenomena and events. As such, it functions to uphold class domination and serves to maintain and legitimise the hierarchical social structures characteristic of global capitalism (Harvey, 2007).³

The core tenets of neoliberal ideology are grounded in the concepts of individualism, personal freedom, and autonomy (Elliott, 2014), which are prioritised over the collective good and public interest. While these ideals may appear liberating,

3 It should be noted that there is an ongoing debate about the end of neoliberalism. This discourse is often linked to a series of crises, rising geopolitical tensions, and strengthening protectionist tendencies (Gerstle, 2022). However, while it is true that the neoliberal order has been challenged and is undergoing a period of crisis, this does not imply the disappearance of neoliberalism as an ideology. Rather, it suggests that its previously unchallenged hegemonic position has been significantly destabilised (Fraser, 2019).

the notion of individual freedom is intricately linked to the cultural trope of individual responsibility. Thus, the freedom offered by neoliberalism is, in essence, reduced to the freedom to choose, with the individual being solely responsible for managing the risks associated with those choices. The neoliberal contract can be summarised as: “*do what you will, but at your own risk*” (Bay-Cheng, 2015, p. 283), indicating that the freedom it presents is not as liberating as it may appear on the surface. Freedom in the form of nonconformity or challenging authority is not promoted, and individual well-being and safety become civic responsibilities.

This logic is embedded in neoliberal rationality—a form of reasoning that applies market-based logic to all spheres of life, reshaping individuals as entrepreneurial subjects expected to approach everyday life through strategic decision-making, weighing potential risks and benefits in a manner akin to economic actors. The ideal neoliberal agent is an entrepreneurial, self-interested, self-reliant, and rational *homo oeconomicus* who continuously engages in cost-benefit analyses and makes ongoing calculations of risks and returns (Aczél et al., 2014; Olssen & Peters, 2005; Pollack & Rossiter, 2010). This individual is expected to bear full responsibility for the consequences of their choices, refrain from blaming others or external circumstances for unfavourable outcomes, and demonstrate resilience during hardship (Davoudi, 2017).

2.2. Neoliberal victim theory

Neoliberal mechanisms of responsabilisation, alongside the incorporation of social domains into the economic sphere, erase the very notion of the ‘social’, rendering the social foundations of suffering invisible and obscuring its collective, political, and structural dimensions. The “*privatization of social risk*” (Stringer, 2014, p. 40) reframes societal issues such as inequality and injustice as personal failures rather than as the result of systemic factors. As a consequence, victims of structural social issues such as homelessness, poverty, or discrimination are frequently blamed for their own victimisation and stigmatised for their behaviour and decisions. As Stringer (2014, p. 9) notes, neoliberal victim theory “*is characterized first and foremost by a victim-blaming conception of victimization as subjective and psychological, rather than social and political.*” Social vulnerability is recast as personal responsibility, with victimhood framed as a self-made outcome—a natural consequence of the individual’s poor decisions, inadequate risk management, or a victim personality. Within this framework, the ideal neoliberal agent avoids victimhood—and the burden it places on society—by proactively investing in their own health, safety, and well-being.

Taking poverty as an example of a structurally rooted social issue, Gans (1994) highlights how the behaviours and lifestyles of poor individuals are often depicted as products of moral failings, a lack of self-discipline, and deficient personal responsibility, rather than as outcomes of their socio-economic conditions. This discourse constructs the figure of the “*undeserving poor.*” In a similar vein, Woolford

and Nelund (2013) found, in their research on vulnerable and marginalised social groups, that individuals often strive to construct an identity as active, prudent, autonomous, and responsible entrepreneurial subjects in order to demonstrate their deservingness—and, possibly, to distance themselves from the image of the “undeserving poor”—when seeking help from social service providers.

2.3. *Female agency and victimisation in neoliberalism*

At first glance, the ideals of personal freedom and autonomy may appear to align with feminist objectives. However, within a neoliberal framework—where personal freedom is inextricably linked to individual responsibility—autonomy ultimately signifies the capacity and obligation to take full responsibility for oneself. Rottenberg (2014) argues that, in the early 2010s, a distinctly neoliberal form of feminism emerged, exemplified by high-profile women in corporate leadership roles.⁴ This model promotes a feminist subject who is expected to assume full responsibility for her own well-being and self-care—including breaking the glass ceiling and managing work–family balance. Since victim status is seen as undesirable and something to be avoided, neoliberal feminism claims that gender inequalities should be handled individually by promoting female agency rather than conceptualising women as victims of structural inequalities (Barca, 2018).

Neoliberalism also fosters female agency with respect to sexuality. As Bay-Cheng (2015) argues, contemporary young women are expected to assert sexual agency and exercise control over their sexuality, further complicating the normative landscape in which they must navigate. In addition to the traditional morality of the Virgin–Slut continuum, the neoliberal norm of agency is reshaping social expectations. Sexual agency becomes a key differentiator between accepted and condemned sexual behaviour. “No means no” becomes the primary criterion for distinguishing between normal sexual activity and sexual violence (Bay-Cheng, 2015), at least within mainstream feminist discourse.

However, sexual violence and harassment continue to be surrounded by stereotypical beliefs, commonly referred to as rape myths (Burt, 1980; Lonsway & Fitzgerald, 1994; Payne et al., 1999). These myths, such as the belief that ordinary middle-class men do not commit sexual violence, that violence is typically perpetrated by strangers, or that sexual harassment can be easily prevented or managed, are untrue but still widely held. In Hungary, the acceptance of rape myths is relatively high in comparison to other European countries, and attitudes toward sexual harassment are also more accepting (European Commission, 2016).

These myths contribute to the construction of the stereotypical “*real perpetrator*” (a deviant man from a lower class or an ethnic minority), as well as the hierarchy

4 The two prominent feminist manifestos to which Rottenberg (2014) refers are Sheryl Sandberg’s 2013 book *Lean In* – written during her tenure as Chief Operating Officer of Facebook – and Anne-Marie Slaughter’s 2012 article in the *Atlantic*, “Why Women Still Can’t Have It All”.

of victimhood, which distinguishes between the “*real*” victim and the “*undeserving*” victim (Bohner et al., 2013; Greer, 2007; Szabó & Virág, 2017). A substantial body of research indicates that the acceptance of rape myths is correlated with the endorsement of traditional gender roles, sexual conservatism, and sexism (Anderson et al., 1997; Aosved & Long, 2006; Burt, 1980; Lonsway et al., 2008; Rollero & Tartaglia, 2019). Moreover, the hierarchy of victimhood is gendered, with notions of “*real*” and “*undeserving*” victimhood deeply intertwined with constructions of femininity (Virág, 2020a), particularly the Madonna-Whore dichotomy (Bareket et al., 2018). However, the role of neoliberal ideology in constructing victimhood in relation to sexual harassment remains relatively underexplored.

Neoliberal victim theory (Stringer, 2014) posits that victims of sexual violence and harassment are subjected to similar patterns of blame as those who experience other structural social injustices. In her analysis of public discourse surrounding the Steubenville rape case, Barca (2018) demonstrates that the victim’s agency was frequently framed in a negative light, serving as a basis for blame rather than empowerment. Much like the figure of the “undeserving poor”, the “undeserving victim” is constructed as unworthy of societal sympathy, support, or solidarity, as she is perceived to bear at least partial responsibility for her victimisation.

It is important to acknowledge, however, a crucial distinction between poverty and sexual violence: the latter is legally categorised as a crime. While neoliberal states may retreat from social redistribution, they continue to maintain—and are expected to maintain—a functioning legal system, which is foundational to the free market. Nonetheless, sexual violence often remains inadequately addressed within legal frameworks, even in Western democracies, and sexual harassment is still not classified as a criminal offense in many countries (Heymann et al., 2023; Temkin & Krahé, 2008). Furthermore, both sexual violence and poverty have underlying structural causes. Thus, a parallel can be drawn between the concepts of the “undeserving victim” and the “undeserving poor” (Gans, 1994). Just as the social construction of the undeserving poor obscures systemic inequalities and perpetuates socioeconomic hierarchies, the framing of undeserving victimhood serves to justify institutional inaction and reinforce gendered social norms and power structures (Virág, 2020a).

2.4. Authoritarian neoliberalism in Hungary

In Hungary, neoliberal ideology began to permeate public discourse following the regime change in the early 1990s, reflecting broader regional trends across post-socialist Eastern Europe. At the time, the dominant political narrative emphasised “catching up” with the West and reintegration into Europe, which entailed the adoption of liberal democratic values and human rights alongside neoliberal economic principles (Barna et al., 2018). The neoliberal shift was not limited to the economic sphere; it also involved a discursive transformation that contributed to framing social policy as a societal burden and a fundamentally negative phenomenon (Aczél

et al., 2014). By the time of the 2008 global financial crisis, faith in the attainability of convergence with the West had significantly eroded. The Fidesz-KDNP coalition, which came to power in 2010 following a landslide electoral victory, capitalised on this widespread disillusionment. In 2014, Prime Minister Viktor Orbán declared Hungary an “*illiberal democracy*”. According to Grzebalska and Pető (2018), this declaration can be interpreted as a response to the perceived dysfunctions of global neoliberalism. The regime’s opposition to liberal democratic values is, in this sense, framed as a reaction to globalisation, neoliberal governance, and the influence of international institutions in Eastern Europe.

As multiple scholars have noted, the post-2010 system in Hungary represents a hybrid formation that integrates seemingly contradictory ideological elements. Szikra (2014) characterises the regime as combining neoliberal, étatist (statist), and neoconservative components. Scheiring (2022) contends that the Orbán government did not reject neoliberalism’s core tenets but instead produced a nationalist-populist mutation of it. Similarly, Lendvai-Bainton and Szelewa (2021, p. 560) conceptualise the regime as a form of *authoritarian neoliberalism*, which they define as “*a recombination of socio-political authoritarianism and neoliberalism.*”

The neoliberal dimension is reflected in the implementation of radical economic reforms aligned with market society ideology, including corporate tax cuts, the introduction of a 16% flat personal income tax, major reductions in social assistance spending, as well as labour market deregulation and flexibilisation (Lendvai-Bainton & Szelewa, 2021; Scheiring, 2022; Stubbs & Lendvai-Bainton, 2020; Szikra, 2014).⁵ The authoritarian dimension manifests in two primary ways. Politically, it involves the gradual dismantling of democratic institutions, procedures, and norms. Socially, it entails a rejection of social justice frameworks, the systematic deinstitutionalisation of human rights, and the marginalisation of subordinate social groups (Bruff, 2014; Stubbs & Lendvai-Bainton, 2020).

With regard to the regime’s ideological underpinnings, elements of neoliberal reasoning persist, particularly in welfare and labour market discourses. These often emphasise individual responsibility, drawing rhetorical distinctions between “*deserving*” and “*undeserving*” citizens. Productive individuals who participate in “*work-based society*” and support their families are valorised, while those reliant on state support are portrayed as unproductive and subject to punitive regulation (Vidra & Virágh, 2025). On the other hand, there is a notable departure from certain core neoliberal values. “*Illiberalism*” explicitly rejects Western-style individualism in favour of prioritising national interest over individual autonomy (Csillag & Szelényi, 2015). Individual freedoms—especially those pertaining to lifestyle and bodily autonomy—are often subordinated to national interests. This is particularly evident

5 However, not all economic and social policy reforms are grounded in neoliberal principles. Measures such as the centralisation of primary education and the nationalisation of certain industries and sectors run counter to the neoliberal emphasis on privatisation (Scheiring, 2022; Szikra, 2014).

in policies and discourses targeting women, who are positioned as primary agents in a neoconservative, pronatalist agenda that seeks to achieve national and ethnically defined demographic renewal, often undergirded by anti-immigration rhetoric (Kövér, 2018, 2019; Stubbs & Lendvai-Bainton, 2020). The regime explicitly promotes conservative gender norms and the traditional family model, opposing gender equality and individual freedom of choice (Szikra, 2014), while also resisting or, in some cases, hijacking what it perceives as Western progressive cultural trend—commonly referred to as ‘wokeism’—including, as will be shown, the #MeToo movement.

3. The László Marton case: a brief overview

The Hungarian wave of the #MeToo movement unfolded alongside global events. The *New York Times* article that exposed the powerful Hollywood producer Harvey Weinstein as a sexual predator was published on October 5, 2017. Just over a week later, on October 14, 2017, Hungarian actress Lilla Sárosdi shared her own experience on Facebook:

“The Weinstein case makes me remember that 20 years ago a theatre director and his dear friend took me for a drive after a play [...]. I was young, naive, a virgin and a fan of the theatre. I was happy to be let in to watch a rehearsal and I was fascinated by what was happening on stage [...] The next moment I was sitting in a white BMW with the director, the dear friend at the wheel, at the Margaret Bridge—I will never forget the picture—I look to the side and see the Parliament. The director kneeling on the car seat, zip down, his little penis limboing in front of my eyes. ‘Kiss it’, I hear the instruction. I started to cry!” (Kerner 2017)

In her initial post, Sárosdi did not name her harasser, referring to him only as a “powerful director”. However, following public pressure and media attention, as well as receiving messages from other victims who had experienced similar forms of harassment by the same individual, she revealed that the perpetrator was László Marton, the principal director and former executive director of Vígszínház, one of Budapest’s largest theatres. Marton was 75 years old when the case came to light in the media. A prominent member of the Hungarian cultural elite, he had received numerous state awards. In contrast, Sárosdi was an independent actress with some public recognition, but with limited widespread visibility at the time. Marton initially denied the accusations, but after nine more victims came forward, he apologised publicly on October 26 and withdrew from the public eye for several months. After his absence, Marton returned to directing at a smaller theatre and passed away in September 2019.

In Anglophone contexts, several scholars argue that the #MeToo movement, which is driven by individual women speaking up and sharing their stories, aligns well with neoliberal notions of feminism (Ghadery, 2019; Ozkazanc-Pan, 2019) including the

construct of feminine bravery (Ashworth & Pedersen, 2023). Harrington (2022) further contends that the post-#MeToo era has reframed sexual violence and harassment as obstacles to the realisation of women's full economic potential, thus integrating these issues into neoliberal economic rationality and placing them on governmental agendas in Western countries. In Hungary though—despite receiving significant media attention both due to the Hollywood revelations and local cases⁶—the social perception of #MeToo and its aftermath remain ambivalent. The prevailing view is that the movement was largely unsuccessful in changing or influencing social norms and holding perpetrators accountable (Tóth, 2021; Virágh, 2022).

4. Methodology

To examine the role of neoliberal ideology in the construction of victimhood in cases of sexual harassment, this study employs the method of critical discourse analysis (CDA) (Fairclough et al., 2011; Wodak, 1997) applied to a sample of 99 public comments.

4.1. Sample

The corpus for the analysis was collected in two stages. The first stage involved gathering articles related to the László Marton case from major Hungarian online news outlets. Although the illiberal regime attempts to constrain the media and there is an ongoing initiative to take over previously critical outlets, the media landscape is not entirely controlled by the government. At the time of the Marton case, the six most visited online news sites in Hungary included the pro-government outlet Origo, as well as independent platforms such as Index, 24.hu, Blikk.hu, nlc.hu, and hvg.hu (Digitális Közönségmérési Tanács, 2017). Színhaz.org was also included in the sample due to its significance as a key institutional media outlet.

Articles were collected using the hashtags #MartonLászló and #SárosdiLilla between October 14 and October 26. This time frame was selected because the case broke in the media on October 14, when Lilla Sárosdi publicly shared her story, and concluded its first major phase on October 26, when László Marton issued a public apology. The search yielded 237 articles, with substantial content overlap, as key events and statements were repeatedly reported across various media platforms. In the second phase of data collection, comments were gathered from the original sources in which they had been published. For the purposes of this study, *comments* are defined as public statements made by individuals expressing their views about the victim, the perpetrator, the specific case, or sexual harassment as a broader social phenomenon, articulated in a particular time and context. Importantly, these are not anonymous social media comments, but rather public expressions that

⁶ In addition to the Marton case, other prominent figures in the theatre and television industry were accused of sexual harassment. Nevertheless, the Marton case remained the most high-profile example of the Hungarian #MeToo movement.

appear in various forms—including Facebook posts, opinion pieces, and interviews (online or televised) with public figures, celebrities, and journalists.

The elements of the corpus analysed in this study are, therefore, the comments themselves—not the articles—ensuring no overlap in the data and allowing for a more diverse representation of public opinion on the case. A total of 141 comments were initially compiled, which varied greatly in length. Since the focus of this study is on the construction of victimhood related to sexual harassment and the social perception of sexual harassment, only comments that included opinions on sexual harassment victims or the phenomenon of sexual harassment itself were retained. Comments that discussed only the perpetrator, his personality, professionalism, or his victimhood in connection to the media trial—without addressing the victims or sexual harassment—were excluded from the final sample. The final corpus consists of 99 public comments from 17 different media outlets, representing 76 distinct speakers from both pro-government and independent or opposition-aligned media.

4.2. Data analysis

Critical discourse analysis conceptualises discourse as a form of social interaction (Van Dijk, 2011b), embedded in the social context and reflective of prevailing social structures. At the same time, discourse can construct and shape those structures (Fairclough et al., 2011; Wodak, 1997). In discourse, ideologies typically appear implicitly and in fragmented forms; their functioning can be grasped through beliefs, norms, values, and identities (Van Dijk, 2011a). Discursive identities are fundamentally social and cultural in nature, both reflecting and constituting broader social structures. They can be ascribed, rejected, or assumed by individuals in continuous negotiation with others. Importantly, identities are not solely tied to the self, but can also be attributed to others. They can be constructed in both direct and indirect ways, and can be either openly discussed or symbolically conveyed (Bucholtz & Hall, 2005; De Fina, 2011).

The data analysis focused on identifying the presence of neoliberal norms and values, including personal autonomy, individual responsibility, efficiency, and resilience. It also investigated whether neoliberal rationality could be detected in the speakers' argumentation. Particular attention was given to both direct and indirect identity constructions related to neoliberal ideology and victimisation, as well as to the ways in which Hungary's authoritarian neoliberal context influences and shapes these constructions. Given that the demonstration of agency is central to the construction of the ideal neoliberal subject, special emphasis was placed on how victims were portrayed—either as active or passive participants in the events described in the comments. Additionally, following Barca's (2018) framework, positive and negative agency were distinguished. Negative agency refers to a representation of sexual violence victims that mobilises agency to assign shame and blame, thereby contributing to the construction of an undeserving victim identity.

The findings are presented in the following section, supported by illustrative quotes from the public comments.

5. Results

In cases of sexual violence and harassment, public opinion often becomes polarised, with individuals aligning themselves either with the victim or the perpetrator (Boltanski, 1987; Herman, 1992). In the present case, however, three distinct types of discourse can be identified. The first, which questions the victim's credibility or deservingness and often challenges the relevance of addressing sexual harassment altogether, will be referred to as the anti-#MeToo discourse. The second, which expresses solidarity with the victim and affirms the importance and social relevance of discussing sexual harassment, will be termed the #MeToo discourse. The third, while formally aligning with #MeToo principles, appears upon closer examination to serve specific political agendas; this will be referred to as the instrumentalised #MeToo discourse. Each of these discourses operates on two levels: an individual level, which centres on the specific victims of sexual harassment, and a societal level, which addresses the broader phenomenon of sexual harassment. As will be demonstrated in the following section, the attribution of agency and responsibility serves as a key point of differentiation among these discourses.

5.1. The anti-#MeToo discourse

The individual level of the anti-#metoo discourse centres around responsibility attribution to the victim that occurs in relation to four distinct time frames: (1) before the harassment, (2) during the harassment, (3) immediately after the harassment, and (4) at the present moment.

In the first period (prior to the harassment), victims are constructed as active agents, making decisions that, in light of subsequent events, are retrospectively framed as direct antecedents that logically lead to the sexual harassment: “*the situations that arise do not happen by accident*” (Actor—Rényi, 2017). In the case of the primary victim, the most criticised and controversial decision was that Lilla Sárosdi had got into the director's car, where the harassment later took place. According to this discourse, the act is portrayed as a voluntary decision—a free choice made by the victim. In retrospect, speakers present it as both obvious and inevitable that harassment would occur under such circumstances.

“Lilla Sárosdi herself got into the director's car. I see what she says about how, out of shock and awe, it never occurred to her that anything could happen to her and that the director was taking advantage of her ignorance. But then that is the problem, that is what we have to talk about, that a woman who is eventually a grown-up woman

does not even consider why an older gentleman is taking her for a drive." (Independent journalist⁷—Hont 2017, 72).

The neoliberal agent is expected to continuously assess their environment, undertaking an ongoing rational calculus of the potential risks and consequences associated with every decision. According to this logic, it is the woman's responsibility to anticipate the possibility of a hidden agenda when an older man offers her a ride. Notably, all responsibility is assigned to the victim, while the perpetrator remains unaccountable. His actions are normalised and excused; he nearly disappears as a moral agent. His behaviour is not interpreted as the result of conscious decisions, but rather as a given—part of the natural social order.

From a gender perspective, this narrative aligns with the predator/prey cognitive metaphor, implicitly framing the social situation as one characterised by extreme power imbalances. Within this framework, the predator cannot be blamed for hunting; it is the prey who must remain constantly vigilant to avoid harm. The predator's behaviour is taken for granted, while the responsibility for prevention falls squarely on the prey—in this case, the woman. Thus, the victim is constructed as an agent whose actions are subject to scrutiny and judgment. The speaker identifies the victim's ignorance as the core problem: a failure to navigate the world as an *"ultimately grown-up woman"*, who should always be alert and protect herself in order to ensure her safety.

At the same time, the logic of neoliberal economics is extended to the perpetrator as well. Within this rationality, it appears natural—even expected—that the director would seek to *"take advantage"* of the situation. In neoliberalism, individuals are not blamed for attempting to maximise their benefit; rather, this behaviour is considered rational and efficient. Applied to the realm of sexuality, this leads to a commodified understanding of relationships, in which interactions—especially sexual ones—are framed as transactional. The *casting couch* thus becomes a symbolic embodiment of this logic: sexuality is interpreted as a resource, and pursuing personal gain through its exchange is seen as a legitimate strategy. In the same article, the author elaborates on this notion further:

"[E]veryone uses what is available to them. Beauty, intellect, charm, fame, money, greatness – who gets what. And no one can inappropriately qualify whose desires are stimulated by what. There are those whose senses are stimulated by the status or self-confidence that comes from power and wealth, and that is nobody's business. So it's possible that someone wants to conquer with their position or their bank account, and conquers someone who wants to do just that. And if she doesn't? Then there must be a way to avoid it. [...] In any case, the option of 'no' was open. Many of Weinstein's victims

⁷ I use the term "independent journalist" to refer to a journalist working for a media outlet that operates independently of government influence or control. In this context, independence specifically denotes editorial and institutional autonomy from the state.

knew exactly why they were going up to the hotel room. I don't say this in a reproachful way either, I don't feel empowered to condemn the way others have found their way." (Independent journalist—Hont 2017, 72).

According to this transactional logic, various attributes such as wealth, fame, position, youth, and beauty are treated as equivalent and considered different forms of capital within this specific market. The neoliberal logic of free markets extends to intimate relationships, which should not be regulated. It is "*nobody's business*" how two parties negotiate their terms or how individuals "*find their way*" in neoliberalism. The social situation is framed as a mutually beneficial contract where both parties gain something and bring something to the table. Consequently, although the initial understanding of the situation might suggest extreme inequalities in power, this dimension is entirely erased in this part of the narrative. Youth and beauty are treated as forms of capital comparable to wealth and fame. The power imbalance between a young, inexperienced theatre fan woman and an older, famous male director is thereby made invisible.

The second time period, during the harassment, sees the victim's agency and responsibility further scrutinised. A key assumption in victim-blaming discourse—and one of the myths surrounding sexual harassment—is that harassment can be easily managed: it will cease the moment the victim says 'no' (Lonsway et al., 2008). The freedom of choice (in this case, the freedom to say 'no') is an important aspect in neoliberal ideology. Speakers in the victim-blaming discourse are eager to emphasise the neoliberal feminist phrase "No means no", but also construct the option of 'no' as always available: "*You can always say no*" (Actor—Rényi 2017) "*the option of 'no' was open*" (Independent journalist—Hont 2017, 72). As will be shown in the next section, victims' testimonies often reveal that they did not communicate their discomfort in an overt or forceful manner, but said 'no' in more implicit ways: they tried to pull away or started to cry. Consequently, in victim-blaming discourse, they are depicted as passive during the harassment—an image that directly contradicts the expectations placed on a neoliberal agent.

"Why didn't just one single lady, one out of the eight, say at the moment of the insult that 'I won't tolerate that!'" That she would have made a scandal, that she would have slapped László Marton, that she would have given a sign that something terrible had happened." (Theatre director—ATV 2017b).

Victims are expected to act as active agents when harassment occurs: to say 'no', to speak up, create a scene, or even physically resist the perpetrator to show that a boundary has been crossed. This implicitly suggests that passivity may be interpreted as consent and fails to acknowledge the inherent power imbalances in these situations. The logic also becomes more explicit in a Facebook post by a well-known actress:

"I cannot post 'Me too', because I've never experienced anything like that. Somehow, I could always manage the situation. It's extremely easy. If a man approaches you with disrespect, you should just leave him where he is." (Actress—Kiss 2017).

In this narrative, although sexual harassment is acknowledged as disrespectful, the broader social context in which such harassment typically occurs is ignored. Victims are portrayed as failed neoliberal agents who could have "*managed the situation*" with ease—an ability that this speaker claims to possess. By positioning herself as a successful neoliberal woman who avoids victimhood, the speaker positions her feminine identity above that of the victim, constructing an idealised neoliberal version of femininity but also an undeserving, failed neoliberal femininity for the victims in an indirect way.

The third and fourth time periods (the time after the harassment and the present moment) are interconnected. In the aftermath of the harassment, the main victim is depicted as passive, while in the present, she is portrayed as active and agentic. However, both portrayals are regarded as problematic within the discourse. A frequently asked question is: "*Why now? Why were you silent for 20 years?*" (Independent journalist—HírTV 2017b). After the harassment, the victim is expected to demonstrate agency, either by reporting the incident or at least voicing a complaint: "*I don't really understand the Hungarian actress, why she is coming out with a story like this after 15 years. Why didn't she do so back then, may I ask?*" (Theatre director—Színház.org 2017b). However, the victim's newfound agency is not celebrated but instead used as a basis for further blame. This is partly because publicly accusing the famous director symbolically implicates the victim as a perpetrator (Virágh, 2022), and partly because the fact that she waited more than 20 years to speak out suggests that she has not properly processed her traumatic experience, thus failing to exhibit the resilient personality expected of the neoliberal agent (Davoudi, 2017).

"For me, it is at the very least repulsive that a mature actress, whose profession is to portray life situations, conflicts, solutions, etc., both uplifting and despicable, cannot cope with her own grievances even after decades, but jumps out of nowhere and publicly accuses a legend." (Left-wing politician—Férfihang 2017).

Overall, on the individual level of the anti-#MeToo discourse, in two of the four time periods, the victims are portrayed as passive, thereby contradicting the idealised neoliberal identity. In the other two time periods, although the victims are depicted as agents, this represents a form of negative agency (Barca, 2018), which does not construct a positive neoliberal identity. Instead, it reinforces the notion of undeserving victimhood, serving as a basis for blaming the victims for their own victimisation.

At the societal level, the anti-#MeToo discourse resists the framing of sexual harassment as a systemic social issue for a variety of reasons. First, it tends to normalise acts that fall under the category of sexual harassment or violence,

particularly in specific social contexts such as nightclubs. In such settings, these behaviours are often perceived as part of ordinary social interaction.

“In a nightclub, we don’t call it harassment, because you go there to have fun, to meet people. That’s part of it. [...] If a girl goes to a nightclub, she knows that there are guys who are drunk and will touch her. [...] it’s in the cards that he’s going to go dancing in front of the girl, and grab her ass. Is that harassment?” (Civilian passer-by—Szilágyi & Göttinger, 2017).

This statement exemplifies a neoliberal logic similar to that identified in other contexts: if a particular outcome is *“in the cards”*—that is, foreseeable—it is considered an inherent part of the risk and should be factored into individual decision-making, rather than viewed as a social problem.

A second line of argument relies on the relativisation of sexual harassment, although the specifics of this relativisation vary according to the speaker’s political affiliation. Anti- #MeToo voices on the political opposition, typically with left-liberal leanings, tend to downplay sexual harassment by contrasting it with more severe forms of gender-based violence, such as physical assault or domestic abuse. In doing so, they suggest that harassment is a comparatively minor issue, undeserving of significant public concern. Conversely, speakers aligned with or supportive of the ruling party often juxtapose sexual harassment cases with instances of extreme gender-based violence committed by migrants.

“I don’t know if you have noticed, every single day for the last two years there has been a news story about which migrant, in which country, raped whom, a little girl, a little boy, an old woman, who was killed. But for two weeks now, all we have heard is which producer, director, or actor has harassed which little girl for the fifth time. Surely it’s a coincidence?” (Pro-government journalist—Hír TV, 2017a).

Within this framework, sexual harassment and violence against women are only considered legitimate topics of concern when linked to migration, positioning the perpetrator as the *“other”*—specifically, as a migrant. Given that both global and local #MeToo narratives frequently involve elite, powerful, and often domestic figures who abuse their positions, this discourse seeks to delegitimise such cases by framing them as intentional distractions from what it claims is the *real* issue: migration.

5.2. #Metoo discourse

The #MeToo discourse operates according to a different logic compared to the victim-blaming discourse. It places full responsibility on the perpetrator, primarily by highlighting the power imbalance between the young theatre fan and the famous older director, a point repeatedly emphasised by both the victims and other speakers. For instance, Sárosdi describes her younger self as “an 18-year-old virgin girl” who “went to the rehearsals with shaky legs”, looking up to Marton, who “was a huge authority” (Gergely 2017). A journalist elaborates on the different dimensions of power in this particular case, which significantly limited the victim’s options and established the vulnerability of the weaker party:

“The power, which is created by the age difference between the two persons, but is further reinforced by the celebrity-fan relationship, in which the older party cannot be excused; you cannot help but see that someone is vulnerable to you.” (Independent journalist—Kempf, 2017).

The discourse aims to hold the perpetrator accountable and, more broadly, to shed light on the embeddedness of sexual harassment in unequal societal structures, emphasising that “everyone who holds power should come to their senses” (Victim—Gergely 2017). However, the focus is not only on the perpetrator but also on the victim(s), whose actions and inactions are explained to absolve them of responsibility, thus distancing them from the “undeserving victim” identity. Therefore, the #Metoo discourse engages with the arguments of the victim-blaming discourse across all four time periods, challenging and contesting these ideas.

In the first time period, before the harassment, the basis for criticising the victims’ actions is that they should have been more vigilant and calculated the risks carefully. However, as we learn both from the victims’ accounts and from the statements defending the perpetrator, László Marton is (and was already when he harassed these women) “a popular and universally respected artist of merit” and a “real gentleman” (Actor—Rényi, 2017; Theatre director—ATV, 2017b). Although women are generally socialised to be cautious, in Marton’s case, there were no apparent signs that he posed any threat. One of the victims articulates this paradox in the following way:

“We were warned not to talk to strangers, and some of us had met sugar daddies, but the admonitions we received from our parents and the columns we read in Bravo magazine did not give us any clues about what to do if a man we respected abused our innocence, our naivety, our infatuation. [...] That’s why she doesn’t leave, and even goes back, because she can’t believe that a man she respects and admires, a professional greatness, could really do such a thing. [...] And she gets in the car for the same reason. She doesn’t assume that a man whose direction is so sensitive, [...] who is friendly, kind, acts as if he considers her as equal, has a sweet smile and a nice jacket, that that man will pull out his penis in the car after just two or three meetings. No element in the matrix warns you that he will put you in a situation from which you cannot escape.” (Victim—Kovács B., 2017).

The initial premise—that individuals are responsible for assessing risk—is not challenged here. Instead, the speaker engages with neoliberal rationality, employing its logic to explain the victim's reasoning. She describes how the victim's risk assessment was grounded in internalised, stereotypical beliefs (or myths) about sexual violence and harassment. The speaker emphasises that in this case, the perpetrator diverges from the stereotypical image of the “real perpetrator” (Bohner et al., 2013; Szabó & Virág, 2017). As a charming, well-dressed upper-class artist and intellectual who behaves kindly and politely—rather than aggressively or threateningly—even a meticulous risk assessment could not have anticipated the possibility of sexual harassment. Yet it still occurred. Therefore, it becomes evident that one can become a victim despite being cautious and calculating the risks. The discursive identities of the responsible neoliberal agent and the (real) victim are not necessarily mutually exclusive.

In the second time period, during the harassment, the emphasis is placed on the perceived passivity of the victims. Marton's victims often describe themselves as paralysed and frozen, either due to shock or because of the previously mentioned power imbalance, which hindered them from acting as freely as they normally would.

“In his car, he somehow always touched my leg as he shifted gears, but after a while, he was touching my thigh so much that I couldn't wait for him to shift gears and leave me alone at least until then. What was I supposed to do? I pulled my leg away, but I didn't say anything, I didn't want to offend such a prominent man.” (Victim—Urfi, 2017).

Other voices in the discourse—often individuals identifying as insiders in the theatre world or former victims of sexual harassment unrelated to the Marton case—also acknowledge the difficulty of resisting, either verbally or physically. *“You cannot say anything in such a situation, you feel paralyzed”* (Victim—Kbv, 2017). They emphasise that saying ‘no’ in a professional context can have serious consequences for a victim's career. *“You can quickly destroy someone with less power and influence, and I think it goes without saying that in the vast majority of cases, the victims have far less leverage than the perpetrators”* (Independent journalist—Puskás, 2017).

“[T]he term ‘casting couch’ implies some kind of deal or at least a tender. Whoever performs better on the couch, or even lies down on it, gets the role. But that is not the case. Couches, dressing room lounges, cutting rooms, offices have no weight in the casting. The person who lies on the couch and under the director-principal director is not the one who gets the part. It's whoever they have the power to force to do so.” (Actress—Színház.org, 2017a).

Yet many of these speakers also note that, although the situation was difficult, they personally managed to resist. While they do not blame victims who remained passive and express solidarity with them, they simultaneously highlight their own capacity for resistance: *“Fortunately, I was able to stand up for myself”* (Actress—Kbv, 2017);

“Luckily, I was brave enough to defend myself” (Actress—Hvg.hu, 2017). In doing so, they construct themselves as neoliberal agents who successfully avoided victimhood, not in a competitive or judgmental manner, but in a way that affirms agency and reinforces the ideal of self-responsibility. The significant power imbalance also explains why the victims remained passive and never reported the incidents. Sárosdi herself stated that the reason for this silence was the shame experienced by the abused person (HírTV, 2017b). However, one of the victims explains this apparent inaction through the lens of neoliberal rationality again:

“Excuse me, to whom should I have reported it? Who would have dared to speak up? Who would have believed it? How could it have been proven? There is no physical evidence. Should I have reported to the police, saying ‘Good afternoon, the director of the Vígyszínház took me to a parking lot to give him a blow job, although I didn’t think that’s why we were going there, please investigate the case’? László Marton vs. an 18-year-old anonymous girl—I have to laugh.” (Victim—Kovács B., 2017).

In this way, the narrative aligns with neoliberal rationality by evaluating the available options, demonstrating that the decision not to report the incident was not a sign of passivity, but rather a rational and deliberate choice, given the circumstances and the fact that it would have been practically impossible to overcome such a powerful figure.

Finally, in the fourth period, the agency demonstrated by Lilla Sárosdi in coming forward with her story is framed as a heroic act, symbolising great strength and courage within the #MeToo discourse. Although agency, strength, and bravery are qualities associated with the ideal neoliberal citizen, in this case, her decision to take action can be seen as a form of self-sacrifice for others, as it involves a kind of secondary victimisation in the media. Sárosdi must endure public scrutiny for the greater cause of social change, which distances her from the self-involved neoliberal agent: *“I truly believe this is a milestone. Lilla’s courage has sparked an avalanche, [...] and more and more victims are finding the strength to tell us what happened”* (Independent journalist—HírTV, 2017c).

At the societal level, the #MeToo discourse frames sexual harassment as an abuse of power and advocates for broader social transformation. Sárosdi herself frequently refers to the institutional and societal power structures that enable sexual harassment and violence as “feudal” and “old”. References to *“feudal old roots”* (ATV, 2017a) and the need to transcend *“a system that has been entrenched for a hundred years”* (Kovács M. D., 2017) point to pre-modern and pre-capitalist structures as the root causes of such abuses. This framing positions the dismantling of institutional and social hierarchies as part of a broader modernisation project—a long-overdue necessity—which also aligns with the discourse of catching up with more progressive societal models.

5.3 The instrumentalised #MeToo discourse

The third type of discourse initially appears to align with the #MeToo movement, as it similarly assigns responsibility exclusively to the perpetrator rather than the victim on the individual level. However, this discourse must be clearly distinguished from the core #MeToo narrative, as it serves fundamentally different objectives. Propagated exclusively by Origo, a pro-government media outlet,⁸ it is primarily mobilised to achieve political ends rather than to advance gender equality. In this context, the #MeToo discourse is strategically instrumentalised for political purposes.

At the individual level, victims are neither blamed nor portrayed as heroes in the discourse. Instead, they are depicted as “18–20 years old, naive, deceived, humiliated, and sometimes threatened girls” (Origo 2017d). In contrast, much greater emphasis is placed on Marton, whose most salient characteristic is his alleged left-liberal identity. He is repeatedly described as a “hyper-liberal person” (Origo, 2017a), a “left-liberal theatre director” with “left-liberal politician friends” (Origo, 2017c), and as “a powerful lord of the left-liberal cultural-political world” (Origo, 2017b). Notably, the victim’s similarly liberal orientation is not thematised. The discourse also demonstrates a selective approach to criticism: although various public figures from across the political spectrum—including both conservative and liberal voices—defended László Marton and criticised the victim, this discourse exclusively scrutinises and condemns opinions originating from the left-liberal side. Comparable views expressed by individuals affiliated with the government or its ideological allies are either ignored or excused.

On the societal level, the discourse frames sexual harassment as primarily embedded in hierarchical and autocratic structures, not those rooted in feudalism, but in the state socialist system. This system is discursively linked to the contemporary left-liberal milieu, which is portrayed as its ideological successor. Marton’s identity is constructed symbolically and is representative of this cultural-political world; thus, his downfall is interpreted as emblematic. As Origo (2017b) puts it, Marton’s fall “may also signify the collapse of the cultural-political world of the left-liberal era stemming from the Kádár regime, along with the downfall of opinion terror.”

6. Conclusion

Based on the results, three types of discourse can be distinguished. The anti-#MeToo discourse is articulated by a diverse range of speakers, including individuals with opposition sympathies, liberals, conservatives, and pro-government affiliates. Within this discourse, constructions of undeserving victimhood are underpinned by neoliberal victim theory. (Stringer, 2014). The victim(s) were portrayed as either passive or exhibiting negative agency (Barca, 2018), which only served to further blame and shame them. The undeserving victim identity appeared to be closely

8 All the public comments included in this discourse are unsigned opinion articles, published under the name of the media outlet Origo.

linked with a failed neoliberal agent identity: a person who had failed to exercise proper risk management, made poor decisions, and lacked resilience, as evidenced by her inability to process the trauma even after twenty years. Conversely, this discourse absolves the perpetrator of responsibility entirely—his actions are naturalised and depicted not as individual choices, but as neutral circumstances or natural consequences of maximising personal benefits in the ‘market of sexuality’.

Interestingly, speakers associated with the victim-blaming discourse also mobilise arguments from neoliberal feminism, but instrumentalise them to discredit the victim’s story. The phrase “*you can always say no*” (Actor – Rényi 2017) is not empowering but places a further burden on victims, as the expectation is that they should express their objection clearly and unambiguously, not that the perpetrator should discern whether consent was given. Moreover, everything that occurred before the ‘no’ is constructed as consensual within this discourse. Sexual harassment was often naturalised and minimised as a social issue within the discourse, either by comparison to more severe instances of gender-based domestic violence or gender-based violence perpetrated by migrants—the latter perspective expressed exclusively by government officials and pro-government journalists.

In contrast, the #MeToo discourse follows an opposing logic by placing full responsibility on the perpetrator, while excusing or contextualising the perceived poor decisions or inaction of the victims. However, the emphasis on individual responsibility in both discourses underscores the pervasive influence of neoliberal ideology on the social perception of sexual harassment. In some cases, speakers explicitly invoke neoliberal rationality, suggesting that certain decisions and inactions result from risk-based cost-benefit calculations—still leading to victimisation and other stigmatised outcomes. This highlights the contradictory expectations placed on individuals under neoliberalism. Furthermore, contrary to neoliberal victim theory, sexual victimisation is acknowledged here as a social and political phenomenon, rather than merely a subjective or psychological experience.

Finally, a third type of discourse represents an instrumentalised version of the #MeToo movement, in which the thematisation of sexual harassment is mobilised for political purposes. While this discourse does not engage in victim-blaming and attributes full responsibility to the perpetrator, it does so with the explicit aim of discrediting political opponents. Notably, the authoritarian neoliberal regime responded to the #MeToo movement in two opposing yet parallel ways in the media. In the anti-#MeToo discourse, the movement was directly contested through securitisation strategies, drawing on nationalism and anti-immigrant rhetoric. In contrast, the second response involved hijacking the #MeToo discourse by instrumentalising its core narrative and redirecting public outrage toward the left-liberal cultural and political elite. Within this authoritarian neoliberal logic, sexual victimisation is only recognised as a legitimate social and political issue when it can be framed within either a nationalistic (migrant vs. native) or partisan (left-liberal vs. conservative) binary, thereby further reinforcing social polarisation.

Literature:

- Aczél, Z., Szelewa, D., & Szikra, D. (2014). The changing language of social policy in Hungary and Poland. In *Analysing Social Policy Concepts and Language* (pp. 35–58). Policy Press.
- Anderson, K. B., Cooper, H., & Okamura, L. (1997). Individual Differences and Attitudes Toward Rape: A Meta-Analytic Review. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(3), 295–315. <https://doi.org/10.1177/0146167297233008>
- Aosved, A. C., & Long, P. J. (2006). Co-occurrence of rape myth acceptance, sexism, racism, homophobia, ageism, classism, and religious intolerance. *Sex Roles*, 55, 481–492. <https://doi.org/10.1007/s11199-006-9101-4>
- Ashworth, K., & Pedersen, C. (2023). The feminine bravery construct: The crisis of neoliberal feminine bravery in the #MeToo moment. *Feminist Media Studies*, 23(5), 2355–2373. <https://doi.org/10.1080/14680777.2022.2052928>
- Barca, L. A. (2018). The agency factor: Neoliberal configurations of risk in news discourse on the Steubenville, Ohio rape case. *Critical Discourse Studies*, 15(3), 265–284. <https://doi.org/10.1080/17405904.2017.1408476>
- Bareket, O., Kahalon, R., Shnabel, N., & Glick, P. (2018). The Madonna-Whore Dichotomy: Men Who Perceive Women's Nurturance and Sexuality as Mutually Exclusive Endorse Patriarchy and Show Lower Relationship Satisfaction. *Sex Roles*, 79(9–10), 519–532. <https://doi.org/10.1007/s11199-018-0895-7>
- Barna, E., Csányi, G., Gagy, Á., & Geröcs, T. (2018). A rendszerváltozás utáni magyar feminista mozgalom globális, történeti perspektívából. *Replika*, 3–4, 241–262. <https://doi.org/10.32564/108-109.11>
- Bay-Cheng, L. Y. (2015). The agency line: A neoliberal metric for appraising young women's sexuality. *Sex Roles*, 73, 279–291. <https://doi.org/10.1007/s11199-015-0452-6>
- Bohner, G., Eyssel, F., Pina, A., Siebler, F., & Viki, G. T. (2013). Rape myth acceptance: Cognitive, affective and behavioural effects of beliefs that blame the victim and exonerate the perpetrator. In M. A. H. Horvath & J. M. Brown (Eds.), *Rape: Challenging contemporary thinking* (pp. 17–45). Willan. <https://doi.org/10.4324/9781843927129-12>
- Boltanski, L. (1987). *Leleplezés és igazságérzet. Avagy hogyan lehet úgy tiltakozni, hogy közben normálisak maradjunk?* ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ.
- Bruff, I. (2014). The Rise of Authoritarian Neoliberalism. *Rethinking Marxism*, 26(1), 113–129. <https://doi.org/10.1080/08935696.2013.843250>
- Bucholtz, M., & Hall, K. (2005). Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies*, 7(4–5), 585–614. <https://doi.org/10.1177/1461445605054407>
- Burt, M. R. (1980). Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 217.

- Csillag, T., & Szelényi, I. (2015). Drifting from liberal democracy. Neo-conservative ideology of managed illiberal democratic capitalism in post-communist Europe. *Intersections: East European Journal of Society and Politics*, 1(1), 18–48.
- Davoudi, S. (2017). Self-reliant resiliency and neoliberal mentality: A critical reflection. In E.-M. Trell, B. Restemeyer, M. M. Bakema, & B. van Hoven (Eds.), *Governing for resilience in vulnerable places* (pp. 1–6). Routledge.
- De Fina, A. (2011). Discourse and Identity. In T. Van Dijk (Ed.), *Discourse Studies. A multidisciplinary introduction*. (2nd ed., pp. 263–282). Sage.
- Digitális Közönségmérési Tanács. (2017). *Hírek. Októberi toplista eredmények*. Dkt. Hu. <http://dkt.hu/blog/oktoberi-toplista-eredmenyek>
- Elliott, S. (2014). “Who’s to blame?” Constructing the responsible sexual agent in neoliberal sex education. *Sexuality Research and Social Policy*, 11, 211–224.
- European Commission. (2016). *Gender-Based Violence* (449; Special Eurobarometer Report). European Union.
- Fairclough, N., Mulderring, J., & Wodak, R. (2011). Critical Discourse Analysis. In T. Van Dijk (Ed.), *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction* (2nd ed., pp. 357–378). Sage.
- Fraser, N. (2019). *The old is dying and the new cannot be born: From progressive neoliberalism to Trump and beyond*. Verso Books.
- Gans, H. J. (1994). Positive Functions of the Undeserving Poor: Uses of the Underclass in America. *Politics & Society*, 22(3), 269–283. <https://doi.org/10.1177/0032329294022003002>
- Gerstle, G. (2022). *The rise and fall of the neoliberal order: America and the world in the free market era*. Oxford University Press.
- Ghadery, F. (2019). #Metoo—Has the ‘sisterhood’ finally become global or just another product of neoliberal feminism? *Transnational Legal Theory*, 10(2), 252–274. <https://doi.org/10.1080/20414005.2019.1630169>
- Greer, C. (2007). News media, victims and crime. *Victims, Crime and Society*, 20–49.
- Gregor, A., & Grzebalska, W. (2016). Thoughts on the contested relationship between neoliberalism and feminism. In E. Kováts (Ed.), *Solidarity in Struggle. Feminist Perspectives on Neoliberalism in East-Central Europe* (pp. 11–20). Friedrich Ebert Stiftung.
- Gregor, A., & Virágh, E. (2022). Nemi erőszakkal kapcsolatos vélekedések az EU országokban. A neoliberális ideológia és a nemek közti egyenlőtlenségek hatása. In G. Kengyel (Ed.), *NEM egyenlő* (pp. 241–264). Oriold Books.
- Grzebalska, W., & Pető, A. (2018). The gendered modus operandi of the illiberal transformation in Hungary and Poland. *Women’s Studies International Forum*, 68, 164–172.
- Harrington, C. (2022). Neoliberal Problematisations of Sexual Violence. In C. Harrington, *Neoliberal Sexual Violence Politics* (pp. 17–42). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-07088-4_2

- Harvey, D. (2007). *A brief history of neoliberalism*. Oxford university press.
- Herman, J. L. (1992). *Trauma and recovery*. Basic Books.
- Heymann, J., Moreno, G., Raub, A., & Sprague, A. (2023). Progress Towards Ending Sexual Harassment at Work? A Comparison of Sexual Harassment Policy in 192 Countries. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 25(2), 172–193. <https://doi.org/10.1080/13876988.2022.2100698>
- Kende, A., Nyúl, B., Lantos, N. A., Hadarics, M., Petlitski, D., Kehl, J., & Shnabel, N. (2020). A needs-based support for# MeToo: Power and morality needs shape women's and men's support of the campaign. *Frontiers in Psychology*, 11, 593. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00593>
- Kiss, B., Szabó, L. P., & Farkas, X. (2021). Ki lehet áldozat?: Viktimizáció a 2017-es magyar metoo-vitában. *Politikatudományi Szemle*, 30(1), 104–126. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.1.104>
- Kormos, N. (2011). A Zsanett-ügy kezdeti szakasza a bulvársajtóban. In L. Balogh, N. Kassa, & Z. Sinkó (Eds.), *Nők mint az erőszak áldozatai a médiában. Álláspontok és esettanulmányok*. (pp. 16–19). MONA.
- Kövér, Á. (2018). Nemzeti Konzultáció 2018–A családok védelméről: Töprengések a konzultáció „kérdéseiről”, 1. Rész. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 8(2), 66–79.
- Kövér, Á. (2019). Nemzeti Konzultáció 2018–A családok védelméről Töprengések a konzultáció „kérdéseiről”: (2. Rész). *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 9(2), 23–38.
- Lendvai-Bainton, N., & Szelewa, D. (2021). Governing new authoritarianism: Populism, nationalism and radical welfare reforms in Hungary and Poland. *Social Policy & Administration*, 55(4), 559–572. <https://doi.org/10.1111/spol.12642>
- Lonsway, K. A., Cortina, L. M., & Magley, V. J. (2008). Sexual harassment mythology: Definition, conceptualization, and measurement. *Sex Roles*, 58, 599–615. <https://doi.org/10.1007/s11199-007-9367-1>
- Lonsway, K. A., & Fitzgerald, L. F. (1994). Rape Myths: In Review. *Psychology of Women Quarterly*, 18(2), 133–164. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1994.tb00448.x>
- Nádori, P. (2018). A Marton László szexuális visszaéléseiről szóló híradások az online médiában. Mérték Médiaelemző Műhely.
- Nagar, I. (2016). Reporting rape: Language, neoliberalism, and the media. *Discourse & Communication*, 10(3), 257–273. <https://doi.org/10.1177/1750481315623900>
- Nyúl, B., Ferenczy, D., Anna, K., & Szabó, M. (2017). A felelősség paradoxona: A nemi erőszak mítoszok elfogadása és a társas identitás összefüggései. In M. Kovács (Ed.), *Társadalmi nemek* (pp. 117–140).
- Olssen, M., & Peters, M. A. (2005). Neoliberalism, higher education and the knowledge economy: From the free market to knowledge capitalism. *Journal of Education Policy*, 20(3), 313–345. <https://doi.org/10.1080/02680930500108718>

- Ozkazanc-Pan, B. (2019). On agency and empowerment in a #MeToo world. *Gender, Work & Organization*, 26(8), 1212–1220. <https://doi.org/10.1111/gwao.12311>
- Payne, D. L., Lonsway, K. A., & Fitzgerald, L. F. (1999). Rape myth acceptance: Exploration of its structure and its measurement using the Illinois rape myth acceptance scale. *Journal of Research in Personality*, 33(1), 27–68. <https://doi.org/10.1006/jrpe.1998.2238>
- Pollack, S., & Rossiter, A. (2010). Neoliberalism and the entrepreneurial subject: Implications for feminism and social work. *Canadian Social Work Review/Revue Canadienne De Service Social*, 155–169.
- Prischetzky, R. (2011). Damu Roland esete a média tükrében—Bűnös vagy áldozat? In L. Balogh, N. Kassa, & Z. Sinkó (Eds.), *Nők mint az erőszak áldozatai a médiában. Álláspontok és esettanulmányok*. (pp. 20–23). MONA.
- Rollero, C., & Tartaglia, S. (2019). The effect of sexism and rape myths on victim blame. *Sexuality & Culture*, 23(1), 209–219. <https://doi.org/10.1007/s12119-018-9549-8>
- Rottenberg, C. (2014). The Rise of Neoliberal Feminism. *Cultural Studies*, 28(3), 418–437. <https://doi.org/10.1080/09502386.2013.857361>
- Rózsás, Z. (2022). A szexuális zaklatás jelensége a normaváltás útján: A szexuális zaklatás megítélésének vizsgálata a Kenderesi-ügy kapcsán. *Sic Itur Ad Astra*, 77, 241–260.
- Scheiring, G. (2022). The national-populist mutation of neoliberalism in dependent economies: The case of Viktor Orbán's Hungary. *Socio-Economic Review*, 20(4), 1597–1623. <https://doi.org/10.1093/ser/mwac007>
- Schleicher, N. (2022). Sértett jogosultságtudat. A# MeToo mozgalom zaklatással vádolt szereplőinek kommunikatív stratégiái. *Korunk*, 01, 23–32.
- Stringer, R. (2014). *Knowing victims: Feminism, agency and victim politics in neoliberal times*. Routledge.
- Stubbs, P., & Lendvai-Bainton, N. (2020). Authoritarian Neoliberalism, Radical Conservatism and Social Policy within the European Union: Croatia, Hungary and Poland. *Development and Change*, 51(2), 540–560. <https://doi.org/10.1111/dech.12565>
- Szabó, J., & Virág, G. (2017). A nemi erőszak mítosza. In K. Parti (Ed.), *Szexuális erőszak: Mítosz és valóság*. Országos Kriminológiai Intézet.
- Szikra, D. (2014). Democracy and welfare in hard times: The social policy of the Orbán Government in Hungary between 2010 and 2014. *Journal of European Social Policy*, 24(5), 486–500. <https://doi.org/10.1177/0958928714545446>
- Temkin, J., & Krahé, B. (2008). *Sexual assault and the justice gap: A question of attitude* (Vol. 5). Bloomsbury Publishing.
- Tóth, A. (2021). A #metoo margóján: A szexuális zaklatás társadalmi megítélése Magyarországon a Sárosdi/Marton-ügy tükrében. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 11(2), 55–86.

- <https://doi.org/10.14232/tntef.2021.2.55-86>
- Van Dijk, T. (2011a). Discourse and Ideology. In T. Van Dijk (Ed.), *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction* (2nd ed., pp. 379–407). Sage.
- Van Dijk, T. (2011b). Introduction: The study of discourse. In T. Van Dijk (Ed.), *Discourse Studies. A multidisciplinary introduction*. (2nd ed., pp. 1–7). Sage.
- Vidra, Z., & Virágh, E. A. (2025). (In) visibilized? Roma in social, family and workfare policy discourses in the authoritarian neoliberal context of Hungary. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 45(3/4), 365–379. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-08-2024-0373>
- Virágh, E. (2019). Cinkosság és szolidaritás: Identitás-konstrukciók egy nemi erőszak-ügy kapcsán. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 9(1), 112–131.
- Virágh, E. A. (2020a). A „megkérdőjelezhetetlen áldozat” diszkurzív konstrukciója: Genderrel és osztállyal kapcsolatos önreprezentációk a nemi erőszak áldozatának narratívájában. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 10(1), 114–137. <https://doi.org/10.14232/tntef.2020.1.114-137>
- Virágh, E. A. (2020b). Az egyéni büntől a társadalmi felelősségig: Médiabíráskodás Kiss László, az úszóválogatott szövetségi kapitányának nemierőszak-ügyében. *Szociológiai Szemle*, 30(4), 45–72. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.4.3>
- Virágh, E. A. (2022). „Ebből nem lesz forradalom”-a #MeToo-médiabíráskodás alakulása Magyarországon egy esettanulmány tükrében. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 12(2), 46–66. <https://doi.org/10.14232/tntef.2022.2.46-66>
- Wodak, R. (1997). Introduction: Some important issues in the research of gender and discourse. In R. Wodak (Ed.), *Gender and Discourse* (pp. 1–20). Sage.
- Woolford, A., & Nelund, A. (2013). The Responsibilities of the Poor: Performing Neoliberal Citizenship within the Bureaucratic Field. *Social Service Review*, 87(2), 292–318. <https://doi.org/10.1086/671072>

References for the analysed comments

- ATV (2017a). Sárosdi: Elő kellene állni azoknak is akik minderről tudtak. *Atv.hu*. 2017.10.26. <http://www.atv.hu/belfold/20171026-sarosdi-elo-kellene-allni-azoknak-is-akik-minderrol-tudtak> (latest retrieval: 2021.04.16.)
- ATV (2017b). Verebes: A egyik barátom kislányát is színházban abuzálták. *ATV. Egyenes Beszéd*. <https://www.youtube.com/watch?v=4Ce0PVthauA&t=77s> (latest retrieval: 2025.03.28.)
- Férfihang (2017). Szanyi Tibor: ha egy férfi kifejezi a kétségeit, sorozatlövés a válasz. *Férfihang.hu*. 2017.11.08. <https://www.ferfihang.hu/2017/11/08/szanyi-tibor-ha-egy-ferfi-kifejezi-a-ketsegeit-sorozatloves-a-valasz/> (latest retrieval: 2025.03.28.)
- Gergely, M. (2017). Sárosdi Lilla: Itt járunk a szönyegen, ami alatt hullák vannak. *Hvg.hu*. 2017.10.16. https://hvg.hu/itthon/20171016_Sarosdi_Lilla_interju_szexualis_zaklatas_szinhez_Schilling_Arpád (latest retrieval: 2025.03.28.)
- Hír TV (2017a). A Marton-ügyet bagatellizálta Bayer Zsolt. *Hirtv.hu*. 2017.10.26. https://hirtv.hu/ahirtvhirei_adattar/a-marton-ugyet-bagatellizalta-bayer-zsolt-2423865
- Hír TV (2017b). Alinda - Sárosdi Lilla - HÍR TV. *Hír TV. Alinda*. 2017.10.20. <https://www.youtube.com/watch?v=HmPQdWC4PXY> (latest retrieval: 2025.03.28.)
- Hír TV (2017c). Megnevezte zaklatóját Sárosdi Lilla. *Hír TV, Egyenesen*. <https://www.youtube.com/watch?v=I9zJhWb7EJU&t=321s> (latest retrieval: 2025.03.28.)
- Hont, A. (2017). Szerepfosztó dívány. *HVG*, 39(42), 72.
- Hvg.hu (2017). Tizennégy évesen zaklatta kórusvezetője Török-Illyés Orsolyát. *Hvg.hu*. 2017.10.18. https://hvg.hu/itthon/20171018_Tizennegy_evesen_zaklatta_korusvezetoje_TorokIllyes_Orsolyat (latest retrieval: 2025.03.28.)
- Kbv (2017). Durva! Földes Esztert is zaklatták szexuálisan. *Borsonline.hu*. 2017.10.19. <https://www.borsonline.hu/celeb/2017/10/durva-foldes-esztert-is-zaklattak-szexuálisan> (latest retrieval: 2025.03.28.)
- Kempf, Z. (2017). Sárosdi, Marton és a többiek: félreértések és hazugságok a szexuális zaklatás körül. *Nlc.hu*. 2017.10.25. <https://nlc.hu/ezvan/20171025/sarosdi-marton-es-a-tobbiek-felreertések-es-hazugságok-a-szexuális-zaklatas-korul/> (latest retrieval: 2025.03.28.)
- Kerner, Zs. (2017). Egy magyar színésznőt is zaklatott egy színházigazgató. *Hvg.hu*. 2017. 10. 14. <https://24.hu/szorakozas/2017/10/14/egy-magyar-szinesznot-is-zaklatott-egy-szinhazigazgato/> (latest retrieval: 2025.03.28.)
- Kiss, G. (2017). Oroszlán Szonja: "Igenis tehetünk róla, ha egy férfi félreért minket". *Femcafe.hu*. 2017.10.24. <https://www.femcafe.hu/cikkek/sztarok/oroszlanszonja-marton-laszlo-szexuális-zaklatas?page=1> (latest retrieval: 2025.03.28.)
- Kovács, B. (2017). Két újabb áldozat vall: a Marton-ügy súlyosabb, mint gondoltuk. *Index*. 2017.10.26. https://index.hu/kultur/2017/10/26/ket_ujabb_aldozat_vall_marton_laszlo_ugy_szexuális_zaklatas_vigsinhaz/ (latest retrieval: 2025.03.28.)

- Kovács, M. D. (2017). A Katona József Színház reagált Sárosdi Lilla ügyére. *Index*. 2017.10.17. https://index.hu/kultur/2017/10/17/katona_jozsef_szinhasz_kozlemenye_harvey_weinstein_sarosdi_lilla/ (latest retrieval: 2025.07.02.)
- Origo (2017a). A szexuális zaklatási botránnal elvesztették kedvencüket a balliberálisok. *Origo*. 2017.10.22. <https://www.origo.hu/itthon/2017/10/marton-vigszinhaz-zaklatas-2> (latest retrieval: 2025.07.02.)
- Origo (2017b). Kommunista módszerei voltak, megszólalnak Marton László volt színészei. *Origo*. 2017.10.24. <https://www.origo.hu/itthon/2017/10/megszolalnak-a-vigszinhaz-volt-szineszei-martonrol-a-szexualis-ragadozrol> (latest retrieval: 2025.07.02.)
- Origo (2017c). Pontyika kezével masszírozta a péniszét Marton László. *Origo*. 2017.10.22. <https://www.origo.hu/itthon/2017/10/ujabb-aldozatok-mondtak-el-mit-tett-veluk-a-vigszinhaz-volt-igazgatoja> (latest retrieval: 2025.07.02.)
- Origo (2017d). Verebes István halott embereket gyaláz, így menteti a szexuális zaklatót. *Origo*. 2017.10.26. <https://www.origo.hu/itthon/2017/10/marton-vigszinhaz-verebes> (latest retrieval: 2025.07.03.)
- Puskás, P. (2017). A zaklató nem nyerhet, de nyerni fog. *Hvg.hu*. 2017. 10. 19. https://hvg.hu/velemenye/20171019_A_zaklato_nem_nyerhet_de_nyerni_fog (latest retrieval: 2025.03.28.)
- Rényi, P. D. (2017). Stohl András: Marton úriember, nem történt erőszak, a főnökök máshol is halálra dugják a beosztottakat. *444.hu*. 2017.10.24. <https://444.hu/2017/10/24/stohl-marton-uriember-nem-tortent-eroszak-a-fonokok-kulonben-is-mindenhol-halalra-dugjak-a-beosztottakat> (latest retrieval: 2025.03.28.)
- Szilágyi, M. & Göttinger, M. (2017). Ha nő lennék, nem járkálnék éjszaka ide-oda. *Index*. 2017.10.25. https://index.hu/video/2017/10/25/zaklatas_meto_weinstein_fogdosas_eroszak/
- Színház.org (2017a). „A szereposztó díványnak a múzeumban a helye” – Színházi alkotók szólaltak fel a zaklatások ellen. *Színház.org*. 2017. 10. 15. <https://szinhaz.org/csak-szinhaz/csak-szinhaz-hirek/2017/10/15/szereposztó-divany-nak-muzeumban-helye/> (latest retrieval: 2021.04.16.)
- Színház.org (2017b). „Nincs az a rendező, aki a munkáját tovább folytathatná” – Gáspár Attila a zaklatásokról. *Színház.org*. 2017.10.19. <https://szinhaz.org/kitekinto/hatarontul/2017/10/19/gasparik-attila-nincs-az-rendezo-aki-munkajat-tovabb-folytathatna/> (latest retrieval: 2021.04.16.)
- Urfi, P. (2017). „Végig fognom kellett a nemi szervét, amíg a rendezését nézte”. *444.hu*. 2017.10.22. <https://tldr.444.hu/2017/10/22/vegig-fognom-kellett-a-nemi-szervet-amig-a-rendezeset-nezte> (latest retrieval: 2025.03.28.)